757698

A CSORNAI PRÉPOSTSÁG
KÖNYVTÁRA.
10.467.

Pintér

I. FERENCZ,

AUSTRIAI CSÁSZÁR, MAGYAR KIRÁLY,

'S A' T.

ÉS

KORÁNAK TÖRTÉNETI.

MEYNERT

SZÁSZ ÍRÓ UTÁN,

MAGYARÁZÁK

ILLÉS ÉS SZEKRÉNYESY.

PREMONTREI SZÉKHÁZ CSORNA KÖNYVTÁRA

KÉT FÜZETBEN.

ELSŐ FÜZET 1792—1807.

Ő Felsége' képével.

PESTEN, 1835.

TRATTNER ÉS KÁROLYI TYPOGR. TULAJDONA.

(URI UTSZA 612.)

DEBRECEN EGYETEMI KÖNYVTÁR

Bévezetés.

Második Józsefnek bánattal teljes feje 1790-ki február 20-kán az örök nyugalomba átszenderült. Egész élete, egykor arany reményektől 's merész tervektől ringatva, egy fájdalmas iróniával végződék, 's az el nem érhetett valóságról vólt legszebb ideáljai torzképekké változtak-ált.

József ugyan hatáskörének nagy hajótőrése miatt nem annyira a' külső okokat, mint inkább magát, vagy is inkább a' dolgoknak változhatlan folyamatját vádolhatta, melly ellen — a' nélkűl, hogy általa utat engedett volna magának töretni, 's azzal egyetértőleg munkálódott volna — inkább kivánt ellenszegülő helyezetben fellépni, 's igy, mint valamelly Archimedes — a' nélkűl, hogy elébb erős támaszpontot szerzett volna magának — a' feszitő-rudat megvetni, hogy a' dolgok' természeti menetelét előbbi vágásából kimozdítsa. — Ez által Józsefnek munkás hatása, melly mindent nyughatatlanúl repítni törekedett, előresegítő helyett feltartóztatóvá lőn; ő hamarább túl-repűlt czélján, mint sem azt elérte, 's majd mindenik újítása a' visszahatás' magvát már méhében hordá.

Csudálatosan egyesíté József maga magában korának minden elemét, úgy, hogy Őt kora'

képviselőjének lehetne nevezni. Az ő borongó korának minden gyújtó-anyaga 's minden forró ereje mozgott kéblében, 's minden óriási lelkiereje mellett, melly magát mindenütt, csak saját határi közt nem ismerte, az volt rendeltetése, hogy inkább bontani, mint teremteni tanuljon. Ő ugyan alkalmas volt arra, hogy egy korszaknak hirtelen rajzát, de nem hogy annak lassankénti áltváltozását eszközölje. Igy hunyt ő el, mint valamelly megbántott félisten, egy olly világból, mellyet erőszakos szerelmi-karokkal akart magához szorítani, 's melly áltkarolásai ellen magát jajgatva védelmezte. Ő boldogítani akarta a' világot, de erőszakos volt jóltévőségével, 's midőn az emberiség gyanakodva késedelmezett őt követni, arra vetemedett, hogy, mint valamelly türhetetlen ifju Zeusz menykövekkel 's menydörgéssel hajtja azt azon boldogság felé, mellynek nem elég sebesen akart elébe sietni.

Teremtése Vele együtt öszverogyott, 's nekünk nincs okunk e' végett panaszolkodnunk, mivel az, romjaiban még szebb, mint fentálltakor volt.

'S még is e' romok szentek! Az ő alapitójok' emléke — ki egy képzelhetlen szeretettel tele szivvel, fellengős lélekkel 's több mint emberi erővel, nem szeretve, el nem értve lépe-ki azon világból, mellynek ő magát áldozatul adá — mint valamelly romok közt lakó óriási lélek fellengős bánattal szól-ki belőlök. Mint az emberiségnek egy nagy, leszakított ideálja, ugy áll Józsefnek képe ki nem elégitett szent vágyódással előttünk, 's a' világtörténetének szomoru-füzei látszanak hamvedre körül lengedezni.

A' legbajosabb környülmények közt lépett József-nek öccse, II. Leopold a' thrónusra. József-nek hevenyében tett újjítási, népei' elméjökben elégületlenséget 's ellentállást szültek. Leopold-nak egyszersmind harczolni és békéltetnie kellett. Csak egy csendes, mélyen bélátó elme, mint az Övé, lehete képes illy bajos feladásokban az igazi középutat eltalálni, 's az engedékenységet méltósággal, a' szelidséget komolyság 's állhatatosággal párositni. Czéliranyosan hoza ő ollyas elidősült jussokat, mellyeket József igen merészül eldöntött volt, mérsékelt használatba vissza, 's lassankint a' megrontott békés visszonyokat mind kivülről mind belöl helyreállította. E' szerint nem csak Poroszországot megengesztelte, hanem a' Portával is 1791-ki auguszt 4-kén békét kötött.

E' belső nyugalom' 's külső béke' helyre állitását Ő annyival inkább óhajtotta, mivel Francziaország' állapotja már nem ok nélkül vonta ekkor magára egész Europa' aggodó figyelmét. Az itt rég öszvehalmozott gyújtó-anyag végre irtóztató, szörnyű lánggá ütött-ki, 's mivel ez nem akart Francziaország' határi közzé szoritva maradni, hanem más tartományokra is készült eláradni, azzal fenyegetölődzött, hogy Németországnak 's Europának minden társasági 's régi státus-kapcsait széttöri, 's a' minden törvény nélküli lételnek ollyan állapotját hozza majd be, mellytől magának a' korlátlan szabadsági-ösztönnek is félnie kellett. A' franczia kivándoroltak iszonyatosnak festék a' németországi udvarokon Francziaországnak belső állapotját, melly rajz annál valóbb lőn, minél tovább tartott ez állapot. A' szerencsétlen XVI. Lajos — ez az ő jósága 's félénksége által politikai áldozat-bárányka — minden országban nagy részvétet gerjeszte maga

iránt. Mindenki szivesen segített volna, de részint nem voltak a' külső országok azon állapotban, mellyben tanácsos lett volna nekik háborut kezdeni, részint attól kellett tartaniok, hogy a' franczia birodalom' megtámadása által a' helyett, hogy a' király személyét védenék, azt amazzal együtt eltiporják. Ez utóbbi igazságos aggodalom tartóztatá-vissza II. Leopoldot is minden hírtelen 's elhatározott rendszabástól, ki egyébbiránt tán legelevenebb részt vőn XVI. Lajos' állapotjában. Poroszország, melly a' nélkül is nehezen volt a' segitségi kivánságtól annyira lelkesítve, mint Austria, ennek késedelmezésében elég jó mentséget talált, hogy magát a' tettlegesb beleavatástól megóvja. A' német birodalom színte e' rendszert követte; Spanyolországot saját belső gyengesége tartóztatta-vissza; 's igy voltak minden országnak természeti vagy kikeresett okai, hogy egyik se legyen az első elkezdő. Még Oroszország is puszta szavainál maradt. Csak a' tüzes svéd király III. Gusztáv, ki azonban már maga is rongált lábon ált, szánáel magát, minden nézetet félre tenni: de Ankerström' gyilkos pisztolya közelebb ért már ekkor Gusztáv' szívéhez, mintsem terve megért volna. Angolyország szokott kalmáros politikájával hátra lesbe állt, mivel azt reménylé, hogy régi vetélkedő-társa, Francziaország, a' revolutioi zűrzavarban maga magának erejét 's éltét elszívja. Hollandia és Portugallia, mint Angolyország' frigyesi, nem akartak jobbat tenni, mint ennek példáját követni.

Francziaország mindenfelé revolutiót 's öldöklést prédikált a' fejedelmek ellen. XVI. Lajos szerencsétlen szökése után (20—21 junius) fogolyképpen hurczoltatott-vissza Párisba. Ekkor bocsátá-ki Leopold Páduából azon körlevelét,

mellyben a' Fejedelmeket felszólítá, hogy a' fogoly királynak ügyét ugy tekintsék, mint magokét, 's komolyabb rendszabásokhoz nyuljanak azon revolutioi szellem' megzabolázására, melly Francziaországból magát mindenfelé szétterjeszteni 's minden eddig fenálló alkotmányt megtámadni fenyegetődzik. — Az e' felszólítás által kijelentett czél még erősebb lőn Leopold császárnak 's FERENCZ főherczegnek a' porosz királlyal 's korona-örökössel és Fridrik Auguszt szász választó-fejedelemmel Drezda mellett a' Pillnitzi mulató-kastélyban auguszt 27-kén tartott öszvejövetelük által. Az austriai és porosz uralkodók itt a' franczia királynak akkori állapotját olly ügynek nyilatkoztatták-ki, melly minden-fejedelmet főkép 's közösen érdekel. Reménylék azért, hogy minden többi hatalmasság is, hasonló meggyőződés által vezéreltetve, hozzájok fogja magát csatolni, 's így a' franczia királyt azon állapotba helyheztetni, hogy az legtökéletesb szabadságában egy ollyan erkölcsi uralkodási-rendszernek vethesse-meg talpkövét, melly mind a' fejedelem' jussaival, mind a' franczia nemzet' javával összeillő volna. Közös erővel szándékoztak ők e' feltett közös czélnak elérését eszközleni.

Miután XVI. Lajos a' reátolt alkotmányra, melly királyi tekintetének 's befolyásának utolsó maradványit is öszvezúzta, megesküdött, Leopold még ekkor is mindig kész volt, a' béke' lehetőségének akármelly ürügyét is reménnyel elfogadni. Ő vala legelső az európai fejedelmek közt, ki révpartjaiban az új háromszinü franczia zászlót elismerteté, 's ő tiltatta-el Németalföldön a' kivándorlottak' felfegyverkeztetésit. Egyedül Franczíaország' legtulságosb indulatossága 's háboru után szomjazása birták Őt arra, hogy magát ko-

molyabb védelmi állapotba helyheztesse. E' végett Poroszországgal frigyet kötött, hogy ők a' háboru' kiütése' esetére közös hadi erővel állandnak-ki a' csatamezőre.

Éppen midőn, Francziaország' bőszmerészsége által felidézve, egy új szinmezeje nyilék-fel a' nagy történeteknek, Leopold hirtelen megholt mártz 1-őjén 1792. Neki, a' béke' fijának, ki rövid uralkodása alatt Austriát elláthatatlan háborúk' örvénye mellől rántá-el 's előbbi erejébe 's bátorságába helyhezé-vissza, nem kelle megérni azon szélveszeknek vad kitöréseiket, mellyeknek megigézésök méltósággal teljes életének fő-czélja vala.

A' dühös Jakobinusok szerfeletti örömet mutattak Leopold' halála' hire felett, kinek megfontoló erejét hihetőleg jól ismerték. De már tizenheted napra e' fejedelem' halála után, Kaunitz az uj uralkodó' nevében azt nyilatkoztatta-ki, hogy a' halál által történt változás a' bécsi udvar' gondolkozása módját nem változtatta-meg. III. Gusztáv' halála, ki Leopold' elhunyta után mintegy három hétre egy állorczás tánczmulatságban órozva agyonlövetett, a' szövetségesek' ügyét nem veszélyeztette; mivel Ő arra ugy is valamelly regényes charactert ruháztatott volna, 's most az egyszerübb, de komolyabb lőn.

April 20-kán a' Konvent' inditványára a' hadizenés Austria ellen elhatároztatott, 's az XVI. Lajos által, kéntelenségből, helybehagyatott.

A' szörnyeteg jövendő játszi franczia könnyelműséggel kezdetett-meg, — a' rettentő fegyver' mintegy gyermek-kéz által süttetett-el: minő semmik voltak azon inditó-okok, mellyek e' harczot pajkosan kifakaszták, 's minő óriási erőket vala az folytában kifejtendő!

Első Szakasz.

A' Császár' characterének általányos vonásai.

Dupaty francziának ama' helyes mondása „hogy II. Leopold gyermekeit előbb emberekké, 's csak azután neveltette fejedelmi-herczegekké“ I. Ferencz által, mint világtörténeti igazság igazoltatott.

Valóban olly szorosan egyesültek I. Ferenczben az ember és fejedelem egymással, mintha azokat soha sem lehetett volna elválasztani egymástól, 's mig azok sok más alakban soha sem férhetnek-össze, Ő benne egy valódi szép egészet képeztek. A' legszelidebb leereszkedés és nyájasság — semmi esetre valamelly külső tetszésvágynak kihatása — nála a' fejedelem' magábazárt méltóságával fogtak kezet. Azért volt Ő tökéletesen fejedelme az austriai népnek, mellynek esze uralkodót, 's szíve atyát kivánt. „Ő — ugymond Meynert — népének 's tartományának tökéletes tűköre, 's népe és tartománya viszont tagadhatatlanul az ő vonását viselik homlokjokon. Nem is tudni mellyik az original, 's mellyik a' másolat? Austria, Ferencznek képe' mássa, Ferencz pedig maga — a' testesült Austria.“ Az austriai szelid vídámság, uralkodói komolysággal egybeolvadva volt benne kinyomva; az ő népének csak atyja, tartományinak uralkodója kivánt lenni.

Szeszéllyel teljes vídámság, melly mintegy maga tudta nélkül sok helyes elmésséget nem sértő tréfává enyhített, volt a' Császár' characteré-

nek fő-vonása, 's ez ismét a' nép és tartománnyali szoros rokonságra mutat. Tele Austria anecdótákkal, mellyeket a' Császár' szeszélyes elmésége létre hozott, 's mellyeknek vidám alakjokban többnyire jóltalált itélet 's mély elme rejtődzik, mellyel azonban mindenkor az érzésnek és kifejezésnek rendkivüli szeliősége párosul. Az ezekben mutatkozó lélek II Fridrikre emlékeztetne, ha az ezen utolsónak szokott nyersesége nem hibázna belőlök.

A' Császárnak 1833-ban Prágában mulatása ismét hasonló, többnyire érzékeny adatokat szült. Egyik nap a' Császár előtt, ki szokásakint itt is mindenkinek audenciát adott, egy szegény öreg asszony jelene-meg. A' Császár' kérdésére kisült, hogy az asszony kézi-orgonácskája által szerezi kenyerét, melly éppen akkor valamelly szerencsétlen eset miatt elromlott. Az asszony panaszlá, hogy nem volna képes az öszveigazitási költséget, melly 5 fra ment, megszerezni, 's hogy e' szerint keresete' módjától meg legyen fosztva. — A' Császár egy 10 forintost adott kezébe, 's az asszony köszönve akara már eltávozni, midőn az ajtóban, pénzét megtekintve, visszafordult, 's mivel a' reparáltatásra csak 5 forint kellett, a' többit vissza akará adni. „Tartsd meg csak a' másik felét is — mondá a' Császár mosolyogva — mert lásd, a' te orgonácskád megint elromolhatna, 's akkor én tán nem volnék olly hamar kéznél, hogy a' reparatiót neked kifizessem.“

Egy öreg szolgált katona is megjelent itt a' Császár előtt. Nem volt más panassza, mint az, hogy mindennapi 4 krajczár nyugpénze őt csak az éhelhalástól menti-meg, ő pedig legalább egyszer egy jó napot szeretne magának szerezni. A' Császár zsebjébe nyult 's egy huszast adott a' ka-

tonának, ki egy kevéssé ugyan meglepve, de azért nem elégedetlenül, el akara távozni. De az ajtónál visszaszólítá őt a' Császár, 's kérdezte, hogy azzal megelégszik e'? Az öreg azt felelte, hogy ollyan szegény legény, mint ő, mindennel szívesen megelégednék. „De én azzal azt akarám mondani — mondá a' Császár — hogy neked ezután minden nap egy huszasod jár-ki.“ Az öreg vitéz' örömét kiki képzelheti.

Midőn a' Császár 1815-ben Tyrolt legelőszer látogatta-meg, vidám nyájassága az ottani népség' nyíltszivüségével igen öszveegyezett. Innsbruckban odaérkezte után való nap reggeltől estig, mindenkinek, ki hozzája közeledett, audenciát adott, és, a' sok beszédtől elbádjasztva, éjjeli 10 órakon az audenczia-szobából belsőbb szobáiba vonta magát vissza, hogy vacsorához üljön. De itt sem lehete nyugta, mert azt jelentették neki, hogy az előteremben három paraszt ül, 's elébe eresztetésért könyörög. A' Császár, bádjadságát nem tekintve, felállott 's ezen megjegyzéssel: „No már, ha azok oda kin ülnek, úgy nekem csak ugyan fel kell kelnem“ kiment a' három parasztot meghalgatni.

Egy meredek hegyre tett kirándulásnál, egyik a' Császár' kiséretéből segitségül nyujtá oda kezét a' Császárnak: de Ő Tyroljai után tekintett 's igy szólt: „Rátok bízom magamat; ti soha sem hagytatok engemet sárban.“ Egy ősz Tyroli nyers buzgalommal tolakodék a' Császár' mellé, ki őt kérdezé, mit akarna? „Téged látni édes Császár!“ (Di anschaun, lieba Koase!) felelé az öreg. „No hát, nézzél meg!“ mondá a' Császár, 's időt engede a' Tyrolinak, Őt szemlélhetni. — A' Tyroliak' szeretétől mélyen megindúlva, igy is nyilatkoztatta-ki magát: „Jó, hogy hamarább nem

voltam Tyrolban. Ha tudtam volna, mennyire szeretnek engemet itt, ugy én ez országnak elvesztét kevesébbé tudtam volna szivemen elhordozni.“

Milly helyesen tudta a' Császár a' valódi szeretet' kijelentéseit az üres hizelkedéstől megkülönböztetni, 's mennyire nem szívelhette ez utolsót, azt többszeresen megmutatta. Minden támogató okok nélküli dicséret kellemetlenül hatott igaz érzésére 's megveté azt mind szavakban, mind irásban. Egykor egy felette ügyes Szépíró, a' Császárnak egy, puszta apró irásokból rendkivül mesterségesen képezett kétfejü sast mutatottbé: a' madár' kiterjesztett szárnyának mindenik tolla egy egy mondást foglala magában, természetesen olly finomul írva, hogy azokat puszta szemmel éppen nem lehete olvasni. A' Császárnak tetszett a' kis müvészi-mű, 's kivánta utóbb ama' mondások' tartalmát is tudni. Ezek csupa complimentekből állottak, mellyeknek czéljok volt a' Császárnak fejedelmi erényit magasztalni. A' Császár komolyabb lőn, 's a' müvésznek ajándékot nyujtván e' szavakkal vágá ketté annak beszédét: „Vegye ezt el; Ön egy derék művész: ha nem volna hizelkedő, sokkal jobban megjutalmaztam volna.“

Széles tudományának semmi sem esett annyira izetlenül mint a' felületesség. Ez volt azon pont, melly e' szelíd fejedelmet éppen keménységre is indithatta. Egy jó házból való 's tetszetős külsejü ifju ember egykor elébe ment, 's kinyilatkoztatá ügyét, hogy t. i. ő már több időtől óta a' diplomatiára készült, 's azért is mind a' holt mind az élő nyelvekben jártas, 's általjában e' választott hivatalra minden megkivántató ismerettel felruházva érzi ugyan magát, de előljáróinak részrehajlások 's ellene való gyülölségük el-

nyomták volna őt mind eddig 's jövendőre is majd minden kilátást elzártak volna előle. A' Császár erre a' folyamodóhoz előbb diák, azután olasz 's végre franczia nyelven szólt, de a' magát kimivelt ifju diplomata egy szóval sem tudott reá felelni. „Meglehet — mondá a' Császár meglehetős hosszu várakozás után jószivü hangon — hogy Ön e' pillanatban zavarban van. Szedje össze Ön magát, 's adja azután kérését egyikén azon nyelveknek elő, mellyeken én most Önhöz szóltam.“ Erre a' Császár más folyamodókhoz fordult, 's jó vártatva ismét a' diplomatához ment, ki azonban folyvásti hallgatása által már nem félénkségét, hanem tudatlanságát árulta-el. Feddőleg tekinte a' Császár a' tudatlanra. „Ön nem csak dicsekedett, hanem árulkodott is — mondá feddő hangon — menjen innét 's ne jöjjön ezután szemem elébe.“

De mélyebben létezett szivében a' keménységnél a' kímélő szelidség minden szerencsétlenség iránt, ha az vétek által okozott volt is. 1812-ben Linzben a' fenyíték-házat mutattatá-meg magának. Egy külön szobában, hol a' fenyített személyeknek előbbi levetett ruhájik valának felfüggesztve, egy asszonyi öltözet különösen szemébe tünt, mellynek szövetje 's szabása a' tulajdonosnénak több mint közönséges rangjára mutatott. Erre elcsudálkozva e' személyt látni kivánà, de a' fenyített személyeknek azon szobájokhoz érkezve, hol a' többi közt ez a' személy is benn volt, hirtelen megállapodott 's így szólt; „Nem, még is nem akarom magamnak őt megmutattatni: ő észrevehetné azt, 's az fájhatna neki.“ — Alig mutathat a' történetirás egy uralkodónak hasonló, igazi emberi szép vonását, egy olly kíméllést, melly még a' gonosztévőre is kiterjed, 's a' már

egyszer megbüntetettnek nem akar újra érzésében fájdalmat okozni.

Bádenben volt nyári mulatása alatt egyik nap egy temetéssel találkozék szemközt. A' halott, mellyet kivittek, olly szegény, 's egyszersmind olly annyira elhagyatott volt, hogy csak egyetlen egy ember, egyetlen egy szerető lény sem ment a' nyomorult koporsó után. Ez az emberektől elhagyattatásnak szomorú képe mélyen hata a' Császárra. „Ha olly szegény 's elhagyatott volt ez az ember, kit itt temetnek, hogy őt csak egyetlen egy lélek sem akarja sirjáig kikísérni — ugymonda Ő — ugy mi kísérjük szegényt ki.“ 'S azonnal a' koporsó megett ment; kísérete követé példáját, 's mivel nem ellenzé, minden arra menő a' menetelhez csatolá magát: az elhunyt szegénynek temetése gyözedelmi-menetté változott-ált. 'S a' sírhoz érkezve, levevé a' Császár tisztes fejéről kalapját, 's imádkozék a' — koldus' nyugalmáért! Valóban, egy emberi-nagy emlékpont, valódibb sok számtalan másnál a' régi hős-korból, mellyekkel a' történetirás századok óta, mintegy csupa szokásból, dicsekedni szokott. — —

Amaz új, megrázkódtató jelenetek Franciaországban, mellyek minden társasági kapcsot szétt-töréssel fenyegettek, nem ollyanok voltak, hogy a' Császárban a' hirtelen újítás iránt hajlandóságot szültek volna. Nagybátyjának 's nevelőjének a' nemesszívű II. Józsefnek emléke fájdalmas szeretettel volt szivébe vésve. Ő mélyen benézett e' nagy de szerencsétlen fejedelem' szivébe, látta és ismerte az e' nagy szívben létezett minden szeretetet és fájdalmat, 's azt legjobban összemérhette a' valósággal. Józsefnek szerencsétlensége Ferencznek tanításul szolgált. Jól átlátta Ő mind Jó-

zsef' munkálódásából, mind pedig, más tekintetben, a' jelennek regulátlan 's erőt vesztegető erőlködésiből, hogy hijjába 's a' világ' folyamatjával ellenkező dolog volna, a' dolgoknak egy új rendjét mintegy a' földből tapodni-ki. Átlátta Ő, hogy csak lassankénti, természeti kifejlődés, de nem előre ki nem számított 's maga magát kifárasztó neki-iramodás által közeledik az idő saját érlelődéséhez. Ő az emberiséget csak a' szabadságnak véres torzképeivel játszani látta, 's lehetetlen volt ettől vissza nem irtódznia. Élete' főczéljává tette az e' daemonnal való harczot, melly nem csak Francziaországot, hanem egész Európát kiválasztá magának áldozatul.

Egyedül roszakarat vagy tudatlanság kohol-hatá azon vádat, mintha Ferencz alatt az emberi lélek' természeti szabad munkálódása elő nem segítetett, sőt vétkes dolognak tekintődött volna. Az ő birodalmabeli lelkes, híres férfiaknak száma, kik az idő' rángatódzási közt szavokat az igazságért elég erősen hallatták, ez ellenvetést már magában megczáfolná. Csak az elmésség' beteges elfajzásinak, az akaratosság' vakmerő csufolódásinak, vagy az éretlen okoskodás' elmét összezavaró chimerájinak igyekezett az austriai rendszer ellene dolgozni. Minő foganattal — megmutatja a' történetírás, minő jussal — megmutatja Németországnak 1830-dik éve, mellyben a' szabadság' egét repülő-irásokkal 's kövezet-kövekkel szándékoztak elfoglalni. Austria a' maga egésséges, erővel teljes életnedvében, már természeti ellensége volt amaz erkölcsi 's politikai világbetegségeknek, 's a' mit maga a' természet olly foganatosan ellenze, azt az austriai kormány idegen mirigy által nem engedte erőszakosan bele oltatni. —

Nem tetszés-vágy voná Ferencz Császár' képe körül ama' nimbuszt, mellyben Ő népe előtt állt. Egyszerü méltóság, atyai érzelem és szelidség látszattak kitünőleg ez uralkodónak képén 's tekintetén, mellyen bizonyos titkos bánat, ama' hosszas szélveszes idő' örökségе, vonult el a' fájdalom' szent érzetével.

Életemódjában tartott szoros rendje 's mértékletessége helyre hozák azt, a' mit politikai szélveszek, gondok, megerőltetések 's viszályok természete' tartósságának ártottak volt. Egészsége csak egyes változásokat szenvedett. A' ki egyébbiránt egy népnek fejedelme iránti szeretetét csak mesterkélt mívnek képzeli, az ollyannak Bécset azon időszakban kellett volna látnia, midőn a' mindentől szeretett betegen feküdt, 's a' felgyógyulása felőli remény mind inkább eltünt. Az életzajos, vídám Bécs ez időszak alatt egy gyászhajlékhoz hasonlított. Templomokban 's nyilvános piaczokon térdre esve imádkozott a' nép annak élete' megtartásáért, kit mindenik a' maga saját családja' körébez vélt tartozni. 'S minő bájvessző tölté el egyszerre e' népet örömittasodással, midőn a' veszély elmult 's az imádott' élte meglőn mentve! A' nép' szava ment minden tettetéstől, mint valamelly gyermeké, érzése minden csalás nélküli, szeretete a' legvalódibb.

Csudálatra méltó volt a' Császárnak emlékező-tehetsége, melly, mint a' fenséges Habsburgi ház' mindenkori öröksége, neki is jeles szolgálatokat tett. A' legkisebb környülmény, a' legfutóbb találkozás sem veszett-el emlékezetéből. Tudománya mély és szélesen kiterjedő volt. Legkedveltebb tanulmányai a' természet-historia 's a' gyakorlott falusi-gazdálkodás voltak. A' régi nyelvekben jártosságán kivül, birodalmának minden

den nyelvén beszélt, 's olly folyón 's tisztán (correct) írt, mint beszélt. De leginkább a' német nyelv iránt volt nagy hajlandósága; 's ámbár tökéletes mester volt annak felsőbb stylusában, még is inkább beszélt fővárosának szeszélyes szóejtésével 's annak saját nyelvén. Minő kétszeresen hatott ez népe' szívére, nem szükség említeni.

Házi élete 's az övéinek egymás közti kölcsönös viszonyai egy fejedelmi familiai-életnek szép képét tárgyazták elönkbe. Rendíthetlen szeretet 's kölcsönös hajlandóság lakozik ennek mindenik tagjában, 's sziveik erény, tiszta erkölcs és jósággal közelednek egymáshoz. A' Császárné egészen egybeolvadt e' köztiszteletü körrel, 's Ő ugyan azon leereszkedő szelídség 's népszerü szeretettel munkálódott, mint felséges férje, 's alattvalói egy anyát szeretvén benne, Ő ezeknek háládatos hajlandóságukban férjével osztozott.

A' Császárnak a' törvény iránt mutatott nagy tisztelete, fontos esetekben szintugy mint a' legkissebbekben, legjobban felvilágosítja, minő oszlopokon nyugszik az austriai birodalomnak belső ereje. Mihelyt ki volt az új törvény általa mondva, senki sem hódolt annak annyira, mint Ő maga; senkit sem kötelezett az annyira, mint Őt. Igazság 's igazságszeretet képezék uralkodásának valóságát, ezeken nyugszik a' nagy birodalomnak kolosszusi épületje.

A' nyilvános audiencziák, mellyek hetenkint kétszer adattak, arra szolgáltak, hogy a' fejedelem 's nép közti kapcsot annál szorosabban összetartsák. Általok mindenkinek — minden rang különbség nélkül — alkalom nyujtatott arra, hogy ügyét, panaszszát 's kivánságát a' Császárnak személyesen előadhatta.

A' Császár szeretett, a' hol csak lehetett, alattvalói közé keveredni. Azon egyszerűség, mellyel magát mutatá, nem rezzenté-el közelléte által a' társaságos vigságot, 's a' formaszerinti tekintetek helyett inkább szerette a' nyiltszivü alattvalói szeretetnek jeleit elfogadni, mellyek szemérmes nyájassággal ajánlkoztak mindenfelől. Az ő gyakori megjelenése igézőleg hatott mindenre, a' mi köréhez közeledett, e' roppant, 's legkülönnemübb részekből alkotott statustest ezen befolyástól volt keresztűlhatva, 's ez a' közös érzelem adta-meg annak belső összehangzását 's rokonságát, — valamint hogy uralkodójának igazságszeretete 's hívsége voltak azon külső lánczszemek, mellyek e' nagy tartományok' koszorúját egybetarták.

Második Szakasz.

I. Ferencznek thrónusra lépése 's megkoronáztatásától a' campo-formioi békekötésig. 1792—1797.

Káprázik a' szem, ha azon roppant messzelátó csőbe visszatekint, melly I. Ferencznek uralkodása' kezdetével (mártz 1-őjén 1792) a' világ' szinmezején felnyilt. Az ifju Császárt népeinek kegyes bizodalma kíséré a' thrónusra, 's Ő legkedvesebb kötelességének tartotta az uralkodó 's alattvalók közti szeretetnek 's bizodalomnak azon lánczát ismét megerősitni, melly II. Józsefnek me-

rész lépési által belső tartalékjokban meggyengült volt. Ő akara bizodalommal előlmenni, 's azért uralkodásának 9-dik napján megtiltott már minden névtelen titkos-feladást (denunciatiót), mellyek eddig olly sok káros következésre 's visszaélésre nyujtának alkalmat. — April 20-kán megizené Francziaország azon háborút, mellyet Austria olly szorgosan igyekezett kikerülni. Ez erőszakos háboruhozi előkészületek áldozatokat kivántak, mellyektől Ferencz alattvalóit megkiméln i, vagy azokon legalább minden erejéből enyhiteni szeretett volna. Arra szánta magát, hogy a' háborút nagyobb részint saját magános vagyonából viselendi, 's azonnal a' legtetemesebb áldozatokhoz fogott: még asztali nagy arany-készületjét is a' pénzverő mühelybe küldé. Lelkesedve hallámeg a' nép uralkodójának ezen nemes cselekedetét; ez követési-ingert, 's olly következményeket szült, mellyek a' szokott adószedői uton nehezen létesültek volna. Bécs városának minden rangu lakosi, 's mindenik czéh vetélkedni kivántak szabadajánlati segedelmek által magokat a' Császár' kímélő nagylelkűségére méltókká tenni. A' Császár a' bécsi polgároknak eme' hazafiui-szeretetöket egy a' polgári tiszti-karnak 's minden czéhmesternek 1793-ki april 7-kén átnyújtatott ezüst-billikom által jutalmazá-meg.

Nyugtalan sebességgel sietteté Francziaország a' háborút, mintha az valamelly kalandozási táborozás lett volna. A' ravasz Dumouriez készitével Belgium' elfoglalási tervét, 's annak kivitele Rochambeaura bizatott. Azonban e' háború kezdete nem mutata az új szabadság által reménylett hathatós lelkesedést. A' franczia hadseregnek Rochambeau által küldött előserege becsapott Belgiumba, de alig látta-meg az Austriaiakat, midőn

azonnal megfordult, 's magát Valenciennes vára' kapujáig engedé üzettetni. Még rosszabbúl ment a' másik franczia hadseregnek dolga: nem messze Tournaytól, mellynek támadólag indult, az Austriaiaktól körűlkerittetett 's nagyon megveréttetett. A' Francziák Lilleig huzódtak-vissza, 's a' napkeleti népek módjára vezérjöket Dillont 's annak segédjét bosszúállásból meggyilkolták. Undorodva 's szégyennel nézé Rochambeau, minő katonák felett bizák reá a' vezérséget, mellyért is erről lemondott, 's helyébe Luckner marsall jött, de azon feltétel alatt, hogy Lafayettetől függjön.

Lafayette, azon belső iszónyúságok által elborzadva, mellyekkel Francziaország magát naponkint befertézteté, ez előleges történetek által most már a' franczia fegyvernek külső szerencséje felől is kétségbe kezdett esni. Azért Givetnél, fele utján, megállapodott. A' király' ellenségei, kik előtt a' Jakobinusok' erőszakoskodási felett szabadon kimondott utálatja miatt már a' nélkűl is gyanús lett, 's kik őt mindjárt eleitől óta titkos kémek által vétették körűl, most nyilván felálltak ellene, 's eleinte, minthogy őt a' sereg által pártoltatni láták, megelégedtek azzal, hogy őt vagy a' hadakozásban járatlannak, vagy titkos árúlónak nyilatkoztatták-ki.

Ez idő közben a' király ellen intézett vádak mind inkább dühösebbekké 's szemtelenebbekké lettek, 's mind inkább XVI. Lajosnak személye ellen intéztettek. Junius 20-ka kimerité egy neki bőszűlt, minden terv nélkűli nép lázzadásnak minden iszonyatosságát. A' dühösködők fejszékkel rohantak a' királynak szobájiba, 's e' szörnyű napnak az istenesitett szabadságnak minden útálatos szörnyeteg-képeit ki kelle fejtenie. Lafayette már junius 16-ról a' Maubege melletti

táborból irt a' Konventhez 's abban mind a' maga, mind a' hadi sereg' elégületlenségét fejezte-ki a' legujjabbi esetek iránt. Midőn pedig a' junius 20-kán történt gyalázat' hirét meghallotta, felháborodott indulatja áttört az előrelátásnak sőt magának a' katonai kötelességnek is minden korlátin. Odahagyja a' hadsereget, és saját személyében siet a' Konventhez, hogy a' maga 's vitézi nevében a' 20-dik juniusi gonosztévők' megbüntetését 's a' nyugalomnak 's törvényeknek jövendőbeli fentartások végett keményebb rendszabásokat kivánjon. A' Jakobinusok nem késedelmeztek a' már rég elkészitett váddal ellene felállani. Ez uttal ugyan oltalmazá őt a' Konvent, de Lafayette hijjába reménylé, hogy a' népre, mellyet több háborgó pillanatban lecsendesitett volt, ez őrültségi állapotban is hasonlóképpen hathasson. Nem valhatá-meg szégyen nélkül, hogy ez alkalommal szava a' pusztában nem hallatszott. Kedvetlenül, 's a' király' ellenségi' bosszúálló terveitől üldöztettve tért a' sereghez vissza.

A' Belgiom elleni háború, melly országnak fellázadására Francziaország számot tartott, junius közepén újra elkezdődék. Luckner marsall több helyet megszállott; mivel azonban a' reménylett fellázadásra hijjába várakozék, azon helyeket még ugyan azon holnap' folytában ismét odahagyta.

Ama' rosz katonai fenyiték, mely az első franczia seregeknél mutatkozék, 's azon félénkség, mellyel az ellenség' láttára azonnal futásnak eredtek, rosz bizodalmat szült a' franczia fegyverek iránt, 's azért történt, hogy Austria és Poroszország csak augusztus végével 's akkor is nem nagy erővel kezdték-el a' háborút.

Páris városa, mellyet a' porosz fővezér, a' braunsveigi herczeg Károly Vilmos Ferdinánd julius 27-ről kiadott hires koblenczi manifestumában, XVI. Lajoson 's ennek familiáján elkövetendő minden további sérelem iránt felelet terhével tartozónak nyilatkoztata-ki, szinte nem legjobb kedvvel volt, 's félt attól, hogy a' fenyegetett feldúlatás valósággal megtörténhetik rajta. Különös aggodalmat szültek neki a' határ-várak, kivált mivel általjában az ottani parancsnokok' hívségéhez nem igen lehete biznia, 's azért is közzülök többeket új parancsnokok által váltatott-fel.

A' braunschweigi herczeg auguszt 9-kén felkérte Longwy várát, melly két hét mulva magát meg is adta; egy hét mulva később Verdún is elesett; de Thionville Wimpfen alatt nyakasúl védelmezé magát az Austriaiak ellen, kiket Hohenlohe herczeg vezérlett. Nyitva ált az út a' szövetségeseknek Campánián keresztül Párisig, ugy hogy egyedül a' győzödelmesek akaratjok' különös változtatása miatt mult-el e' kedvező alkalom, melly által a' királyt megszabadítani, 's a' régi rendet helyreállitani lehetett volna.

Francziaország át kezdé látni, minő készületlenül idézé-elő saját fátumát. Már többé hátra nem léphetett, 's ijjedve veté magát Dumouriez' karjai közé, ki kétséges hivségü, de merész érzetű 's a' hadi dolgokban tapasztalt férfiu vala. Ez a' clermontois-i szorosokban egy olly szoros utat fedezett-fel, hol az előrenyomuló ellenségnek legbiztosabban lehete ellent állni. Ezt, már a' természettől is ellentállássá készitett helyett tökéllél magában Dumouriez oltalmazni. Azért tehát 17—18,000 emberrel Grandpré és Islettes közé helyhezé magát, olly szándékkal, hogy itt a' szövetséges seregeket mind addig feltartóztatandja,

míg Bournonville és Kellermann seregeikkel ő hozzá elérhetnének. A' braunschweigi herczeg, megfoghatatlanul, időt enged neki, e' tervét kivinni. September 24-kén Dumouriez ugyan egy ütközet által Grandpré melletti állásából elmozdítatik, de éjjelre a' sz. menehouldi táborba ismét megállapodik, hova az övéi szaladva jutottak volt. Valmy' lövöldöztetése csak arra szolgált, hogy a' Francziáknál ellenségük' vitézségéről fogalmat szerezzen; de a' herczeg, megfoghatatlanul, elmellőzi azon alkalmat, hogy azon ijjedelmet, mellyet katonái' példa nélküli vitézsége szétterjesztett, használta volna, 's hadserege' bámultára Valmy' lövöldöztetése után az ellenséggel fegyverszünést kötött, 's reá azonnal elkezdé hátrállását. Igy maradtak teljesítés nélkül coblenczi manifestumának minden igéreti 's fenyegetései; a' táborozás be vala végződve, a' nélkül hogy veszteségnél egyébb következése lett volna. Verdunt és Longwyt visszaadá a' Francziáknak. A' hátrállás szint olly terhes volt, mivel a' tartós eső a' már magokban rosz utakat feláztatta, ugy hogy egy szerencsétlen ütközet' veszteségi kevéssel multák volna azt felül. Iszonyu erölködések 's bajok közt érte-el Koblenczet. E' hátrállásnak inditóokai maig nem tudatnak. Tán azt hitte a' herczeg, hogy ez által XVI. Lajosnak éltét előbb megkiméllí, mintha a' hatalmában volt hadi szerencsét használta volna. Ez által ő az addig félénk Franciákat magokat elbízókká tette, 's igen sokat ártott a' német ügynek. Könnyü volt Custine-nek a' csak gyengén megrakott Speyert, 's reá Wormsot elfoglalni. Mainz vára Gymnich parancsnoka' nyulszívüsége 's belső árulás által esett-el. A' maini Frankfurtban reménylé Custine terv nélküli többre vágyódását legjobban kielégíteni, — el is foglalá

azt, de már december' 2-kán a' Hesszek felszabadíták. Ha Custine pénz és kincsek utáni száguldozási helyett hírtelen Németország' szivéhez közeledett volna, ugy a' következmények tán megszámlálhatatlanok lettek volna. De ő csak egy szabadon-rablónak csalfaságával, 's nem egy hadivítéznek ravaszságával bírt. A' seregek' visszafordultakor oda lett munkássága, ő csak ott tudott vitézkedni, hol nem állott véle ellenség szembe.

E' külső történetek alatt, Franciaország' belsejében nagy változások lettek. A' királyi méltóság megszüntetett, ellenben a' franczia Köztársaság kikiáltatott. Dühös közlési szellemmel igyekeztek a' Francziák örjöngő dühösségöket másokra is átruházni. Emissáriusok csusztak be minden országokba, hogy Eichhorn' szavaiként „titkos besugások által a' vallást, erkölcsiséget 's jórendet felforgassák; a' sanscülotten-nyelvnek egész erejét arra fordíták a' Konvent, a' Jakobinusok, 's a' Klubboknak 's nyílvános lapoknak szószólóji, hogy a' király név ellen gyülölséget 's utálatot terjesszenek: az új köztársaság semmi titkot nem csinált abból, hogy rövid időn minden thrónust fel készül forgatni." Ők olcsó nagylelküséggel minden népnek a' szabadságot oda-ajánlák, 's ha a' népek nem elég hírtelen nyultak e' nyujtott ajándék után, gorombák lettek. Az egy elvakított Mainzot kivéve, mindenütt részint gunyolva, részint bosszonkodva taszítá a' német komolyság és ész a' franczia szabadságnak verbungját vissza. Frankfurt' polgárjai oda fejezék-ki illő méltósággal magokat, hogy ők tökéletesen meglévén mostani szabadságukkal elégedve, a' franczia új szabadságot használni nem akarják. A' becsületes Hesszek megbosszonkodtak azon gúnyok

miatt, mellyekkel a' Sanscűlottok fejedelmöket illették, azért neki 's Németországnak hívséget és hosszuállást esküdtek, minden Franczia ellen, ki e' szentségeket illetni merészelné. —

A' Poroszok' hátrállása után, Dumouriez kedvencze-tervéhez, u. m. Belgiom' elfoglalásához kettős tüzzel hozzáfogott. Nyomba követé a' hátrálló német sereget, hogy a' harczot az ellenség' földjére játszhassa által. Mivel a' szövetségesek több fő-csapatra oszlottak, mellyek részint a' Mosel' mentében feküdtek, hogy Triert fedezzék, részint Belgiumba huzódtak, — a' Francziák is több csapatra oszlódtak. Kellermann 40,000 Franczával követé az Austriaiakat és Poroszokat a' Mosel felé. Dumouriez, Valence és Bournonville vezeték a' Belgiumba rendelt sereget. Ez 80,000 ember fris seregből állt, temérdek álgyuszere, 300-nál több nehéz álgyuja 's példanélküli sok elesége volt. 7000 lónál több kivántaték, hogy a' lővő és hadi-szer a' belgiomi határon átvitessék. Ellenben a' Belgiumban létező austriai hadsereg még csak 14,000-ből állott, 's csupán 56 álgyuja volt; ezen kivül ők még a' Campaniai táborozás miatt fáradtak voltak, melly minden tekintetben legnagyobb megerőltetést kivánt. Albert szász-teschenі herczeg és Clairfait vezérletök alatt várták az Austriaiak Monstól nem messze Jemappes falu' mellett a' Francziákat. Hijába rohant e' nagyobb számu ellenség egész dühösségével e' maroknyi vitéz seregre reá: ez, sem a' rárohanás, sem az öldöklő álgyuzás miatt nem mozdult ki helyéből. Több izben visszaveré az ellenséget, 's utóbb lassan 's a' sokkal erősb ellenségtől nem üzetve hagyá oda e' véres csatamezőt. — A' szardiniai király rég felharagítá maga ellen a' franczia köztársaságot az által, hogy annak zavargási fe-

lett elégületlenségét nyilatkoztatta-ki. A' Franczia'k csak jó alkalomra várakoztak, 's minthogy ezt keresték, könnyü volt nekik azt, vagy legalább annak valamelly színét feltalálni. A' franczia követ kiküldetett a' szardiniai birtokokból, 's ennek az a' következése lett, hogy minden had-izenés nélkül a' Francziák Montesquieu alatt Savoyába, Anselme alatt pedig Nizzába betörtek, a' szardiniai seregeket elüzték, 's Savoyát és Nizzát a' köztársaság' birtoka alá hajták, mi által ez, az Alpesekben erős határra tett szert. Genfnek, megtartott neutrálsága mellett is, elfoglaltatni 's jakobinizáltatni kellett, az adatván egyedül okul, hogy helvétziai őrizetet vett-fel, mellyet azonban e' város egyedűl azért tett, hogy a' neutralitást fentarthassa. Montesquieu, kire Genfnek elfoglalása bizva volt, maga is szégyenlé magát ez igazságtalanság miatt, ő az egészet félreértésnek magyarázta 's azt jó móddal elintézte. De perrel és guillotinnal fenyegettetett, 's csak hirtelen megszökés által menté-meg magát.

Francziaország' maga-elbízása e' nyert szerencsék után, nem ismere többé semmi korlátokat. Mig mást a' szerencse szelídebbé 's engesztelhetőbbé tesz, az, itt csak a' vadságot és vérszomjat öregbítette. A' vétek, saját rútságába beleszeretve, az egész világot kedvencz-színébe akará burkoltatni; a' köztársaság, melly csak a' bosszuállásra 's öldöklési kivánságra ada szabadságot, 's csak a' gonosztévőnek nyújta bátorságot, minden törvényes rend ellen előre hadat izent; ő, a' féket nem ismerő, egész Europára az ő saját törvényét akará reátuszkolni, ugy mint a' minden törvény nélküli lételnek törvényét. Ő az igazság iránti tiszteletet lelkigyengeségnek, a' törvényszerü rangot képzelt semminek, a' néphív-

séget tompultságnak gúnyolta. A' szerencsétlen XVI. Lajosnak, kinek életénél már többet elvettek, életét is sokallák, 's a' per ellene elkezdetett. Még Marat is — ez a' hyena — Lajos' ügye mellett szólt. A' per' kimenetelét könnyü vala előrelátni, mivel a' birák voltak a' vádolók 's a' vádolók a' birák. XVI. Lajos halálos itéletét azon méltósággal hallotta-meg, mellyet egész vérpere folyta alatt mutatott, 's mellyel a' vele volt méltatlan bánásmódot maga magában megszégyenité. Ő éltében ugyan nemes, de csak közönséges erényeket tüntetett-ki; de a' szerencsétlenség 's a' halál kifejték ama' benne szunnyadozó lelki nagyságot, mellyet addig csak természeti félénksége tartóztatott hátra.

1793-ki január 21-kén lépett-fel XVI. Lajos a' guillotinra. Ezen utolsó szavai „Én ártatlanul halok-meg azon vétektől, mellyet reám fognak 's megbocsátok halálom' okozóinak. Kérem az istent, hogy vérem ne száljon Francziaországra!" ha bár Sánterre' dobossai miatt nem hallhatszva, még is érzékeny elégtétel de egyszersmind borzasztó vádképpen fognak minden jövendő időkbe áthangzani. — „Fija szent Lajosnak, szálj az egekbe — mondá Lajos' gyóntató-atyja Edgeworth 's a' guillotine bárdja lezuhant — mint egy borzasztó szomorujáték' kárpitja — egy királyi főt hajítva a' század' véres serpenyőjébe, mellybe még több más nyomtaték vala bele esendő.

Egész Europa borzadva rázkódott-meg, mintha ez iszonyu halálos csapás egyszersmind őt is érte volna. Leginkább felgerjedt a' Vendée a' király elvesztése' hallattára, mivel az itt lakozó egyszerü, de erős alkatu népség, az eddig fenálló rendet nyakasan, sőt vallásos vakbuzgósággal kész vala védelmezni. Királyok' megöletése, 's az az-

zal egybekötött minden szent tekintetnek felforgatása a' Vendéebelieket bosszura ösztönözé. A' papok, a' Jakobinusok' mindent összerontó dühök által méltóságukban nehezen megsértve, a' fellázzadt Vendéebelieknek vezéreikké lesznek, ez által a' zendültek' lelkesedése még inkább nevekedik, 's a' polgári háboru, melly mindenkor borzasztóbb mint a' külső ellenséggel viselt had, minden borzadalmival kilobban.

XVI. Lajosnak hallatlan kivégeztetése a' szerencsétlen király' ügyét — melly eddig a' nagyobb résznél csak érzékeny részvétre talált — az egész emberiségnek általányos ügyévé tette. Az ő sírja felett emelkedék-fel a' köz-véleménynek isteni-itélőszéke, melly a' franczia fegyvereknek ideigleni szerencséjök miatt sem töretett öszve. A' kasztiliai (spanyol) fő-tanács azt adá a' franczia követnek Bourgoingnak tudtára, hogy Spanyolországot tüstént hagyja-oda,'s III. Györgynek hasonló parancsára Chauvelin franczia követnek Brittaniából szinte ki kelle takarodnia. Ennek az lőn a' következése, hogy a' franczia köztársaság, Angolyországnak 's Hollandnak hadat izent. — Franczia-ország most egy egész világot láta maga ellen, ellenségképpen készülkedni. Spanyol és Angolyország szövetségre léptek a' megizent háboru végett, Hollandot pedig Brittannia látá-el seregekkel. Ezekhez járultak még Franciaországnak már rég munkás ellenségi, Austria, Poroszország, Szardinia és Németország, melly utóbbi Mainzban — elég későn — a' formaszerénti birodalmi-háborut kinyilatkoztatta. Ennyi ellenségi erő ellen Franciaországnak puszta vitézségi erővel lehetetlen volt boldogulnia, mert ehhez hideg-lázi görcsök kivántattak. Utóbb már magok a' gyilkosok is mintegy jóllakni látszattak az öldökléssel, 's ab-

ban lelték kedvöket, hogy egymás' hajába essenek. A' mérséklett Girondisták' felekezete lenyomatott a' gyilkolásban jártasabb Cordelierek 's Jakobinusok által, 's a' győzedelmesek ismét a' meggyőzettek' holt-testei felett öldösék-meg egymást. Ez örökké pénzt szomjazó revolutiói törvényszék' politikájában a' tehetős vagyon mindenkor halálterdemlő vétek vala, és sok kiálthata, mint hajdan Sulla' idejében, igy ki: „engemet falusi jószágom itélt számkivetésre" Több megyében szörnyü ellen-lázzadás forrott. Bourdeaux városa leghamarább szabadítá-fel magát a' jakobinusi tanács alól; Marseille követé példáját. Lyonban is elüzetett a' jakobinusi tanács egy borzasztó harcz után, 's a' Girondisták' mérsékelt pártja foglalt helyet. Több város hozzá csatolá magát a' megyék' elkezdett szövetségéhez. A' fenyegetett Konvent seregek 's pénzzel vesztegetések által igyekezék munkálódni. Az utóbbi által leginkább boldogult, 's a' városok' nagyobb része visszahuzta magát, de Lyon és Marseille megmaradtak előbbi fenyegetődző állásukban 's Toulon is hozzájok csatolta magát. Normándiába több országos követ futott, 's a' Konvent ellen gyülölséget 's lázzadást gerjesztett. Wimpfen, Thionville' vitéz oltalmazója, ki az északi partoknak valamelly angoly kiszállás elleni védésére Caen körül állott, a' számüzöttek' részére nyilatkoztatá-ki magát, 's az ellene kiküldött revolutiói seregnek vitézül ellentállt, ugy hogy a' harcz' végét nem lehete előre ellátni. A' Vendéebeliek szörnyü elkeseredéssel harczoltak, 's XVI. Lajos' megöletése után XVII. Lajosnak mint törvényes fejedelmöknek hódoltak. E' vitézeknek eleinte csak kaszák, kapák 's egyébb földmivelő eszközökből állt fegyverök, de d' Elbée generál vezérjök alatt nyert győze-

delmeik által nem sokára elég fegyverök lett, mellyeket, mint ügyes vadászok, jól tudtak használni. Sok kivándorolt csatolá magát hozzájok, 's ezen guerilla-hadakozási módjok által minden inkább borzasztóbbakká lettek. Több köztársasági sereg veretett és semmisítetett meg általok. A' győzedelem, pályájokhoz kötve lenni látszatott. Az 1793-ki alkotmány, egy kis időre megengesztelé az elméket, 's e' miatt a' Girondisták' felekezete alábbszált, 's a' Jakobinusok egy keveset szabadon kezdének lélekzeni.

A' köztársasági fegyver' szerencsétlenségét nevelék a' Belgiumban történt dolgok. A' franczia győzedelmesek' rablási vágya Belgiumban lázzadást készíte előre, mellyhez a' szövetségesek' győzedelmi hozzájárultak. Az Aldenhofer melletti ütközet, mellyet az Austriaiak martz 1-őjén nagy hadvezérök Károly főherczeg alatt megnyertek, 's ez által a' Francziák hadiállásaikat hátrábbnyomták, Károly főherczeg' vitézi pályájának 's egyszermind a' franczia fegyverek' szerencsétlenségeinek utat nyitottak. Két napra reá Mastricht az ostrom alól felszabadítatott; Károly főherczeg megraká katonasággal Tongernt és S. Tront, 's ez által a' hátulról elfoglalt erősségek is, mint Lüttich és Nüremonde szabadok lettek. A' Francziák mindenütt vesztettek. Dumouriez, ki kedvencz-tervét — Belgiumnak a' köztársasághoz kapcsoltatását — vég veszélyben látá, Louvain és Tirlemont közt szaladó seregeit összegyűjté, 's a' szenvedett veszteségeket egy fő-ütközet által igyekezék helyrehozni. Ez martz 18-kán Neerwinden mellett meg is lett. Dumouriez, serege többségére, főkép tetemes álgyuzó-szerére nézve az Austriaiakat sokkal felülhaladta, még is ez uttóbbiak vezérük' tapasztalt-

sága és saját vitézségük által fényes győzödelemre tettek szert. Austria ismét birtokába lépett Belgiumnak, éppen midőn Párisban ez országnak a' köztársasághoz csatoltatása már elhatározva volt.

Ez idő tájban Dumouriez különös módon lelépett a' nyilvános szinmezőről. Az Orleansi herczeggel rég titkos egyetértésben lévén, ezt ő már a' kormányon lenni gondolta. Hogy ennek szabadabb utat nyisson, hirtelen a' jakubinusi-rendszer' birájává 's ellenségévé tette magát, 's fenyegetődzött egyik levelében, hogy az egész sereggel Párisba jövend, 's véget vetend a' Jakobinusoknak. E' fenyegetődzését szép móddal elnézték; de a' neerwindeni csata, 's az erre következett Belgium' visszaadása, felélesztéke a' régi gyűlölséget ellene. Hogy ez elől megmenekedjék legtanácsosbnak tartotta, Coburg herczeggel egyetértésbe bocsátkozni, 's ezzel a' Konventet megbuktatni, előladólag az 1793-ki alkotmányt is visszaállítani 's a' jakobinusi zavarnak véget vetni. A' Konvent' követjeit, 's azok közt Bournonville hadminisztert, kik elfogatására küldettek, Coburgnak foglyokként általküldötte. Egyébbiránt semmivé lettek nagyravágyó tervei. Azon városokra nézve, mellyeknek általadatását Coburgnak megígérte, nem tarthatá-meg szavát, mivel azok elállottak tőle. Szinte igy hagyák-el katonáji is, kikkel Párisba reménylett menni, hogy ott a' kormányt magához ragadja. Alig maradt legmegbizottabb barátival együtt 2000 embere, kikkel Coburghoz általszökött.

Követője, a' fiatal bátor Dampierre a' famarsi tetőkön szedé össze az éjszaki ármádának roncsolt maradványit. Francziaországban egész erővel szedettek az ujjonczok 's ez uj katonák minden betanitás nélkül egyenesen hozzája kül-

dettek. E' szerint nem sokára számra nézve ugyan nagy serege gyült-össze; de mit tehetett e' részint elfajult csapatokkal részint ujdon-uj katonákkal az Austriaiak', Poroszok', Brittek', Hannoveraiak és Hollandok' probált katonái ellen kik Belgiumot védelmezék? Még is próbát tett e' rettenthetetlen Dampierre május 1, 6 és 8-kán többszeri dühös támadásokban, de a' mellyek mind hátraverettek. Egy halálos golyó kisegíté Dampierret bajos helyhezetéből. Helyébe Custine jött, ki a' mult évben tervnélküli, de sebes rabló-táborozási által vaktában elég katonai hírre tett szert, azonban egy komolyabb helyezetben, mint a' mostani volt, nem vala képes megállani. Condé és Valenciennes várait kelle oltalmaznia, azért nem tudott más jobbat tenni, mint magát elsánczolni. A' két vár elesett. Custine visszahívatott 's guillotin által kivégeztetett.

Julius 22-kén a' Francziák által nagyon megerősített Mainz vára is kapitulátzio által Fridrik Vilmosnak megadta magát. E' szerint a' Rajna' felső vidékén is hasonló balsors éré a' franczia fegyvereket, mint Belgiumban.

Szint illyen, még fenyegetődzőbb eset készült a' Pyraeneusoknál. A' franczia köztársaság — meg levén szokva, a' hadizeneteket egy olly adósnak könnyelmüségével kiadni, ki kötelességeket vállal magára, a' nélkül hogy módja volna azoknak eleget tenni — Spanyolországnak is hadat izent, — olly elgyengültnek gondolván azt, hogy azt csak vaktában meg lehetne győzni. Azonban megcsalódott. Spanyolország, Portugalliával összeszövetkezve, minden várakozáson felül komolyan 's borzasztólag készült a' háboruhoz. A' köztársaság csak ügygyel bajjal hozott-össze egy gyenge, gyakorlatlan sereget, mellynek ellentállása

lása siker nélkűl maradt. Rohanva nyomultak a' Spanyolok a' franczia földön előre. A' köztársaság' elenyészte közel lenni látszék, 's ez az egész épület, mellynek létele erőszakos és természet elleni volt, egy hirtelen, erőszakos elenyészésre tetszék határozva lenni. Természetéhez hiven maradva, ez uttal is egy erőszakos eszköz által szabadítatott-meg. Valamint szereté magát fiatal hiúságában a' régi Rómával összehasonlítatni: ugy a' vég veszély' idején is egy római eszköz által akart magán segíteni. A' hajdani dictatori hatalmat követve, egy revolutiói kormányt alapított, melly tökéletes korlátlan hatalommal a' külső béke' helyreállításáig tartana. — A' hadi ügyek' igazgatása az elszánt Carnotra bizatott, kinek tehetségi a' jó következésben azonnal mutatkoztak. Az új kormánynak első hadi terve e' volt: hogy Francziaországnak mindenik lakosa katona, 's egész ország, masszában felkelve, csak egy tábor legyen. A' próba megtétetik. Francziaország' népessége egyszerre egy elláthatlan hadi-sereggé válik, melly maga magát tömegében agyonnyomni látszik, 's mellynek vezéri hibáznak. Ezt átlátván a' borzasztó tömegek nehány nap mulva ismét széttheresztetnek. A' terv most czélirányosb határok közé szorítatik: egyedűl a' fegyvertfogható legénység tétetett ujjonczszedés alá, ezek osztályokra osztattak 's igy, mint a' legfiatalabb 's legerősb legénység, a' határokra küldettek, ugy hogy a' szorongatott 's elgyengült Francziaország most hirtelen ismét az erősebb lőn. Egész országban egy elszánt hadi élet mutatkozék: ki maga fegyvert nem viselt, fegyvert készített vagy más módon használá erejét 's ismeretit hadi szüleményekre. Francziaország egyszerre egy katonai-országgá változott-ált. A' fiatal katonákba vezéreik dü-

hös revolutiói dalok által bősz merészséget lehel-tek beléjek; lelkesedésök ama' dühösséghez közelített, melly saját csonkitásin nevet, és az ellenök duló halál iránt elvakulva nyomultak lezuzott bajtársaik' holttestein keresztül az ellenségre, 's kiragadák annak — a' színte vítéznek, de nem ész nélkülinek — keze közül a' már megnyert győzedelmet. Az őrültség Francziaországot győzhetetlenné tette, melly alább hagyott, mihelyt mind inkább eszére tért, azért igazgatójinak azt mindenféle borzasztó-scénák által azon állapotban megtartani törekedniök kellett, melly, mint a' hódosság, vakmerően kapaszkodék a' meredek veszélyekbe, de történetből' felébredve, veszedelmes bukással ijjeszgetett.

Augusztusban Marseille a' Francziák' kezére visszakerült. Keményebb ellentállást mutatott Lyon, miután a' bosszu után vágyó Konventtel hijába kivánt megbékülni. Legvitézebbül oltalmazá magát Toulon, mellynek állhatatos gyülölsége a' Jakobinusok ellen veszedelmes kezde lenni a' köztársaságra nézve. E' város a' köztársasági seregek' ellentállhatatlan dühösségének római vitézséggel 's karthágói kétségbeeséssel felelt-meg. Árulás vivé azt végbe, a' mit a' dühösség még is el nem végezhetett volna. A' szerencsétlen Toulon bevétetett, 's a' lángoló város' parázsa világitott saját fiainak haldoklásukkor: a' győzedelmesek 15—60 év közt minden férfiut leöldöstek, kit a' városban találtak. Ezek Francziák voltak Francziák ellen! A' királypártiak' reménye, Toulon' eleste által, melly város a' nyugoti és déli lázzadók' egyesülési pontja lett volna, nagyon elcsüggedt. Vezéreik' kölcsönös irigysége miatt is sokat vesztettek a' Vendéebeliek erejök 's összetartásukból; Doué és Thouars erős váraikat elengedék

vétetni, és Charette, a' győzedelmes d' Elbéenek irigy vetélkedő társa, Luçonnál keményen megverettetett. October 16-kán Cholletnél a' Vendéebeliek' főserege d' Elbée' vezérlete alatt meggyőzetett, ez maga keményen megsebesítetett, 's Noirmoutier szigetére vitetett, hol később a' köztársaságiak' kezére került, és — kivégeztetett.

October 16-kán lépett-fel a' szerencsétlen XVI. Lajosnak felesége, Mária Antonia, a' felejthetetlen Mária Theréziának nagylelkü leánya a' véralkotmányra. A' guillotin ekkor valóban az erény' próbaköve volt, csak a' gonosztévő' élete volt ment tőle.

A' Vendéebeliek' vesztesége 's a' köztársaság' hadi-szerencséje' új felébredése után, ama' szerencsétlen megyék felett, mellyek csak távolról vettek is részt a' lázzadásban vagy azt bár mikép elősegítették, szörnyü itélet tartatott. A' guillotin már nem vala elegendő; sebes gyilkolási-eszközöket kelle kigondolni, 's a' találós-ész, ama' hóhérokat, kik a' közjóra ügyelő biztosságnak fejei voltak, nem hagyá oda. Azon revolutiói itélő-székek, mellyek a' meghóditott helyeken felállítattak, egész nemzetségek ellen dühöngtek. A' szerencsétlen áldozatok, kik leginkább eszök vagy vagyonuk miatt bünhödtek, borzasztó módon végeztettek-ki. Részint kartácstüz által sodrattak-le, részint csoportosan folyókba vettettek 's ugy fojtattak-meg, vagy fogadott gyilkosbandák által szurattak 's vagdaltattak össze. Lyon egy romhalommá változtatott, még neve is eltörültetett, 's polgári ezrenkint ölettek-le. A' szörnyeteg Collot d' Herboisnak, mint akkori konventi követnek komédiási bosszuállása okozta ezt. De miért is fütyülték őt ki egykor a' Lyoniak, midőn mint szinész játékszinükben fellépett!! —

Hasonló sors éré Toulont. Még elmésebben üzte Carrier az öldöklés' mesterségét Nantesban. Először megelégedék azzal, hogy minden elfogott Veendéebelit, minden czeremónia nélkül agyonlövetett. Végre azon elmés mód öttlött eszébe, hogy csolnakokat csináltasson leeső ajtókkal, mellyek egy egy öszvekötött férfi és asszony fogollyal terheltettek-meg, 's e' terhöket a' lecsapodó ajtók által a' Loire folyóba csusztatták-le. Ez illyes elsüllyesztések, nevetséges nevezettel „köztársasági esketéseknek" neveztettek.

Bár mint vérezé magát Francziaország saját belsejében, kivülről még is fegyverei szerencsések voltak. Belgiumban több véres csata esett, mellyekben többnyire a' Francziák lettek a' győzedelmesek. Mivel Houchard erősítést kapott, a' Brittek 's Hannoveraiaknak Dünkirchent oda kelle hagyniok; 's a' Maubeuge ellen probált vállalkozás is Jourdannak (ki előbb orvos, most generál volt) bátorsága által semmivé tétetett. Azonban a' Konvent' hadserege nem mert az Austriaiakba belekapni, kik Landrecy és Quesnoy közt körülsánczolva állottak. A' belgiumi táborozás ez évben elvégződék, 's a' seregek most — a' mi későbben nem szokott azután történni — téli szállásaikra huzódtak.

Az ezen táborozásban mutatkozott szerencsét, a' felső Rajna' vidékén vett csapások felülmulták. A' Francziák itt mindenütt balsorsra találtak, 's már Straszburg veszendő félben volt. De a' dolog egészen megváltozott, midőn két ujonnan tett generál, Pichegrü és Hoche, lettek a' vezérek. Vérengző ütközetek történtek, 's hosszu ellentállás után végre az Austriaiak' vonala a' Motter mentében legyőzetett, Landau' ostroma félbeszakasztatott, és Louis Vára az egyesült seregtől odaha-

gyatott. Alsátzia felszabadult, Germersheim, Speyer, Neustadt, Kaiserslautern, Frankenthal és Worms franczia kézre kerültek.

Francziaország' belsejében folyvást vérzett az ön maga által ujonnan felszakitott seb. A' két szörnyeteg Danton és Robespierre (Marat már 1793-ban juliusban Corday Sarolta hős leányzó' gyilka által agyonszuratott) a' guillotinnak elég dolgot adtak. A' mit közös gyűlölségük megkímélt, azt a' magok kettejök közti viszálkodás zuzá-össze. Miután Danton is feláldoztatott, Francziaország kizárólag Robespierre' zsarnoksága alá került, ki komorkórságos gyilkos lévén, saját érzésin is minden zsarnoki kinzást elkövetett, hogy azt az emberiségnek kétszeresen adhassa-vissza.

1793-ki december' végével Turreau vevé-át a' nyugoti hadsereg' vezérségét, hogy a' Loire' bal partján a' vendéei hadat egy hónap alatt befejezze. Ő Noirmoutier szigete, mint az Angolországgal volt közösülési pont felé fordult, 's azt az őrizet' nyulszivüsége miatt könnyen elfoglalta. A' már halálos sebben fekvő d' Elbée általa elfogatván, kivégeztetett. Ugyan azon időben Turreau' osztályos generálja Carpentier által a' Vendéebeliek' vezére Charette is megverettetett és serege széttoszlattatott.

Míg a' Vendée ekkép hatalom alá hódítatott, egy új belső ellenség állt-fel a' Konvent ellen Bretagneban. Ott egy merész, többnyire elvadult emberfaj élt, melly a' dug-árus mesterség' üzése által egyszersmind daczos és ravasz is lőn, 's a' veszélyekhez hozzászokott volt. E' népség a' dug-árusokkal szoros összeköttetésben élt; ők a' kémlelő őrök' közellétét ezeknek bizonyos jelek és hangok által szokták tudtokra adni, 's e' jeladásaiknál a' baglyok' süvültését követték, melly miatt Chats-

huans (baglyok) vagy is a' közbeszédben megkurtitva Chouans nevet kaptak. Az eltörölt sóvám miatt dugárus-kereskedésük megszünt. Sokan kenyér nélkül maradtak, 's tele gyülölséggel azon új rend ellen, melly keresetjökön kivül még sok, elöttök szent dolgot kiméletlenül megtámadott, vallásokat kigunyolta 's királyukat kivégezte, összecsoportoztak. Az ifjuságnak nagy része a' megelégedetlenekhez csatolá magát, kik erdei buvóhelyeikből kemény guerilla-harczot kezdettek a' Konvent' seregei ellen. A' széttoszlatott Vendéebeliek nagyobb részint ő hozzájok mentek által, 's igy mind számra mind fegyvergyakorlásra nézve mind inkább borzasztóbbak lettek. Hadakozási módjok, 's buvó rejtekeiknek ismérete elsőséget szereztek nekik a' konventi hadsereg felett. Azon időben adtak ők dolgot a' Loire' bal partján, midőn a' rettenthetetlen Charette alatt a' boccage-i erdőkben egy új katholikus hadsereg álla-össze, melly, a' nélkül hogy a' Chouansokkal szorosabban egyesült volna, még is a' megsértetett vallás' és megöletett király' megbosszulására velek kezett fogott, 's Ángolyországgal összeköttetésben állt, melly ország lassu volt igért segitsége' küldésében, mi által a' köztársaságnak e' két ellenségét még veszedelmesebbé tehette volna. Robespierre annyira átlátta ezen ellenségeknek fontos voltát, hogy a' nyilvános lapokban nem engedé azokat meg is említeni. Annál borzasztóbban munkálódtak hóhérjai e' szerencsétlen megyékben. Ugy látszék, mintha még azon helyet is, mellyet Bretagne és Vendée elfoglalt, ki akarák a' föld' kerekségéről irtani, annyira pusztitották azt tüzzel és vassal. A' fegyver nélkül volt, sőt még a' Konventhez szitó lakosok is halomra fojtattak-meg 's közöttök öregek, asszonyok

és gyermekek. Francziaország' saját fijai' véré által akarta magát megfulni. Robespierre' elveszte után szégyenleni kezdé a' Kònvent ez állati kegyetlenséget. A' háboru több emberiséggel folytatott, 's béke-alkudozásokba ereszkedtek, mellyeknek legalább ideigleni sikerök lett. Megengedődött a' Vendéenek vallása, hóhérai megbüntettek, 's béke lőn, melly azonban ennyi elkeseredés mellett természetesen nem sokáig lehete állandó. A' Vendée egyedűl azért látszék e' békére reáállni, hogy új erőre jőjjön; mert annyira ki volt abból fogyva, hogy csupán forró bosszúvágya tartá-még össze lételét.

Az uj táborozás Belgiumban (1794) fényes győzedelmekkel kezdődék-el a' szövetségesekre nézve, kiknek két hadsereg állítatott elébe Pichegrü és Jourdán vezérségök alatt. Az ifju császár, FERENCZ, hogy a' seregek' bátorságát nevelje, april 16-kán Coburg herczeg' táborában megjelent, 's már jelenlétének második napja, april 17-dike, két nagy vállalat által lőn jelessé. Chateau Cambresisnél a' szövetségesek' serege, magának a' császárnak vezérlete alatt, elhatározó győzedelmet nyert 's azonnal Landrecy' ostromához fogtak. Miután a' császár Belgium' hódolását auguszt 23-kán Brüsszelben elfogadta, ugyan ott kétszer győzedelmeskedtek auguszt 26-kán a' szövetségesek a' Landrecy vára' felszabadítására jött ellenségen, 's e' félig lelövöldözött vár auguszt 30-kán az Austriaiaknak megadta magát. Carnot' haditerve az volt, hogy mind a' két franczia sereggel egy napon kelljen a' szövetségeseket általányosan megtámadni, 's ezt annyiszor ismételni, mig az ellenfél elfáradna, 's az elvett franczia váraktól visszaszorítatnék, melly terv, vad merészségével, egészen a' köztársasági alkotmány' akkori chara-

cterét fejezé-ki. E' szerint majd mindenik következett nap csaták történtek, mellyekben a' szerencse változó volt. Sok fő-ütközetnek majd nem volt semmi saját sikere; igy p. o. a' Tournay mellett május 22-kén a' császár' szemeláttára történt borzasztó ütközetnek, hol mind a' két fél példanélküli vitézséggel harczolt, a' nélkül hogy Flandria' megszabadítására valamelly elhatározó kinézés következett volna. Egy olly makaccsággal, mellyet csak kétségbeesés szülhet, folytatá Jourdán hadi terveit. Négyszer törekedék a' Sambre folyón átkellni, 's annyiszor veretett-vissza. Még is ötödször átkelt rajta 's lövöldözé Charleroit. A' császár saját személyéjében jött Flandriából ide segítségre. Jelenléte rendkivül felbuzditá az Austriaiak' bátorságát. Ők kétszer verték-el az ellenséget Charleroi mellől nagy veszteségével, még is a' hajthatatlan Jourdan harmadszor is kezdé lövöldözni a' már keményen szorongatott Charleroit. A' junius 25-kén Fleurus mellett volt dühös csatában az Austriaiak már a' győztesek voltak, midőn Charleroi' feladása' híre arra bírá őket, hogy e' győzedelem' gyümölcseit hagyják-oda. Egy vak történet mentette-meg Jourdant, 's a' veszély' szélén játszá a' győzedelem' szinét kezébe. A' szövetségesek által elfoglalt négy franczia vár, minden segedelemtől elzárva, nem tarthatá többé soká magát, 's ezek egymás után a' Francziák' kezére kerültek. Ellenben a' Francziáknak a' hátrálló Szövetségesekre intézett minden rácsapásuk mindenütt vitézül visszaverettetett, ugy hogy az elsőbbek nem tehettek egyebet, mint, hogy ez utóbbaktól elhagyatott helyekbe utánok beszállottak. Julius 9-kén Brüsszelbe, 18-kán Lüttichbe, 23-kán Namurba mentek-bé. Az Austriaiak a' Maas folyón visszahuzódtak. Egy időben

hagyák-oda az Ángolyok, Hollandok és Hannoveraiak is Bélgiumot: Pichegrü nyomban követé őket a' hollandi szélekre, megtámadá a' Yorki herczeget; 's mivel Brabantia' belsejében titkos pártjai voltak, 's egész várak adák-fel neki részint ármány, részint árulás által magokat; e' miatt táborozása egy, mindent magával ragadó győzedelmi-menetelnek látszott. A' bekövetkezett kemény tél természeti hidakat készített neki itt ez egyébbiránt folyók 's áradások által védelmezett tartományban, ugy hogy egyszerre egész Holland a' szerencsétől segített ellenségnek tárva állott. Illy környülményben haszontalan lévén Holland' védelmezéze, eddigi védői elváltak tőle. A' Franczia-ák Utrechtbe 's Amsterdámba bemennek, a' Helytartó Angolyországba megy, 's Holland minden akadály nélkül a' Francziák' kezére kerül; kik itt is nyomban szabadság-fájikat felállítgatják, 's felszólításaikat széttbocsátják. Az anti-oráni pártmindenütt segéd-kezet nyujta nekiek, 's az oráni fejedelemi ház' magános birtoka, egyedül az Ángolyországtól tartott félelem miatt nem lett az uj köztársaságé. Az ifju batáviai, és a' franczia köztársaságok közt 1795-ki májushan kötött barátsági 's szövetségi-szerződés' következésében az elsőnek függetlensége biztosítatott; azonban ez nem olly igen olcsón adatott, mert Hollandnak e' baráti szolgálatot pénzzel, tartománnyal 's emberekkel kelle megfizetnie. Az átengedett tartomány által a' Schelde — Amsterdám' kárára — szabadhajókázhatónak nyilatkoztatott-ki.

A' Rajna' felső vidékén a' Francziák nehezebben boldogultak. Poroszország, pénz 's emberekből kifogyva, az országrendeivel volt

értekezési vagy tán még más miatt, a' táborozás' elkezdését feltartóztatta. Csak midőn Angolyország, és Holland igértek neki segedelmet, jött ismét munkásságba. A' Francziák a' szövetségesek által Kaiserslautern, és Moorlautern mellett keményen megverettek, 's egyedül dühös makaccságuk, mellynél fogva nyolczszor visszaveretve, még kilenczedszer is előre mertek nyomulni, menté-meg őket a' végveszélytől. E' nyereségek mellett még is az év' vége felé az egész Rajna-part a' Francziák' kezére került. A' mannheimi Rajna-sáncz, mellyet a' Francziák ostromlottak, egy jégmenet által czeké lőn. Poroszország, a' lengyel ügyek által komolyul elfoglalva, békét óhajtott, 's 1795-ki április 5-kén békeszerződésre lépett Francziaországgal. Hassel-Cassel követé példáját. Vesztfaliának a' Rajnán tul fekvő porosz része, 's Rheinfelshessz vár Katzenellenbogen grófsággal együtt a' német birodalmi békéig a' Francziák' birtokában maradt. Északi Németországra nézve egy határvonal határoztatott-meg, melly ennek három hónapra a' neutrálságot biztosítsa, de ez természetesen a' hadat viselő Németországnak 's Austriának az ismét támadólag elkezdendő munkálódásra nézve felette káros volt. Poroszország ez egyoldalu békekötés által a' közönséges német ügyet felette megsértette, 's a' köz-ellenségnek — kit élelmi szükség, belső zavargás és pénz-szüke a' legnagyobb zavarba hoztak volt — rendkivül hasznos szolgálatot tett.

Az Austriaiak, a' Poroszok' visszalépése után is, nem szüntek-meg a' német fegyvereknek a' Frankok előtt tiszteletet szerezni. Azonban az 1794-ki tél a' jövő évi őszig minden ne-

vezetes vállalat nélkül mult-el. Francziaország — Poroszország' visszalépte által — nyugalmasan éldelé aratását, 's az elmellőzött éhség miatt, uj bátorságra kapott. 1795-ki Sept. 6-kán a' Francziák több helyen átkeltek a' Rajnán, a' nélkül hogy a' kijelelt határvonalokra ügyeltek volna. Düsseldorf, melly nem volt megerősitve, megadá magát; a' franczia hadsereg, melly 70,000 embernél erőssebb volt, feltartózhatatlanúl terjeszté-ki magát; de ezen első dühös győzedelmi-menet nem tartott soká. Az egyesült austriai és németbirodalmi sereg az előre-nyomúló Francziákkal vitézül szált szembe. Wurmser a' felső Rajnától Mannheimig nyomult előre, gróf Klenau a' Francziákat elűzte Heidelbergtől, megmenté e' fontos helyet, 's elzárá a' Francziákat Mannheimtól. Clairfait Höchstnél annyira megveri a' franczia sereget, hogy az, a' felső Rajna mentében rendetlen futásnak ered. Ezután Clairfait, a' bátor Chastelertől buzdittatva, hirtelen elszántsággal Mainznak fordúl, áttör az erős franczia vonalokon, 's midőn az ellenségi sereget egésszen széttoszlattja, annak roppant álgyúzó szerét 's hadi készületeit elfoglalja. Most Mannheim ostrom alá vétetik, 's november 21-kén a' győzedelmes Austriaiak' kezére kerül, kik az egész 12,000 emberből állt őrizetet hadi foglyokká teszik. Igy végződék e' táborozás, melly olly rosz kinézésekkel kezdődék, az austriai és német fegyverek legfőbb dicsőségével, és szerencséjével. Hijjában igyekeztek Jourdan és Pichegrü Mannheimot az ostrom alól felszabaditani.

Spanyolország ellen Francziaország a' haború kezdete óta szerencsétlen vólt. A' Francziáknak, ez itteni hadmezőn sokféle bajjokkal

kelle küszködniök, mellyek közűl nem a' legcsekéllyebb vala az, hogy egy, borral ugyan bövölködő, de gabonában annyival inkább szüket látó földön állottak. Azonban egy eltávozhatatlan csapás a' spanyol fegyvereknek előbbi sikerét majd semmivé tette. Egy dühösködő ragadós-nyavalya egész csapatokat hullatott-el a' spanyol seregek közt, 's közöttök bátor vezérjöket Ricardost. Követőjét Oreillyt hasonló balsors érte, 's a' Spanyolok illy csapások közt kétségeskedni kezdettek további szerencséjökről. Dugommier, a' keleti-pyrenäusi hadsereg vezére több véres győzedelmet vőn a' Spanyolokon, elfoglalá Bellegarde várát, 's a' háborut, melly eddig franczia földön folytatott, a' spanyol birtokra szoritá által. Két ütközet, mellyben mindenikben a' Spanyolok vesztettek, mind a' két sereg' Vezérének életébe kerűlt. A' Francziák elveszték Dugommiert, a' Spanyolok de la Union grófot. 1794-ki november 27-kén Figueras vára elesett, következő februar 4-kén Rosas, Cataloniának fontos kikötője. Spanyolország' állapotja bajos lőn; a' legszörnyebb erölködések közt szerzett a' kormány pénzt a' háború folytatására. A' szerencse a' Spanyolok' vitéz türésük által engesztelődni látszék, a' győztes franczia sereg' lassusága időt enged nekik, hogy magokat összeszedjék, 's a' Francziák véres veszteséget szenvednek Figueras mellett. — Hasonló rohanó győzedelmi-menettel haladott-előre a' nyugoti pyrenäusi hadsereg is, Müller, 's annak követője Moncey alatt. Nehány fényes csaták után áttör ez a' Navarra előtt állt spanyol csapatok' lánczán, 's egész Spanyolország tárva áll előtte, midőn ő is, a' keleti hadsereg' módjára, me-

netelében egyszerre megállapodik. Éhség és ragadós-nyavalya rohan reájok, 's amaz ijjesztő rendszer, mellyet a' Spanyolok Francziaországtól tanultak, most ellenök fordúl. A' Konvent békét óhajt, 's ennek alkudozási alatt a' Spanyolok új erőre kapnak, kiüzik a' Francziákat ismét Navarrából, és keményen sarkokban vannak mindenüt. E' veszteségek nem hogy a' Francziákat elcsüggesztették volna, söt azokat új bátorságra buzditák; ismét előrenyomulnak, midön a' baseli békekötés e' változó szerencsével folytatott táborozást félbeszakasztja.

Olaszországban 1795-ki april havában, a' negyedik táborozás kezdődék-el. Az austriaiak — megnem ijjedve a' Francziák' győzedelmi mámoruk miatt — foganatossan mérkőznek-meg az utolsókkal, 's nagy számú véres apró csatákkal foglálatoskodtatják őket a' genuai földön, mellyekben többnyire az Austriaiak győznek. Elfoglalják Savonát, 's azt betegeik, és sebeseik' ápoló helyévé forditják. Genua két pártok közé szoritva, nagy szorongatásba jött, 's állapotja valóban sajnálkozásra méltó volt. Toskána sietett még jókor előbbi neutralitásába bújni, 's azért már 1795-ki február havában béke-szerződést kötött Francziaországgal.

Az ijjesztő-kormány' megbukása által Francziaország, jelesül belső ellenségi ellen, egy új mérsékletteb hadi rendszerhez nyult. Hoche vállalá magára Vendéenak és Bretagnenak lecsillapittását; kimélve és szavát megtartva bánt e' lázzadtakkal, 's az által lecsillapitá a' népet, 's elvoná azt vezéritől, kiket ő keményen üldözött és elfogott. Így estek a' Chovansoknak és Vendéebelieknek mind a' két fővezérök Stofflet, és a' merész Charette, kezébe. Mind a' kettő

jobb sorsot érdemelt volna a' halálnál, mellyre őket a' győzedelmesek szánták volt. — Állandóbb és erőszakosabb harcz kivántatott Francziaországnak külső ellenségi ellen, kik közt Austria, Németorságnak nagy része, Ángolyország, Portugallia, Szardinia, és Nápoly voltak. Francziaország nem a' legjobb helyezetben volt: pénze hibázott, 's erőszakos eszközökhöz kelle nyúlni, hogy Pittnek eme' kifejezése „Francziaország nem leend képes az ötödik táborozást megtenni" megczáfoltassék. Egy férjfiúnak kelle feltünnie, ki nem sokára iszonyú negy tettek' örvénnyébe belesodorva, az egész világnak sorsát merészelé a' maga vállára emelni, 's kinek élete a' homályosságnak, vakitó fénynek, és isméti elsetétülésnek leghirtelenebb jeleneti változását képezi előnkbe. Bonaparte, korszikai, ajaccioi fi volt ez, egy még ekkor kevéssé ismert név; ő Toulon' ostrománál különbözteté-meg magát, 's a' Konvent iránti hajlandósága által, mellyet az 1795-ki october havában Párisban volt lázzadás' alkalmával kimutatott, az öt Direktorok egyikének Barrasnak megtetszett. Ez vele barátnéját a' guillotin alatt elesett Beauharnoisnak özvegyét véteté-el feleségül (e' szerint tehát Bonaparte' oriási szerencséjének is egy asszonyi kéz tette volna le talpkövét!), 's őt az olaszországi sereg' fővezérévé nevezteté. Merészség 's keresztülható lángész, 's majd több mint emberi szerencse kipótlák e' 26 éves fővezérnél azt, a' mi még neki tapasztalásiban hibázott, 's korán vezeték őt azon roppant sorsnak ellenébe, melly őt szélveszes szárnyaira vevé. Már, midön az új olaszországi táborozás 1796-ki april 9-kén elkezdődék, Beaulieu által a' Francziák mindenütt visz-

szanyomattak. Bonaparte — kitől azt várták, hogy majd Genuát támadja meg, melly hiedelmet ő mindenféle vakitások által megerősiteni igyekezett — arra határozá magát, hogy a' mindenfelől ellene intézett támadásokat megelőzze. April 12-kén Montenottenál nyeré legelső győzedelmét, 14-kén a' másodikat Massena által Degonál, hól másnap a' likáni ezeredesnek Vukassovichnak példa nélküli vitézsége maroknyi vitézivel megkeseritté a' Francziák győzedelmi örömüket. Bonaparte' mozdulati elválaszták ezután a' szardiniai hadsereget az austriaitól. A' szardiniai király fegyverny ugvást kért, 's reá éppen nem kedvező feltételek alatt békét kötött. E' szerint a' szövetségesek e' háborúra nézve egy igen fontos szövetséges társukat veszték-el. Bonaparte most a' Po felé fordult, mellyen Beaulieu vissza huzta magát, azután pedig az Adda felé ment. Ez által a' majlandi herczegség, és Lombardia kezében voltak; egyedül Mantua maradt még elfoglandó. Beaulieu balról maradt, 's a' nélkül, hogy egy fő-ütközetbe ereszkedett volna; jobb szárnyát meggyengitvén, ez által Bonaparte szünetlen sebes marsok, és egyes csaták által mindég e' gyenge oldalára rohant, azt folyvást szorongatta, a' nélkül, hogy időt engedett volna neki, magát egy elhatározó ellentállásra összeszedni. A' Francziák' közelléte — kik a' győzedelmes' kardjával egyszersmind a' revolutzioi ideák' és pártoskodás' gyújtó-anyagát is odahozák más tartományokba, 's így mintegy azon sebbe, mellyet a' kard vágott, az ál-szabadság' mérgét is belecsepegtették — méltán rémülést okozott. A' parmai és modenai herczegek sarczot fizettek. Még is Bonaparte némelly modenai parasztnak

azon vétkét, melly szerint ezek a' franczia tábornak rendelt ökröket az Austriaiaknak adták-el — alkalmúl használlá, hogy a' lakosoknak koholt kérésökre, egy szabadsági proclamatiót bocsásson-ki, mellyben a' békét a' herczeg által megsértettnek nyilatkoztatá-ki, 's az egész tartományt elvevé tőle. Modena köztársasággá tétetett. A' nápolyi király siete e' tovább haladásnak elejét venni, 's magát egy békekötés által biztosítni. A' Pápa egyedűl nagy áldozatokkal vásárolhatá meg a' neutralitást. Bonaparte a' nélkűl, hogy a' mult esztendőben a' toskánai nagy herczeggel kötött békét tekintette volna, véletlenűl elfoglalá Livorno városát és révét, kezére kerítté az angoly portékák' tárát, 's abból mintegy 8 milliomnyit vitt-el. Még is Olaszországnak kelle e' franczia Hannibal' Capuájának lennie; seregei a' tartomány prédája által meg gazdagodva, itt rendkivűl elpuhultak. Az elkeseredett lakosoknak gyilkai 's gyakori lázzadási bébefejezék azt, a' mit a' Francziák' erkölcstelensége meg nem vesztegethete. A' hadsereg összeolvadt, 's Francziaországnak leggazdagabb kutfejét kelle felnyitnia, 's férjfiai' virágát kimeríttenie, hogy az kiegészittessék.

Olaszországi álgyukkal 's eszközökkel akara most Bonaparte Mantua' ostromához fogni. Wurmser, a' Rajna' felső vidékéről ide sietve, véres harczok által szabaditá azt fel; azonban a' Francziák nyakasan folytatván harczukat, ismét Mantua' lövöldözéséhez kezdettek. — Ez idő alatt Jourdan feltett szándéka szerént igyekezék az Austriaiakat a' Rajna' bal partjáról a' jobb partra, 's a' rajnai felső vidékről elszoríttani, hogy igy Moreau a' Rajnán áltkelhessen, 's a' különböző franczia had-osztályok Austria' szivében találkozhassanak

sanak össze, 's a' békét ott diktálhassák. Junius 24-én Moreau áttment a' Rajnán, és Jourdan, jóllehet Károly főherczeg által folyvást nyughatatlanitva, 's gyakran megverve, a' Sambre-és Maas-sereggel végre egész felső Palatinatusig nyomult előre, ugy hogy csak nehány napi járásnyira állott Regensburgtól. Moreau, egy fiatal, 's alig 30 esztendős hősvezér, Bajorországban egész az Isarig hatott: az lévén egyenesen szándéka, hogy ő Bonaparte' olaszországi seregének a' jobb, Jourdan' Sambre-és Maas-serege pedig a' bal kezét nyujtsa. Németország reszketett; Baden, Würtemberg, a' bajor Palatinatus, ugy szinte a' Sváb és Frank kerület Francziaországgal szerződésre léptek, mellyekért a' franczia seregek tetemes adókat csikartak-ki tőlök.

Austria' állandó bátorsága, melly mint hajdan Róma' makaccsága, e' győzödelmes ellenséggel általellenbe még inkább nevekedék, a' franczia hadi szerencsének hirtelen bukást okozott. Minél inkább közeledék Moreau Bajország, és Jourdan a' cseh határok 's a' felső Palatinatus felé, annál erőszakosabb lőn az Austriaiknak ellentállásuk. A' Heidenheim és Nördlingen mellett auguszt 14-kén Károly főherczeg' vezérsége alatt történt véres csata eléggé megmutatá a' Franczia-knak, mint tudnak az Austriaiak szeretett hazájokért harczolni. A' főherczeg hadseregének mintegy felét Latour generálra bizván, hogy azzal Bajországot 's a' Lech vizét Moreau ellen oltalmazza, másik felével Jourdan ellen fordult, 's annak jobb szárnyát Teiningen és Neumark mellett auguszt 22-kén megverte, 's két nap mulva Amberg mellett ismét győzedelmeskedett. Németország Károly főherczeg' vitéz seregének köszönheté szabadítását. A' Sambre-és Maas-hadsereg rendetlen

futással szalada vissza, az őket üző győzőktől minduntalan megveretve. A' német földnép, mellyen a' franczia katonák' zabolátlan elbizottsága olly sok méltatlanságot követett-el, bosszúállásra használlá ez alkalmat, 's jaj volt azon Franciának, ki a' hadsereg' hátrállásakor a' többitől eltavozott, az szemlátomást ezen elkeseredett földnép' kezére kerűlt. Mühlheim mellett szedé-össze egy táborba Jourdán széttszórt Maas-és Sambre-hadseregének maradványit, 's Düsseldorfhoz ment. Nem sokára letevé a' fővezérséget. Moreau nagy ügyességgel vivé-végbe hátrállását a' Rajna' mentében; 1796 végével még csak a' hüningeni hidsánczot, 's Kehl birodalmi várát tartá megrakva; azonban jövő január 10-kén Kehl vára is, február 1-jén pedig ama' hidsáncz is az Austriaiak' kezére kerűlt. Mind a' két részen levő rajnai sereg, terhes viszontagsági által erejéből kifogyva, egy kötött fegyvernyugvás' következésében, téli szállásaira huzódott.

Miután Károly főherczeg a' franczia hadseregeknek kevély terveiket semmivé tette, Bonaparte, a' visszafordult Moreaunak, Tyrolison keresztűl Bajorország felé elébe akara menni. Wurmser, e' tervet átlátván, hogy azt megakadályoztassa, 's egyszersmind Mantuát felszabadítsa, Bassanon keresztűl akart előrenyomulni. Ezért Mantua' várába vevé magát, melly miatt most egy olly harcz kezdődék, mellyet az Austriaiak példanélküli elszántsággal állottak-ki. Az éhség hajtá azt utóbb végre, miben az ellenségi fegyver nem boldogult, 's 1797-ki február 2-kán kéntelen vala Wurmser, egy öt hónapi ostrom, 's a' nyavalyákkal, szükséggel, 's ellenséggel volt szünetlen harczok után Mantua' várát feladni.

Nehéz áldozatokkal vásárlá-meg a' Pápa február 19-kén a' békességet, 's Bonaparte azonnal sietett ismét az austriai sereg ellen fordúlni, melly felett Károly főherczegnek, Jourdan' győzőjének kell vala a' fővezérséget általvenni. Miután Bonaparte a' Piave, Tagliamento és Isonzo folyókon borzasztó erőlködésekkel által-kelt, 's Gradiskát Friaulban, Görzöt és Triestet elfoglalta, azon Alpeseken keresztűl, mellyek Olaszországot Karynthiától elválasztják, Stájerországba nyomult, hol több helyeket megszállott, 's Judenburgban vett főhadi szállásából az austriai birodalom' fővárosát Bécset fenyegette. Károly főherczeg a' gyengült olaszországi sereg' hadvezére, több akadály végett valamelly elhatározó lépést nem tehete.

A' judenburgi fegyverszünet előpostája vala ama' békének, melly 1797-ki october 17-kén az Udine és Passeriano közt fekvő Campo-formio nevű nemesi udvarban Ferencz császár és a' franczia köztársaság közt aláirattatott. Ez által lemondott Austria Belgiumról és Lombardiáról. A' velenczei birtokok elosztattak. A' franczia köztársaság megkapta a' jóniai szigeteket, valamint Álbániában mind azon velenczei szállitványokat, mellyek a' londrinoi öböl alatt feküdtek. Ellenben Austria Istriát, Dalmatziát, a' Cattaro' torkolatjait, az ádriai tenger' szigeteit, Velencze városát, a' Lagunákat, 's a' Garda tóig terjedő száraz földet, valamint egy, közös értelemmel huzandó vonal szerint az Ets és Po folyóit kapá. Az Alpesen inneni köztársaság független hatalomnak ismertetett-el. A' modenai herczegnek olaszországi birtokai' kárpótlásáúl a' Breisgaut kelle átengedni, 's egy hónap mulva Rastadtban egy congres-

susnak kelle összejönni, melly egy általányos birodalmi békét szerkezzen-össze.

Mint tarták meg szavokat a' Francziák e' békekötésnél, azt ők már a' nyugalomnak első pillanatiban megmutatták. Mig az austriai hadsereg Mainzból Sváb és Bajorországon keresztül hátrállását folytatta, a' franczia előrenyomult, 's Mainz várát Hatry franczia fő-vezér bekeritette, 's a' feladásra felszólitotta. A' még benne őrizeten volt kevés birodalmi katonaságnak, a' választó fejedelemnek kicsikart megegyezésével oda kelle a' várat hagyni, mellybe a' Francziák azonnal bele huzódtak. Hasonló nemtelen módot követtek-el Mannheim ellen is. Ugyan is az ottani parancsnokot a' vár' sánczа átadására felszóliták, 's midőn ez vonakodott, e' gyenge őrizetű erősséget rohanással vették-meg. A' béke alkudozások alatt 's a' Congressus' szemrehányási ellenére lövöldözték Ehrenbreitstein' várát is, 's éhség által kénszerité az ottani parancsnokot Fabert kihuzodni, a' nélkül hogy kapitulált volna. Ez előjátéka vala ama' bonapartei béke rendszernek, mellyet ő mindenütt, csak egyedül maga ellen nem, hozata használatba.

Harmadik Szakasz.

A' háború' ujjabb kiütésétől a' lünevillei békekötésig. 1797—1802.

A' világ' szomorú-játékának első felvonása, melly egy részről német komolysággal 's férfias bátorsággal, más részről kalandos pompával 's

tulságos vitézségi vágygyal játszatott, elmult. — Austria azon időben, jóllehet szövetségesinek nagy részétől elhagyatva folytatá rendithetetlen bátorsággal a' háborút, merészűl vevén vállára az elcsüggedt Németországnak sorsát, 's ennek Károly főherczeg' személyében, a' legnagyobb veszély pillanatában szabaditót küldvén. Minden foglaló vágy vagy kinézés nélkűl kész vala a' császár a' franczia kény elleni harczot folytatni, mellyből évekig tartott oriási változatok után, az összedölt viszonyok chaoszából, az elrabolva vélt rendnek 's nyugalomnak palladiuma — eme' hosszas ideig tartó véres visszálkodásoknak szép czéljok — fényesen tünt-elé.

A' franczia köztársaság, nagy ellenségével, Austriával kötött békessége után, rég táplált kedves kivánsága nem türtőzheté többé magát. E' kivánság nem egyébb volt, mint háború Angolyország ellen, 's e' mindenkori vetélkedő társának megsemmisítése. Francziaországnak ezen „fixa ideája", mellyet szintúgy a' Lajosok fényüzési korokban, valamint a' revolutionak lázzaiban elméjében erőssen forgatott, most erőssebb ingerrel tért, mint valaha, vissza. A' directorium' határozata által egy angolországi hadsereg küldetett az Oczeán' partjaira, 's Bonaparte neveztetett annak fővezérévé. A' tengeri és száraz földi katonák gyakorlák magokat a' kiszállásban, 's Bonaparte személyesen megtekinté e' tengerparti készületeket.

Mind ezen készületekből végre az egyiptomi táborozás keletkezett, melly tartománynak elfoglalása által Asia és Afrika közt a' veres tengeren keresztűl akarák a' közösűlést 's a' Keletindiába vezető legrövidebb 's legbiztosabb utat megszerezni. Senkisem akará eleinte ezt elhinni, midőn a' köztársaságnak külső viszonnyai nem valának an-

nyira biztosítva, hogy katonaságának diszét, 's pénzbeli erejének velejét, a' távol fekvő Keletindiáért odaadja. Még is e' válalatnak mesés szine ellenére is e' tengeri sereg 1798-diki május havában, Bonaparte' vezérlete alatt Toulonból titkon elevezett. Junius 9-kén Malta előtt jelent-meg, melly félénkség 's árulás által a' Francziák' kezére került. Julius 2-kán a' szárazföldi katonák sok bajjal partra tétettek 's még az nap estvéjén egy csekély megrohanás után Alexandriába bementek. Julius 22-kén Bonaparte egy a' homok pusztán keresztül tett igen veszedelmes 's a' Mamelukkok' rajjaitól szüntelen fenyegetett mars után Kairót bevette 's ezzel Egyiptom' elfoglalása bevégzettnek látszék. Mig Bonaparte a' száraz földön mind inkább erőssebb állást vőn, hatúlról egy iszonyú csapás éré, u. m. hajós-seregének az abukiri öbölben Nelson angoly tengeri vitéz által tett semmivé tétele. Ez eset megsemmisíté Bonaparténak 's katonáinak minden közösülésöket Franczia országgal.

Bár mint igyekezék Bonaparte minden manifestumaiban a' török Portával azt megfogatni, hogy e' háború nem a' Porta ellen volna, hanem hogy ő inkább egyedül az elbizott Beyeket 's Mamelukkokat akarja megfenyíteni: mindazáltal a' Porta e' jó szándékát nem akará elérteni, 's Egyiptom' megtámadását ugy tekinté, mint egy saját magán elkövetett ellenségeskedést, azért Franciaországnak hadat izent, sőt még régi vetélkedő társával Oroszországgal is szövetségre lépett ellene.

Európában is folyvást tartott a' háború. Irlandiának, mellynek lázzadását Francziaország későn 's nem elég erőssen segité, megkellett hódolnia. A' Francziák e' bele avatásnál sok kárt szenvedtek mind szárazon, mind vizen.

Bernadotte a' Franczia követ Bécsben 1798diki april 13kán mulatságot adván, palotájából egyszerre a' három színű zászlót tüzette-ki. Ennek látására, melly ez időben revolutioi jelül szolgált, a' nép felingerelteteti, kivált midőn a' követ többszeri felszóllításra is nem huzatá-be e' zászlót. Az ablakok bedobattak, az ajtó betöretett, a' zászló leszakítatott 's elégettetett. Bernadotte ez esetet oda magyarázta, hogy az által az ő nyilvános személye meg van sértve, 's két nap mulva oda hagyá Bécset. Azon összejövetelnek, melly gróf Kobenzl és a' franczia ex-direktor François de Neufchateau közt Selzben a' Rajna balpartján tartatott, semmi sikere sem lőn. Bizonyosan más czélja volt Kobenzl' Berlinbe 's Petervárába utaztának, midőn a' franczia directoriumnak ismételt erőszakoskodási a' békesség' további tartása iránt minden reményt elraboltak.

Oroszország, melly II. Katalin alatt, az, egyedűl fenyegetődzéseknél maradt Francziák ellen semmire sem határozhatá-el magát, I. Pál alatt nyomosabb terveket szült. E' fejedelem a' nápolyi király által segítségűl híva, 's az ángoly segedelmek szintugy mint a' Máltai-vitézek által, kiknek nagymesterök lett, felszóllitva egy tetemes száraz földi erőt szedett-össze, 's küldött-be az austriai birtokokba, hogy az a' háború' viszonti kiütésekor azonnal a' szövetségeseknek segitségökre legyen. Éppen igy volt a' Porta is az egyiptomi expeditio által megsértve, mellynél fogvást hadat izent Francziaországnak, 's előbbi ellenfelével Oroszországgal szövetséget kötött a' köztársaság ellen. A' Németbirodalom, melly ellen Francziaország oly sokszor sérté-meg a' béke feltételeit, nem maradhata többé csendesen; Angoly-

ország és Portugallia még nem is tették volt le kezökből a' fegyvert, és Austria, mellynek e' fegyver-nyugvás alatt elég ideje volt az új hadi készületekhez, most is, mint mindig borzasztólag állott.

Bár mi rosszúl állott is a' köztársaságnak fegyveres ereje, miután a' franczia hadseregnek szine 's legjobb generáljai a' hazajöveteltöl elzárva, a' Nilus' partjain állottak: még is a' könnyelmű directorium nem látszék aggódni Az egész köztársaság mintegy fél lábon állt, ugy hogy, nem lévén képes magát saját természeti erejével fentartani, a' háborút többé nem eszköznek, hanem czélnak tekinté, 's a' hadat csak magáért a' hadakozhatásért folytatá. A' directorium mind e' fenyegető veszély ellenére is eme' daczos kérdést tételé Ferencz császár elébe: Valljon akarja e' a' már austriai földön álló orosz seregeket birodalmából eltávoztatni vagy nem. Austria részéről nem is tartatott érdemesnek egy illy kérdésre felelni. Martz 3-kán miután Jourdan két nappal elébb Kehlnél a' Rajna' jobb partjára átkelt, Károly főherczeg is átment a' Lech vizén 's heves ellentállás után Jourdánt Osterachnál 21-kén megverte, 's azt jobb szárnyától elszakította. Jourdan erősittéseket huza magához, 's míg az Austriaiak balszárnyát szinlett támadásokkal foglalatoskodtatta, azoknak jobb szárnyát megkerülni, fő közösülésöket elvágni, 's azokat a' Bodensee tava felé vissza nyomni törekedék. E' veszélyben egyedül a' főherczeg' előrelátó fővezéri szeme 's katonái feletti személyes hatalma vala képes magát fentartani. Ő maga magát a' legnagyobb veszélynek tevé-ki, 's a' harcz' elválasztó pillanatiban az austriai sorok elébe ált, 's illy szavakkal tüzelé azokat: „Most a' becsületért 's hazánkért harczo-

lunk! emlékezzetek meg arról, hogy ti austriai gránátosok vagytok! nekünk győznünk vagy halnunk kell.“ Bár mi borzasztólag dultak is a' franczia álgyuk e' vitézek' sorai közt, ők vezérök szavai szerint rendithetlenül állottak, 's a' Stockach és Liptingen mellett martz 25-kén volt véres ütközetben a' támadó ellenséget bajonettel verékvissza 's keresztül-törék annak sorait. Jourdan' hadserege vissza futott a' Rajnán, mellyen egy holnappal elébb merész elbizottsággal jött volt által.

Mindjárt Jourdánnak a' Rajnán volt első átjövetele után Massena Auffenberg generált Graubündenben nagyobb erővel megtámadta, 's őt hadteste' nagyobb részével elfogván a' kunkeli és a' Lucza-ösvénnye nevű szoros utakat elfoglalta. Ellenben Massenának a' Feldkirch és Näfels melletti állásokra irányzott támadásai sikeretlenek 's neki nagy kárára voltak. — Nem jobban ment a' Franczióknak Olaszországban is dolgok. Scherer — ki a' számkivetett Carnotnak helyébe lépett — martz 26-tól april 5-ig naponként megtámadá az Etsch mentében álló Austriaiakat, 's e' szünetlen támadásiért mindenkor megverettetéssel lakozék. Nagy veszteséggel huzá magát az Adda megé vissza, 's letevé a' fővezérséget, melly most az eddig igazságtalanúl elnyomott Moreaura bizaték. Moreau nem merészelt volna elgyengűlt hadseregével egy hirtelen támadást tenni, 's inkább erősittő seregekre várt volna, ha Suwarow az orosz csapatok' vezére, Melas austriai fővezérrel egyesűlve a' Cassano mellett april 27-kén volt csata által nem eszközlötte volna ki az Addán átmenetelt. E' győzedelem' következésében Suwarow mindjárt másnap bement Majlandba 's azonnal egész Lombárdiába az előbbi austriai igazgatás állitatott vissza. Suwarownak Olaszországban elő-

rehaladta által Massena' jobb szárnyának mindinkább bajos helyezete lőn; a' főherczeg most már szabadon intézheté a' Sveitz ellen munkálódásit, 's majus 17-ig a' Francziák egész Graubündenből kivoltak szoritva. Egy tizenkilencz napig tartott dühös ütközet után kiüzetett a' daczos Massena Zűrich melletti erős táborából, három hét alatt fél Sveitz elvolt az Austriaiaktól foglalva, kik e' táborozás alatt vitézi csudákat tettek. Moreauval, ki Valenza és Alessandria melletti állásából kiszorítatván, Coniban állapodék-meg, Macdonal a' toskániai birtokon keresztűl akarta magát összecsatolni. Suwarow a' Tortona és Piacenza közti ütközet által megsemmisité e' közösűlést. A' Francziák most egész Olaszországot elvesztették a' genuai Riviera folyóig, az általok megrakott várak feladák magokat 's ujonnan képezett köztársaságaik egymás után multak-el. A' lakosok a' Francziák' méltatlan bánásmodjukba beleunva, vetélkedve csatolák magokat a' győzedelmesekhez, és segitték azoknak, kinzóikat elűzni.

Alessandria' és Mantua' eleste után (21 és 27 jul.) Suwarow, kinek szinte olly szükséges volt egy rövid fegyvernyugvás, mint az ellenségnek, ismét elkezdheté a' táborozást. Időközben a' köztársaságnak azon fenyegető veszély felett, mellyben lebegett, kinyíltak szemei. A' kevély tunyaságba merült directoriumot kényszeríték erősb rendszabásokhoz nyulni, különösen a' határszéli hadsereghez hevenyében erősítés küldetett. Joubert egy ujonnan összehúzott franczia hadsereggel nyomult az austriai-orosz hadsereg ellen, hogy Tortona várát, melly még egyedül maga tartotta magát, felszabadítsa, 's Massenának a' Sveiczban levő hadseregével az egyesűlést erővel vívja-ki. A' Novi melletti husz óráig tartó véres

ütközet (auguszt 15-kén), mellyben mind a' két fél a' vitézségnek legfényesb próbáit adá, megsemmisíté e' tervet 's a' szép, bátor Joubertnek hőshalált hoza. September 11-kén Tortona is feladta magát kapitulátzió által, 's ez által Olaszország kizárólag az Austriaiak' kezében volt. Melas a' Francziák' mozdulatira vigyázott, kik Campionnet alatt a' piemonti határszéleknél; voltak az Oroszok Suwarow alatt a' Sveiczba mentek. Odaérkeztükkor a' főherczeg a' Rajna felé indult, hogy a' Francziáknak e' fegyveres erő nélkűli tájjakon volt rabló kalandozásaikat meggátolja, és Philippsburgot az ostrom alól felszabadítsa, melly ostromot a' Francziák az ő közeledtekor félbe hagyták, tönkre tevé september 18-kán az ellenséget Neckerau és Mannheimnál, 's e' várost elfoglalta, honnét az ellenség igen könnyen nyomulhatott volna bé Svábországba. Massena hadi csellel más védelmi pontra csalá az Oroszokat, 's megveré őket a' Zürch melletti elválasztó ütközetben, 's rendetlen hátrállásra kénszerité őket a' Rajna megé. Zürch september 26-kán a' Francziáktól elfoglaltatott. Hasonló merész és ravasz módon jutott-el Soult a' Linch vize keménnyen besánczolt jobb partjára, 's Hotzenak dühös támadásait e' helyezetben addig tartotta-fel, mig elegendő sereg szállithathatott által. A' bátor Hotze 's Plunguet ezeredes éltöket veszték ez ütközetben, 's e' szerencsétlenség elősegíté a' Francziák vállalatát, az Oroszoknak nagy veszteséggel kelle magokat a' Rajna és Bodensee mellé visszahuzniok. Massena most Suwarow ellen fordult, kinek az egyes puskázáshoz, 's hegymászáshoz nem szokott seregei a' legnagyobb erőlködések között, de egyszersmind éppen annyi bátorsággal utat nyitottak magoknak Altorf felé. Még is későn érke-

zett már Suwarow Svájcznak szabaditására. Hogy tehát seregeit e' szükölködő 's mindenéből kifogyott tájakon az inségnek ne tegye-ki, Graubündenen keresztül Feldkirch és Lindau felé visszahuzódott, 's egyesíté magát a' Bodensee felé előre-nyomult Korsakowval. Az Oroszoknak ez új veszteségök, előbbi győzedelmeik hire által sem felejtethetett-el; maga Suwarow is elveszté energiáját 's az orosz udvarnak nem kevésbbé hűltmeg előbbi buzgósága. Azért itt elvégződék az Oroszoknak segéd munkállódások 's november vége olta Morvaországon 's austriai Silezián keresztül tökélletes hátrállással tartottak honjok felé, melly elhatározás valóban igenis hevenyében történt volt illy nagy maga megerőltetések után.

Olaszországban több kissebb és nagyobb csatákat vesztettek-el a' Francziák september folytában az Austriaiak által, kik Conit bevenni akarták, 's azon kettős győzedelem által, mellyet november 4-dik és 5-kén Melas és Kray Savigliano és Fossano mellett a' Francziákon Championnet alatt vettek. Coni az Austriaiak' kezére kerűlt, kik ez által olaszországi győzedelmes táborozásuknak koronáját tevék-fel. Ők e' táborozásban nagyobb számú kisebb erősségeken kivűl, e' legfontosabb várakat Peschierát, Pizzeghetonét, a' majlandi és ferrarai felleg-várakat, Turint, Mantuát, Alessandriát, Tortonát, Anconát, és végre Conit is elfoglalták, roppant hadi készületeket 's mintegy 5,000 álgyút nyertek, 's 25,000 foglyot fogtak-el.

Nem csak Olaszországban, hanem Németországban is folytattatott a' háború a' téli holnapok alatt is. Lecourbe, ki a' franczia rajnai hadsereget vezérlé többszeri próbatét után october 13 's 14-kén Oppenheim és Frankfurtnál több csa-

patot átszállított a' Rajnán, mellyek Mannheimot elfoglalták és Philippsburgot lövöldözték, de már december elején az Austriaiak által Mannheimból ismét kiűzettek 's Philippsburg' ostromától is elszorittattak.

Svájcznak visszafoglalása 's az angoly-orosz erőnek Hollandiára intézett támadása nem sikerűlte által a' franczia köztársaság fenyegetődzött végveszélyéből kimenekedett ugyan, de semmi esetre sem szabadult-meg bajjal teljes helyezetéből. Szegénység és szükség rágódtak a' nemzetnek szívén, a' status' hitele elenyészett, 's a' kormány aggodó zavarban volt a' háborúnak további folytatásához megkivántatott eszközök végett. E' veszélyes időpontban megjelenék ismét egyszerre Bonaparte Francziaországban Ő odahagyván Egyiptomban seregét Europába visszatért, 's 1799-ki october 14-kén Párisba érkezett. Ő vala az elválasztó időpontnak ura, 's a' köztársaságnak rövid, de heves belső rángatolódzási után mint első Consul lépe a' kormányra. A' nemzetet azon egyetlen-egy remény által, mellyet igért, hirtelen maga részére hóditotta: ő békét igére. Ángolyország hajlandónak mutatá magát az elébetett békefeltételekre, de egyszersmind előre-vigyázását is jelenté-ki. Bonaparte ezt azonnal azon ürügyűl használta, hogy Angolyország a' békét visszautasitja 's Francziaországot megerőtlenitteni 's széttdarabolni akarja, azért fejezé-ki Bonaparte azon szavakkal magát, hogy most már Francziaországnak a' békét erővel kellene elfoglalnia. E' fellengős fordúlat a' felhevűlve volt országtól lelkesedéssel fogadtatott, 's az egész ország e' kimondástól áltlhatva ugy siete Bonaparte zászlói alá, mint valamely keresztes háborúhoz. Olaszország vissza-

foglalása, 's Genua' felszabadítása vala annak legközelebbi czélja.

Massena, a' Svájcznak meghódittója hivatott-meg fővezérül Genuához, melly város egyedül maradt meg a' Francziáknak Olaszországban. Ő e' hadsereget igen siralmas állapotban találta, melly bajon tehetsége szerént segitett, és seregét 40—50,000-rig nevelé. Az Austriaiak gróf Melas bátor vezérök alatt kezdék-el 1800-dik april elején a' táborozást, keresztültörtek a' Francziák' vonalain, 's april 7-kén bekeríték Savonát és Vadót, 's a' reá következett éjjel éppen olly ravasz, mint bátor megrohanás által elfoglalák Cenis hegyét. Hasztalan volt april 10-től 18-káig Massenának naponként megujjitott támadása, hogy Savonát felszabadítsa és Suchettel magát ismét egyesitse. Egész erejével Genuába kelle huzódnia, hol az Austriaiaktól szárazon, az Angolyoktól pedig a' tenger felől záratott-bé. Helyezete valóban kétségbeejtő volt: Genua' lakosai 's Massena seregei az éhséggel küszködtek, 's minden csatáji a' mellyekkel keresztül akarák magokat vágni, rosszúl estek-ki. Még is nem fogadá-el azon becsülettel teljes kapitulátiót, mellyet Melas a' Genuaiak' inségétől megilletődve ajánla néki, 's csak junius 4-kén fogadá azt el, midőn az ővéi' insége a' legfőbb poltzra hágott. Tudta volna csak e' rettenhetetlen katona azt, hogy ő a' kapitulátiót azon pillanatban irja alá, mellyben Bonaparte az Alpeseken Hannibálként álthaladva Majlandba be ment, 's a' Po vize a' Francziák kezében volt, ugy ő a' legnagyobb inség közepette is nem fogadta volna azt el. Melas későn győződhetvén-meg a' felől, hogy a' Francziák csak ugyan áltjöhettek az Alpeseken, Turinban sokáig tartózkodék. Annál könnyebb lett tehát a' franczia előseregnek Lan-

nes és Murat alatt, mig maga Bonaparte a' Lombárdiában mind inkább kiterjeszkedék, a' Pó vizén általmenni 's Piazenzát gazdag élelem-táraival elfoglalni. Melasnak, ki csak későn látta azt által, hogy a' franczia hátúlsereg alpesi utjával nem csak a' papiroson létez, most azt is kelle hallania, hogy Cremona', Majland' és Lodi haditárai is szinte a' Francziák' kezére kerültek. Ellenben a' franczia hátúlsereg, mellynek Genua' eleste szinte váratlan hióbi-pósta vala, mivel még egy erős vár sem volt hatalmában, nem kevésbé bajos helyezetben lelé magát 's attól kelle tartania, hogy egyetlenegy elvesztett ütközet által foglalásaiból kivettetik, 's egy veszélyel teljes hátrállásra kénszerittetik. Egy elhatározó ütközetnek kelle mind a' két félt e' kétséges állapotjából kimentenie. Junius 14-kén áltment Melas a' Bormidán 's reggeli 7 órakor Marengo falunál Alessandria és Tortona közt, ama' véres ütközet elkezdődék, melly Olaszországnak birtokát elhatározá. Mind a' két fél példa nélküli vitézséggel harczolt. Négyszer verettek már vissza a' Francziák, 's az Austriaiak mindenütt előre nyomúltak; maga Bonaparte is elveszettnek gondolá az ütközetet, midőn egyszerre a' vitéz Desaix ellen szegezé magát osztályával az Austriaiaknak. Desaix mindjárt a' harcz' elején egy halálos golyó által keresztül lövetett, 's a' Francziák, kik kedvenczöket elesni láták, halála által dühös bosszúra gerjedtek. Az Austriaiaknak vitéz ellentállásuk után Alessandriába kelle visszahuzódniok. Massena és Suchet szinte közeledtek. Melas hátúlról 's közösülési vonalain fenyegettetve 's elzárva fegyvernyugvást kért 's azt megnyerte. Ehhezképest a' Francziáknak 12 várat kelle átengedni, az austriai hadseregnek Piazenzán keresztül Man-

tuába kelle visszahuzódni, Toskánát és Anconát birtokukban tartani, a' Francziáknak ellenben a' Chiesa, Oglio, és Pó közti tartományokat. A' franczia hátulsereg, melly mintegy 100,000 emberből állt, most olaszországi hadseregnek kiáltatott-ki, 's Massenának adatott-által. Maga Bonaparte visszatért Párisba.

Mig a' hátulsereg megindult volt, az alatt Moreau a' Rajna mellett kezdé-el a' táborozást. Károly főherczeg gyakori gyengélkedése miatt kéntelen volt a' fővezérséget letenni, mellyet utánna Kray fő hadi tár-mester vett-által. Ravasz szinlett fordúlatok és marsok által vakítá Moreau Krayt Schaffhausennél választott valódi támadási pontja iránt, ugy hogy ez őt a' Kinzig és Pokolvölgy kimenetelénél várta. E' hadi csel 's Lecourbenak a' Rajnán merész átmente által képes vala Moreau' hadseregét a' schaffhauseni és stühlingeni vonalon egyesitni. Kray most Stockachot igyekezék a' Francziák előtt elérni, 's több változó sikerű véres harczok kezdődtek. A' Biberach melletti ütközet kénszeritté Krayt az Iller vize megé Memmingenhez, innét pedig egy elsánczolt táborba Ulma mellé visszahuzódni. Moreau átkelvén Hochstaedtnél a' Dunán, Kraynak Ulmát is oda kelle hagynia, mellyet a' Francziák azonnal lövöldöztek. Moreau balszárnyával Regensburgig, főerejével pedig Münchenen túl nyomult előre, mig jobb szárnyával a' feldkirchi és graubündeni állásokat foglalá-el, 's ez által közvetlen közösülést nyitott a' németországi és olaszországi hadseregek közt. Ezután Kray és Moreau közt Parsdorfban fegyvernyugvás köttetett, mellynél fogvást a' Tyrolisba vezető útak a' Lech vizénél, Regensburggal együtt a' Francziáknak átadattak. Philippsburg, Ulma és Ingolstadt, ámbár bekeritve,

az

az Austriaiak' kezében maradtak. Még ezen fegyverszünet' megkötése előtt gróf St. Julien Jósef Párisba érkezett, 's julius 28-án Talleyranddal egy formaszerént előleges békeszerződést irt-alá, melly a' campo-formioitól csak annyiban különbözék, hogy Austriának az akkor Németországban biztositott kármentéseit most Olaszországban kelle követelnie.

A' Consulok siettek ez előleges szerződést mindjárt az első 24 órában aláírni, 's a' szerint a' két hadseregnek Német és Olaszországban azon állásában kelle maradnia, melyben mindenik akkor volt. Csak junius 20-án köttetett báro Thuguth és lord Minto közt Bécsben egy, a' háborúnak közös viselésére czélzó szerződés, mint békekötés, és auguszt 14-én nyilatkoztatá-ki gróf Lehrbach Alt-Oettingenben Durocnak Austria' mérséklett ellen-kivánatit, mellyekben az angoly követnek a' béke iránti congressushoz odaeresztése is előfordult. Bonaparte ezután valamint Német ugy Olaszországra nézve is felmondatta a' fegyvernyugvást. Az ellenség' elbizotsága kettőzteté a' veszély' idején Austriának mindenkor bebizonyitott bátorságát. Repülő sebességgel használlá a' nyugalom' rövid napjait czélirányos változások' tételére. Kray, kire a' hadi szerencse keveset mosolygott, nyugalomra lépett. Gróf Bellegarde vevé-át Olaszországban az Austriaiak' fővezérségét, János ifjú főherczeg a' parancsnokságot, kinek báro Lauer hadi tármester adatott, mint hadi munkállódási' valódi igazgatója, mellé. Ferencz császár maga személyesen megjelent az alt-öttingi főszálláson, 's bátorságot önte katonáiba szeretett jelenléte által. September 20-án Hohenlindenben Moreauval egy 45 napra meghosszabitatott fegyver-

nyugvás köttetett. Az ellenségnek, fájdalom! Philippsburg, Ulma és Ingolstadt várait zálogképpen által kelle adni, ki sietett azokat földig lerontatni.

Lünevilleben jöttek gróf Cobenzl Lajos, és az első Consulnak testvére, Bonaparte Jósef, a' béke' megkötésére össze. Mivel azonban Austria állhatatossan hiv maradt Angolyországgal kötött szövetségéhez, a' harcz november 28-án megujítatott.

Az Austriaiaknak az Innen átmentöket győzedelem követé. Ellenben két nap mulva Hohenlindennél tökélletes veszteséget szenvedtek. Moreau átnyomult az Innen, 's az Austriaiakat egésszen az Ennsen túl űzte. Salzburg elvétetett, 's a' Bécset Olasz-országgal összekötő egyenes közösülési-vonal fenyegettetett. Károly főherczeg, kire magára nézett e' nehéz pillanatokban minden szem, Kremsmünsterben ismét általvevé eme' jobbadán szétt-oszlott sereg felett a' fővezérséget, melly sereg alig állt többé 20,000 emberből. December 25kén Steyer városában fegyvernyugvás köttetett, 's ennek következésében Würzburg, és Braunau várai, valamint a' tyroli szorosok is a' Franczióknak átengedtettek, Tyrolból a' katonaság kitakarodott, 's abba egyedül mind a' két félnek egyforma számú biztos-őrei rakattak-bé. 1801-ki január 16-án hasonló meghosszabbított fegyvernyugvás köttetett Trevisoban Olaszországra nézve, 's Ancona, Ferrara, Legnago, Verona, Sermione, és Peschiera várai a' Franczióknak általadattak. Mantuát az Austriaiak tarták-meg. Oroszországnak elváltozott maga viselete — mivel Pál császár Angolyországgal Malta végett visszálkodásba keveredett, 's e' miatt

ellenségképpen bánt Angolyországgal — siette-té a' békekötést. 1801-iki február 9-én gróf Cobenzl és Bonaparte Jósef közt Lünevilleben aláiratott a' vég-béke, Austriára nézve a' campoformioi, Németországra nézve pedig a' rastadti békén alapulva. Austria' határává Olaszországban ez Ets tétetett; a' modenai herczegnek az alpesen-inneni köztársasághoz foglalt birtokáért Breisgau kárpotlásúl adatott; a' pármai infansnak pedig Toskana Elba szigetével oda engedtetett. Francziaország Belgiumot 's a' Rajna' bal partját tartá-meg, lemondván a' Rajna' jobb partján minden birtokiról; azonban Düsseldorf, Ehrenbreitstein, Philippsburg, Cassel, Kehl és Alt-Breisach váraknak akkori (lerontott) állapotjokban kelle megmaradniok. Azon német birodalmi herczegeknek, kik ez által tartományaikat a' Rajna' bal partján elvesztették, secularisatiók által kelle kárpotlást kapniok. A' bataviai, helvecziai, alpeseninneni, és liguriai köztársaságok független státusoknak ismertettek-el. — Nápollyal egy elébb kötött fegyvernyugvás után a' béke csak martz. 28-án létesült. Francziaországnak Egyiptomban szenvedett veszteségi, 's a' Pitt ministeriumnak letétele könnyebbíték sokszori akadályok 's halasztások után Franczia és Angolyország közt a' békességet, melly azonban csak 1802-iki mart. 25-én iratott alá. Ebben vissza adá Angolyország a' franczia köztársaságnak 's annak szövetségesinek — a' spanyol királynak 's a' bataviai köztársaságnak — minden nagy foglalásait, Trinidad szigetét 's a' Ceylon szigetén volt hollandi birtokokat kivéve. E' béke által Portugalliával is megköttetett a' békesség 1801-ki September 29-kén, mellyben ez országnak Guyana' egy részéről le kelle mondania.

Negyedik Szakasz.

A' lűnevillei békekötéstől a' pozsonyi békekötésig. 1802—1805.

Egy roppant hézag nyiladozott a' lünevillei békekötés után Németországnak szívében, melly most mindent elvesztett, mi által ön-állása eddig összetartatott volt. A' franczia köztársaság, melly e' 10 évi harcz után majd kisérteti nagysággal kelt vala fel, elvett 's lerántott minden gátot, melly eddig Német és Olaszországot a' soha ki nem elégíthető, féleszelős frank óriásnénak kivánczi kezei ellen védelmezte. A' Rajna melletti váraknak lerontása, azon közfalat, mellyet ez előtt e' tisztes közbenjáró folyó képezett, jobbára ledöntötte; a' Rajnán tuli belga 's egyébb tartományok a' Francziák' kezében voltak; a' Maintól az északi tengerig egy erős vár, egy természeti vagy mesterséges gát sem állott a' franczia hadseregnek utjában. Németország mindenütt mezítelen mejjét tartá oda kivánczi ellenségének. Körösleg sok függetlennek nevezett köztársaságtól vala körülvéve, mellyek mint az ugy nevezett „anya-köztársaságnak" játszó-szerei, ez által Németország ellen minden pillanatban fegyverré fordíthathattak. — Olaszország' kapuji erős váraival együtt a' Francziák' átmenetelének ki valának nyitva, maga az egész ország franczia befolyás alá vetve, 's franczia árulás által egy explózióhoz Németország ellen, 's ön maga ellen alámínírozva. Nem emberi kezekre, egyedül a' mindent legyőző időre látszék bizva lenni, e' világot elnyelő óriást megfékelni. Az aggodó szem egy mindig

nagyobbodó messzelátó-csőbe látott. Az először vérét vesztett, azután eldarabolt, megszaggatott Németországot egy borzasztó politikai láz szállotta-meg. Austria — mintegy Németországnak utolsó lovagja — harcztársitól oda 's elhagyatva, bosszusan hagyá-oda a' csatamezőt. Poroszországtól, melly, eredetiképen minden nevezetesebb segédeszköz nélkül, mindig önnagyitására czélzé ifju szélveszes vágyat táplála keblében, tán tartani is lehetett, hogy Németországnak eme' politikai éjjében egy kicsinyből nagyra menő kalandosnak szerepét játszandja 's magát Franczia országhoz csatolandja, mellynek nyugtot nem ismerő foglalási-lelke őt saját felemelkedésében leghamarább segithetné, 's tán segíteni akarta is.

Ama' hang, mellyen Francziaország minden alkalommal beszélt, még sértőbb volt, mint valódi nagyravágyása, jóllehet ez utóbbi szünetlen munkássággal a' német ssabadság' 's függetlenség' romlásán dolgozott. Az amiensi béke, mellyben Károly Emmanuel szardiniai király egy szóval sem említetett, ezt utoló reményétől is megfosztá. Azon keserű tapasztalások által leveretve, mellyek fejedelmi éltét nevezetessé tették, arra határozá ez magát, hogy a' politikai színmezőről lelép, 's egy lemondó oklevél' erejénél fogvást általadá a' kormányt öccsének Viktor Emmanuelnek. E' tett, franczia részről úgy magyaráztatott, mintha Károly Emmánuel — kitől a' Franczíák már ez előtt egy ollyan oklevelet csikartak erővel ki, mellyben ő a' hatalom' gyakorlásáról ideiglen lemondott — a' Piemontiakat másodszor oldozta volna fel hívségi esküvésük alól, 's e' szerint Piemont az első Consulnak egy határozata által végképpen

Francziaországhoz csatoltatott, mivel — így szólt a' határozat — „e' tartomány hatalmas nemzetektől körülvéve, 's csekély népessége mellett, sem a' függetlenség' egyensullyát, sem egy monarchiának költségeit meg nem birhatná, 's azért, egyedül Francziaországgal egyesítve éldelhetné csak bátorságát és nagyságát.“ — Több év előtt egy illy rablói elnyelése egy olly tartománynak, mellynek birtoka által Franczia ország egyszerre az Alpeseken átlépett 's egész Olaszországot szemmel tartá, Európát rémülésbe hozta, 's tettleges haragra gerjesztette volna. Azonban az utóbbi évek annyi daczos önkényes 's erőszakos tetteket halmoztak-fel, hogy elfelejtett Europa egy illyes új történeten csudálkozni, 's Németország, melly elébb a' zavarban halászni szerető Francziaországot féken tartá, most egészen zavart és eltompult volt. Azon lépések, mellyeket Oroszország ez elnyomott királyi család' javára tett, ugyan jó érzést, de semmi sikert nem muttattak; azért Francziaország Piemontot ugy tekinté, mint nyert tartományt, 's nem késett belőle lehető legnagyobb hasznot hajtani; nevezetesen az ott termesztett jeles selymet, melly eddig mindenfelé kivitetett, most kizárólag csak Francziaországba vala szabad vitetni. —

Hasonló módon ragadá a' köztársaság a' parmai herczeg' halála után, ennek birtokát is magához, ámbár Austriának alapos várandó (virtuale) jussa volt ahhoz. — Bonaparte rövid szünetek közt hirül adá a' köztársaságnak, a' Pápával kötött Concordatumot, az iskolák' új szerkeztetését 's a' kivándoroltak' közbocsánatját, melly hireket a' csudálkozó közönség lelkesedett tapssal fogadott.

Mindinkább érthetőbben említetett, hogy Bonaparte, Francziaországnak tett példanélküli érdemeinél fogvást, példanélküli háládatosságra is számolhatna. 'S ő holtaiglan Consulnak neveztetett-ki. Nehány érettebb gondolkozásuak' ellenvetése figyelem nélkül maradt, 's üresen zengett-el az örömittas sokaság' rivalgási közt.

Hogyha Bonaparte e' legfőbb népbizodalomjelét méltólag fogadta 's annak valódi tartalmát érzette volna, ugy neki a' legszebb 's legdicsőbb emberiségnek oltárához nyilt volna fel a' pálya. De önszeretet 's egyedül katonai, nem erkölcsi erőbe bizás, voltak azon daemonok, mellyek őt soha nyugodni nem engedték 's szerencséje' bimbóiba már a' megbukás magvát is belé olták. Ő minden szabad erőt csak a' maga saját törekvése érzőinához akara kötni, 's ugy tekinté magát, mintegy mindenek által mindenek ellen viselt háborunak győztes következményét. Minő lehetetlen volt e' nagyra feszített erőt igy sokáig fentartani! Azért minden, a' mit tett, csak bizonyos szünet nélküli himbállás — balancirozás — volt.

Minő szakadás fenyegeté az Ángoly és Francziaország közti békét, azt leginkább azon hangból lehete kivenni, mellyen e' két ország' hirlapjai szólottak, A' két status mind inkább ellenséges indulatuabb lőn egymás ellen. A' Bonaparte 's Whitworth angoly követ közti beszélgetés csak arra szolgált, hogy még fényesebb világott vessen e' szakadásra. Mind a' két nemzet lefoglaltatta egymás hajóit, 's Francziaországban minden jelen 's katonai szolgálatban lévő 18—60 esztendős Angoly befogattatott, hogy ezek, előadólag, azon franczia polgárokért kezesül szolgáljanak, kiket az Angolyok a' hadizenet előtt

el találnának fogatni. Hannovera, Angolyországhoz közel volta miatt, bajos állapotba jött; porosz segedelmet kerese, de hijába. Poroszország még nem vala tisztában maga magától veendő állása iránt. — Hannovera nem vala képes maga magát védelmezni, azért az ottani seregek a' Francziák' benyomulásakor hátrahuzódtak 's 1803-ki junius 3-dikán Stuhlingenben egy egyesség köttetett, melly által a' hannoverai tartományoknak nagyobb részök franczia kény alá esett, 's a' hannoverai seregek tehetetlenekké tétettek. De az angoly király, mint hannoverai választó fejedelem, megtagadá helybehagyását ez egyességtől, mivel ő mint választó fejedelem a' Német birodalom' neutrálitása alatt állott, 's egyedül mint angoly király viselé a' háborut. Az ellenségeskedések további folytatással fenyegettek, ámbár ez alkalommal a' Francziák, jóllehet többségökbe bizhatva, nem nagy kedvet mutattak verekedésbe ereszkedni, hanem mind inkább szelidebb követeléseket tettek. Mind e' mellett is az angoly marsall, gróf Wallmoden, kard által akarta volna a' harcz' sorsát elválasztani ha azon három lovas-ezred, melly magát parancsinak ellenszegezte, nem hozta volna őt békességesb gondolatokra. Tehát julius 5-én, egy borzasztó zivatarnak közepette gróf Wallmoden 's Mortier franczia generál az Albison összejöttek, 's egy kapitultiót kötöttek, mellynél fogvást a' hannoverai katonáknak le kelle fegyvereiket tenniök. A' Francziák ez által egy német-birodalmi tartomány' birtokába jutottak, 's temérdek lőporon kivül 500 ágyút, 40,000 puskát, 4000 lovat 's nagy számu szekeret, talyigát 's más hadieszközöket vittekel zsákmányképen. A' királyi polgári tisztviselő

lők' fizetései, 's a' nyugalomba helyezettek' nyugpénzei visszatartóztattak; elszegényedés és kivándorlások lettek ennek következési. Németország halálos-álma, melly mind inkább egy mereven-görcsös betegéhez hasonlitott, ki mindent 's a' legrosszabbat is szinte látja, a' nélkül, hogy képes volna magát megmozdítni, folyvást tartott: ő megterhelni 's megcsonkítni engedé magát, 's még sem mozgott. Egy ál-halott' szerepét játszá, vagy inkább már meg is szünt azt játszani, 's már, bár nem minden remény nélkül egy egykori feltámadás felől, valóban holt volt.

Mióta a' Francziák az Albist elfoglalták, nem engedék meg semmi angoly portékának az átmenetelt. Ennek az lett a' következése, hogy az Angolyok is az Albist és Wesert zárva tartották, hogy a' német hatalmasságokat arra birják hogy akár jó akár rosz móddal kénszeritsék Franciaországot az Albis' szabad hajókázhatására. Ez elzárás által Hamburg és Dánország igen sokat szenvedtek, és Poroszország, mellynek ez közvetve szinte kárára volt, követet külde Bonapartehoz Brüsselhe, kihez szinte ide két hannoverai követ is érkezett. De ez itteni beszélgetésnek szint ugy nem lett valódi sikere, mint a' Poroszország, Dánország és Hamburg által Londonba küldött követek' törekedésinek, mivel Angolyország szigoruan azt nyilatkoztatá-ki, hogy az Albis és Weser-elzárása csak akkor szünend-meg, ha Francziaország e' folyókon a' szabad hajókázást megengedi.

Az orosz czár buzgón szólott volt Hannovera' ügye mellett, de franczia részről minden határozott nyilatkozás elmellőztetett. Ez reményt nyujtott arra, hogy Oroszország most már Fran-

cziaországnak veszedelmes szándékit átlátandja, mint ez az ángoly hirlapokban nyilván ki is mondatott. Hannoverának, iszonyu áldozatot kell vala adni, 's hogy ezt tehesse, Hamburgtól kelle pénzt kölcsönvennie, mellyért Francziaország állt jót, 's az angoly királynak birtokit adáoda zálogul. — Hollándia erővel bele rántatott Francziaország által az ellenségeskedésbe, mivel az ott tartózkodott Angolyok ellen szint azon rendszabásokhoz kelle nyulnia, mellyeket Francziaország elkezdett volt. Az olasz státusoknak kisebb 's nagyobb mértékben kelle a' franczia hadikészületekhez adakozniok: a' neutralitás' nyilatkozása nem segített itt semmit, Francziaország egyedűl „fizető" neutralítást ismert-el. Portugallia is majd bajba keveredett neutralitása mellett is, mivel a' franczia hírlapok azzal vádolák, hogy folyvást ángoly befolyással bir, sőt hogy franczia hajókkal ellenségesképen is bánt légyen. Mindenütt jól érté Francziaország, mint kelljen seregeit a' külföldön eltartani, a' hadat idegen birtokon, idegen pénzből, idegen veszéllyel, de franczia haszonnal folytatni. Angolyországnak Németországgal volt kereskedése egészen nem nyomattathatott ugyan el, de nagyon megnehezítethetett. Az a' hír, hogy Bonaparte Angolyországba ki akar szállani, készakarva tartatott-fen 's ismételtetett időről időre. Azonban e' hirt Angolyországban meglehetős komolyan vették: britt szellem villana-keresztül egész Angolyországon. Minden a' nép felfegyverkeztetéséhez látott. A' franczia hirlapok e' nemzeti-felfegyverkeztetést elmésségekkel támadák-meg, 's mind a' két részről igyekeztek egymást csipős czélozgatásokkal felülmulni. De a' köztársaság is nem puszta elmés szavaknál maradt, hanem iszonyu erejihez kép-

pest készülgetett 's a' kiszállás még is — elmaradt. E' hir által csak Angolyországot akarák zavarba hozni, 's mindenek előtt neki pénzbeli költségeket okozni, mellyek iszonyu sokra mentek, ha tán egy kicsit többet is számoltak a' Francziák, midőn azt állíták, „hogy Angolyországnak védelmi-készületi, az országnak minden pillanatban, 10 guineába kerültek.“ Valódi kiszállás nehezen volt Bonapartenak szándéka, jól tudván ő azt, hogy egy illy kiszállás a' britt nemzet' gondolkozása mellett mind neki mind had-seregének vesztére lett volna, bár mint gyakorlá ez magát a' tengeri háborura.

Francziaország, Bonaparte által utasitva, belől ismét a' monarchiához szított, 's Bonaparte XVIII. Lajossal titkos követje által alkudozásba ereszkedett, hogy ez a' franczia thrónusi jussáról mondana-le, de ebben nem boldogult, mert XVIII. Lajosnak válasza ez vala: „mint szent Lajosnak ivadéka még lánczokban is királynak tartandom magamat; mint I. Ferencz' utódja, ezt akarom legalább, mint ő, mondani: Mindent elvesztettünk, csak a' becsületet nem.“

Ha az Angolyok 's Francziák közti tengeri csaták semmi nagy következést nem szültek is, legalább arra szolgáltak, hogy az e' két nemzet közti gyülölségnek uj táplálékot adjanak. Bonaparte e' gyülölséget sok éles ésszel tudá terveire használni. Minden olly nem kedvező véleményt, mellyet ha közvetlen kárhoztatott volna, Francziaországban sokan pártoltak volna, angoly allattomos incselkedésnek nevezett, 's ez elegendő vala arra, hogy egy illy vélemény ellen egész Francziaország kikeljen. Igy tevé ő a' Francziák' nemzeti balitéleteiket magának szolgáló lélekké, millyek mindenféle alakban akadtak kezealá. Csak

a' mindenektől tisztelt Moreaunak általellenében nem boldogult a' mesterségével. Ő ezt, kinek hire 's népszerüsége rég szálka vala már szemében, azzal vádoltatá, hogy ez több, Angolyország által felingerlett elégületlenekkel egyetértve — kik közt a' hires Pichegrü, Georges Cadoubal az egykori Chouans vezér, Lajolais 's mások említettek — Francziaországnak fenálló kormányát felforgatni, azt a' revolutió' iszonyatos szakába visszavinni, 's az első Consult megölni szándékozik. E' követelt összeesküvés' igaz környülményei mostanáig homályban vannak; amaz önkényes, ravasz, 's a' törvényes formát is kikerülő mód, mellyel e' visgálat tétetett, természetesen nem adhatott semmi különös felvilágosítást, melly nem is kivántatott. A' per azzal végződék, hogy több elfogatott személy kivégeztetett, Georges nagy drágán vásárlá-meg szabadságát, Moreau pedig számkivettetett. Pichegrü egyik reggel megfojtva találtaték börtönében. El akarák a' közönséggel hitetni, hogy ő — ez a' vas-természetü, hajthatlan, 's minden elválasztásnak hideg vérrel szemközt menő katona — maga ölte volna magát meg. De méltán nem talált ez előadás hiedelmet, 's nem ok nélkül beszélék azt, hogy Bonapartenak saját mameluckjai e' hőst, mint urok' bosszuja' titkos martalékát, előbb testileg megkinozták 's azután úgy megfojtották volna.

Ez időtájban egy még iszonyuabb gyilkolásnak kelle megesni. Az ifju, vitéz érzelmü Enghien herczeg (Bourbon herczegnek fija), ki magát a' rajnai táborozásokban meg különböztette, a' badeni választófejedelem' engedelméből csendesen élt Ettenheimban saját kastélyában. Ő 1804-ki martz 15-kén több jeles kiköltözöttel Ettenheim és Offenburgban — németbirodalmi

földön — franczia katonaság által elfogattatott 's Párisba vitettetett. Innét Vincennesbe hurczoltatott, hol, Murat generál' elölülése alatt egy katonai-biztosság várakozék reá. A' herczeg annyira el volt az utazástól bádjadva, hogy a' kihallgatás alatt szemei becsukódtak. A' köztársaság ellen több ellenséges merészlettel vádoltatott, mellyeket ő méltósággal háríta-el magáról. Mind e' mellett is a' biztosság halálra ítélte őt 's ez ítélet még azon éjjel végrehajtatott 's a' herczeg a' vincennesi erdőben — agyonlövettetett. — Hamburgban is az angoly ügyviselő, Rumbold lovag, franczia katonaság által elfogattatott, 's irásaival együtt hajóra tétetett 's Párisba vitettetett; azonban a' porosz királynak, mint az alsó-szász kerület' igazgatójának, komoly közbevetésére, Párisba érkezte után szabadon bocsátatott.

Feltartóztatlanul siete Bonaparte legnagyobb magassági-pontja felé. Azon összeesküvések, mellyek ellene felfedeztettek, vagy felfedezetteknek képzeltettek, sietteték menetelét. 1804-ki april 30-kán Curée a' törvényszék' (tribunal) ülésében ez inditványt tette: „a' köztársaság kormánya bizassék egy császárra, 's a' birodalom örüküljön a' mostani első consulnak, Bonaparte Napoleonnak családjában.“ Senki sem merészelt ez inditvány ellen szólni; csak az öreg Carnot, kinek vasagyában még mindig a' revolutio' halál-táncza forgott, kelt-ki merészűl ellene. A' Bonaparte párt' lármás örömrivalgása felülmulá az öregnek erős szavait. A' Moniteur hirlap, az első Consul' befolyásától vezéreltetve, tele volt naponként olly felirásokkal, mellyekben községek, városok, és testezetek buzgó óhajtásukat fejezék-ki egy örökös császárság végett, 's mindenfelől érkeze hozzá eme' nyájas meghivás, hogy foglalja-el Nagy

Károly' thrónusát. Május 20-kán Bonaparte Napoleon Párisban innepélyesen Franczia'k' császárjának kiáltatott-ki. Férfi örökösi' nem léte' esetére testvéreinek fiait vagy unokáit adoptálhatta. Ez elintézés, általa hihetőleg az ő, általa különösen szeretett, mostoha leányának Beauharnais Hortensiának fijára nézve tétetett. Napoleonnak valóságos vagy fogadott utódjai után, a' thrónus testvéreire Jósefre és Lajosra szállott. Két másik testvére Hieronym és Luczián bátyja' akaratja ellen tett házasságaik által elvesztek örökösülési jussaikat; Lucián, kinek azt veté Napoleon szemére, hogy szeretőjét vette-el, különösen eme' czélzó válasza által is megbántá bátyját: „hogy jobb az embernek saját maga szeretőjét, mint egy más idegenét elvenni."

Auguszt 11-kén II. Ferencz római-német birodalmi császár, I. Ferencz név alatt magát austriai császárnak nyilatkoztatta-ki; e' nyilatkozás ekkép' szólt: „Miután azon méltóság, mellyre Ő az isteni gondviselés 's a' választófejedelmek' elválasztása által emeltetett, neki személyére nézve több czimet és tekintetet már ugy sem adhatna: neki, mint az austriai ház' uralkodójának egyedül arra kellene feiügyelni, hogy ezen czime a' legjelesb europai fejedelmekével ama' tökéletes egyensulyban legyen, mellyet a' főherczegi ház' ősi fénye megkiván, 's melly tetemes királyságokból 's független herczegségekből álló birodalmának nagysága 's népessége által biztosítassék." —

Bonapartenak oka vala, az austriai császári czimet azonnal elismerni, mivel ő maga sokkal gyengébb alapon állván, ez elismerésre just tartott. A' többi europai fejedelem is elismeré egymás után az austriai császárságot: egyedül Svéd-,

Orosz-, és Angolyország késedelmeztek, Franciaországhoz volt feszült viszonyaik miatt, ez elismeréssel. De végre Oroszország' példájára, Angolyország is elismerte nem sokára az austriai császárságot.

Azon ellenmondás, mellyet XVIII. Lajos a' franczia császári czim ellen több német udvar előtt tett, bár mi csekély sikerü lehetett volna is, még is felbosszantá Bonaparte haragját, minthogy elválasztatására a' törvényesség' szinét szerette volna ruháztatni, 's ez óhajtása végett tetemes áldozatokat is tett.

Bonapartenak azon fixa ideája, hogy Nagy Károlynak fény-alakját a' maga személyében megújítja, annyira megrögzött elméjében, hogy magát szinte a' Pápa által kenette-fel Párisban, melly pompának egyébbiránt semmi politikai czélja nem volt.

Enghien herczeg' megölettetése ismét felébreszté Németországban ama' kimondhatatlan fájdalmat, melly kevessebbé éreztetik egyes emberektől, mint az összes emberiségtől. Az ez iránt a' regensburgi birodalmi-gyűlésen tett lépések, siker nélkül voltak. Ellenben az érzékeny ifju orosz czár, Sándor, ez ocsmány tett által mélyen megilletve, állandóul kikelt nyilatkozásiban e' magaviselet ellen. De mind ezekre ő hideg válaszokat kapott, kivált a' Francziaország által magára-vállalt kötelességek' sürgetett beteljesítésére nézve. Oroszországnak utolsó feleletje, a' nélkül hogy ellenségeskedési kilátást nyitott volna, megszüntetett Francziaországgal minden közösülést. E' feleletnek hangja méltósággal teljes és erős volt. A' császár sajnálkozva nyilatkoztatá ebben kéntelennek magát, hogy „egy olly kormánnyal minden közösüléssel felhagyjon, melly vonakodik ma-

gára vállalt kötelességeit beteljesítni, melly azon tekintetekre semmit nem ád, mellyekkel egyik status tartozik a' másiknak, 's melly kormánytól a' császár a' két nemzet közti viszonyok' megujjulása óta napról napra nevekedő kellemetlenségeket kelle türnie. Hogy azonban az embervér kiméltessék, azon rendszabásoknál fogna a' császár megmaradni, mellyeket Orosz és Franciaországnak egymáshozi állásuk szaband elébe. Mind a' két hatalmasság el lehet egymás nélkül, azért jobb leend, ha egymással semmi közök nem lesz. Valamint egyedűl Francziaország maga okozta a' dolgoknak eme' mostani állapotját, ugy azon kérdésnek eldöntése is, valljon erre háborunak kelljen e' következni vagy nem? csak ő tőle fog függni. Hogyha Francziaország kihivások, igazságtalanságok 's Europa' bátorsága' fenyegetési által az orosz udvart háborura kénszeríti: ugy tudni fogja a' császár egy igazságos és szükséges védelemnek utolsó segédeszközeit szint azon férfiassággal alkalmazni, a' minő béketürést mutatott azon eszközök' kimerítésében, mellyeket a' mérsékletesség parancsolt, mig a' koronának becsülete 's méltósága azt megengedték." — Bonapartenak erre adott nyilatkozásai simábbak 's kitérőbbek voltak, 's előre lehete látni, hogy ez a' két hatalmasság közti ingadozó, felingerlett-neutral viszony nem soká fog tartani, hanem az, elhatározás elébe siet. Hogy is lehetett ama' kézzelfogható 's készakarva tett sértések mellett, mellyeket Francziaország a' lünevillei békekötés' minden határozatának ellenére elkövetett, egy állandó jó egyetértésről gondolkozni? — A' németországi birtok többszeresen meg vala sértve, Olaszország Bonaparte' vas koronája alá szorítva, Genua Francziaországhoz vala kapcsolva, Holland, a' szabadság'

badság' színe alatt a' telhetetlen anyaköztársaság' szeszélyének 's önykényének kitéve, a' Svajcz Francziaország' paizsává fordítva!

Austria csak mind eddig nem válhata-meg azon mind inkább puszta ideállá változó reményétől, hogy a' békét fenntartandja. Azonban e' reménye rútul megcsalatott; de Austria, miután e' reményéért áldozatokat tett, azt meg is tudta bosszulni. Austria az Orosz és Francziaország közt kitörendő háború' készületeikor is utolsó pillanatig közbenjáró 's engesztelő volt. Felszólítá mind a' két hatalmasságot alkudozásaik' isméti elkezdésére, és Ferencz császár közbenjárónak ajánlá magát, azon kijelentett kívánsággal, hogy e' tisztében segítené őt a' berlini udvar is. E' közbenjárás el nem fogadtatott, 's Francziaországnak Austriához intézett kérdései mind inkább eröltetőbb 's elbizottabb hangon tétettek. Nyilatkozást kívánt Austriának hadi-készületei' okai, 's általányos érzelme, jelesül pedig Oroszországgali összeköttetése felett; mert az orosz seregek, hogy az alkudozásoknak nyomos irányt adjanak, Galliciába bejöttek; mivel Sándor császár, Francziaországgal volt előbbi tapasztalási által megtanítva, 's hogy megtámadás' esetére láthatólag fenyegetett szövetségesinek azonnal segedelmökre lehessen, a' félbeszakított alkudozások' fonalát nem akará egy illy előrevigyázat nélkül ismét összeakasztani.

A' bécsi udvarnak Francziaország' sürgető kérdésére adott válasza méltóságos és mérsekelt volt. „Austria, ugymond, a' békét óhajtja. Azonban a' békének két hatalmasság közti fentartása nem egyedül abban áll, hogy egymást meg ne támadják; szintolly valódilag nyugszik az azon szerződések' betöltésén, mellyek a' békét megalapíták. Azon hatalom, melly e' szerződéseket valódi pont-

jokban megsérti, 's az e' feletti előterjesztésekre orvoslást nem nyujt, a' megtámadó fél. Az Austria és Francziaország közti béke a' lünevillei békekötésen alapul. E' kötésnek egyik czikkelye az olasz köztársaságoknak függetlenségét biztosítja, 's szabadságot enged nekik, hogy kormány-alkotmányaikat szabad tettszésök szerint szerkeztethessék. Mind ollyas vállalat, melly által e' státusok arra biratnak, hogy egy kormány' nemét, egy alkotmányt, egy uralkodót fogadjanak-el, szabad választás és politikai függetlenségük' megtartása nélkül, megsértése a' lünevillei békekötésnek, és Austriának jussa van, az illy vállalat' visszahuzását kivánni 's e' kivánságánál megmaradni. A' nyilvános nyugalom meg van háborítva, ha egy hatalom a' békekötés után folyvást a' győzedelem' jussairól beszél; ha méltóságát alapos előterjesztések által megsértettnek tartja, míg az ő saját hirlapjai egyik fejedelmet a' másik után támadják-meg, ha e' hatalom magát a' népek' sorsa felett egyedül való választó-bíróvá teszi, más hatalmasságokat az általányos egyensuly' fentartásában veendő részvéttől kizárni akarja, 's azoknak előterjesztéseikre, kik e' veszélyhez legközelebb állnak, fenyegetődzésekkel válaszol. Ez a' hatalom az, melly a' többit felfegyverkezésre és összeszövetkezésre felszólítja. 'S igy szólítatott fel lépcsőnként Austria Francziaország által. Austria a' legpontosabban megtartotta a' lünevillei békekötést, engedékenynek mutatta magát a' regensburgi alkudozásoknál, elismerte az olasz köztársaságok' elölülőségét, el a' franczia új császárságot, tele bizodalommal azon nyilvános innepies fogadások iránt, mellyek szerint a' császár azt állította, hogy ő távol van minden nagyitási szándéktól 's az olasz státusok' függetlensége' megsér-

tésétől. 'S midőn erre a' Lombardia' státusaiban rövid időn történendő változtatások' első hírére az austriai követ Párisban kéntelen volt e' tárgy felett nyilatkozást kívánni, a' bécsi udvar e' bizodalmában még azon hivatalos biztosítás által megerősítetett, melly Napoleon császár nevében olly móddal adatott: hogy az olasz köztársaságok nem kapcsoltatnak Francziaországhoz, és hogy ezeknek politikai függetlenségöket megsértő semmi változások nem tétetnek. Európa itélje meg, valljon e' bíztatások-megtartattak e'? Egy olaszországi királyságnak felállítása azon megszorításnál fogva, melly szerint béke idején választatott-el 's függetlennek kelle maradnia, még reményt nyújtott, a' békekötés' feltételei' fentarthatására. A' franczia császár békességre czélzó lépést tett Angolyország iránt is. De éppen azon pillanatban, midőn Sándor császár Angolyország' felszólítására meghatalmazottját küldi Párisba a' békealkudozások végett, 's a' franczia császár, számára uti-levelet küld, új erőszakok történnek más független olasz státusok' politikai lételök ellen, 's nagy táborok gyűjtetnek-össze Olaszországban. Sándor császár meg vala sértve, 's Austria kényszerítetett, jussai' védelméről 's birodalma' méltósága' oltalmazásáról gondoskodni. Ez oka a' jelen készületeknek, hogy a' béke fentartassék, melly Austria és Francziaország közt fenáll, hogy ennek feltételei beteljesítessenek, 's hogy egy olly szerződés alapíttassék, melly Európának egyensulyát 's állandó nyugalmát biztosíthassa. A' franczia császár nem fogadta-el Austriának közbenjárását; Austria ismétli ez uttal ez ajánlását, kivált mivel azt Sándor császár elfogadta. Egyedül hogy közbenjárósága nyomosb legyen, küldi előre seregei' egy részét. A' két császári, austriai és orosz,

udvar ezennel innepélyesen kinyilatkoztatja; hogy készek, a' franczia udvarral a' szárazföldi béke' fentartásáért a' legmérsékeltebb 's az általányos nyugalom 's bátorsággal összeegyeztethető feltételek alatt alkudozásba bocsátkozni; hogy háboru' esetére is arra kötelezék kölcsönösen egymást, hogy általjában nem avatkoznak Francziaországnak belső ügyeibe belé, sem nem változtatják-meg a' németbirodalombeli birtokok 's viszonyoknak jelen törvényesen behozott állapotját, se nem sértik-meg bármi módon a' török Porta' érdekeit, mellynek integritását ők inkább erejökhez képest vedelmezni fogják, — 's hogy Angolyország is hasonló békességre czélzó mérsékelt hajlandóságát nyilatkoztatta-ki." — E' kíméllő hangon 's mellette még is nemes büszkeséggel adott nyilatkozás egy olly igaz, mocsok nélküli tükör volt, mellyet Francziaország egy dorgáló jó baráttól látott képe elébe tartatni.

Egy tüzesebb értelem, mint az eddiggi, látszaték Európát egyszerre keresztül-hatni. Svédország is egyességre lépett a' Francziaország ellen mindenkor verekedni kész Angolyországgal. Egyedűl Poroszország nem mert neutrálitásával felhagyni, 's ez által fájdalmasan veré-le azon reményt, mellyet Németország ebbe a' maga fekvése és segédeszközei által annyira őrjének 's védőjének alkalmatos országba helyheztetett. A' franczia hirlapok nem mulaszták-el, e' neutralitását dicséretekkel magasztalni.

Az austriai seregek' 1805-ki september 1-étől hadi lábon állottak. Ugyan azon időben lépett-át az első orosz hadsereg Gallicziába. Károly főherczeg vezérlé az Austriaiakat Olaszországban, Ferdinánd főherczeg pedig, 's alatta Makk, Németországban.

A' Francziáknak fő-ereje déli Németország ellen fordult. Bonaparte minden erejét egy pontra szokván összehuzni 's azért a' támadás' helyén mindig az erősebb lenni, inkább kieresztett egy pillanatra kezéből egy két elfoglalt tartományt, mintsem hogy erejét széttoszlani engedte volna. Ő Hollandból és Hannoverából majd minden katonaságot kihuzott, ugy szinte Nápolyból is, mivel ez, azon esetre ha neutralitását megsértené is, még is mindig biztosítva maradt volna. Bonapartenak concentrálló tekintete 's haditudományának hirtelen egybehangzása sehol sem mutatkozék világosabban 's hathatósban, mint e' következő táborozásban. A' szövetségesek' hadi munkálódásaiknál ellenben hibázott az, mi által Bonaparte győzött, t. i. amaz egyesitő, összetartó rendszer, az ütésnek győző egysége. Bajorország, mellytől méltán lehete várni, hogy egy olly háborúban, melly Németország' jussát 's függetlenségét illette, nem fog a' köz ügytől eltávozni, Austria által a' szövetséghez állásra felszólítatott. A' választófejedelem megigérte, hogy seregeit az austriai hadsereggel egyesítendi, csak egy kevés várakozást kivánt, hogy Francziaországban utazó fiját, a' választó-örököst veszedelembe ne döntse. De alig indult-el a' küldött követ e' hirrel Bécsnek, midőn a' bajor udvar 8 és 9-dik september közti éjjel Nymphenburgból Würzburgba sietett, 's a' bajor és sváb seregek, a' választó-fejedelem' parancsára, a' frankóniai birtokokba visszahuzódtak, 's september 30-kán a' Francziákkal egyesültek. Mivel már elébb, egy franczia generál' felügyelése alatt minden Bajorországban találtató álgyu-szer Würzburga vitetett, nem lehete többé a' felől kétségeskedni, hogy a' müncheni ministerium már rég feltevé magában e' szándékot,

's ezen szava' meg nem tartása nem egy pillantatnyi zavarnak vala következése. Eme' vád tehát: „hogy a' választó-fejedelem hiteszegett lett, mint férfi és fejedelem adott szava, hiteszegett népe 's császárja, Sándor császár' megpróbált barátsága, Németország' és Europa' bátorsága 's boldogsága iránt, melly utóbbi annyira függött e' Franczia-ország által kényszerített háborútól" — kemény ugyan, de igazságos volt, melly ellen hasztalan igyekezék Bajorország magát mentegetni. Hasztalan próbáltatott austriai részről még Würzburgban a' választó-fejedelmet igérete' 's kötelessége' teljesítésére birni.

September 8-kán az Austriaiak Scharding és Wasserburgnál átmentek az Innen. A' bajor seregek, kikben szövetségeseiket vélték feltalálni, mindenütt kitértek előlök és sietve Würzburgba huzódtak-vissza. 14-kén az Austriaiak bementek Münchenbe. Ferencz császár maga is a' főszállásra jött hadseregéhez 's 26-kán Bécsbe visszautazott.

September 23-kán Napoleon, ki Boulogneból Malmaisonba visszatért, innepélyes menettel 's álgyú-durrogások közt a' Senatusba ment, 's a' jövő hadi történeteket e' fellengős beszédében adá hirül. „A' szárazföld' örök ellenségi' vágyai beteljesedtek: a' háború Németországnak közepette elkezdődött. Austria és Oroszország Angolyországgal egyesíték magokat, 's a' mostani emberinemzetség a' háború' minden borzadalminak újra ki van téve. Még nehány nap előtt azt reménylém, hogy a' béke meg nem fog zavartatni: eltürém a' fenyegetéseket és sértéseket. De az austriai hadsereg átjött az Innen; München meg van rakva, a' bajor választó-fejedelem hazájából ki van üzve. Örök ellenségink' gonoszsága fel van fedeztetve: ők fél-

tek attól, hogy én a' békét szeretem. Sóhajtok azon vér felett, mellybe ezen háború Europának kerülni fog; de a' franczia név általa csak új fényt szerzend magának. Hatóságok, katonák, polgárok, mindenek szabadon akarják hazájokat megtartani Angolyország' befolyásától, melly, ha felülkerülne, lealázással 's gyalázattal teljes békét engedne csak nekünk, 's annak fő-feltételei ezek volnának: hajós-seregünk' elégetése, kikötőink' betemetése, 's iparunk' megsemmisítése. Én mind azon igéreteket, mellyeket a' franczia népnek tettem, megtartottam; valamint más részről a' franczia nép is nem vállalt semmi ollyas kötelességet magára, mellynél kelletinél többet nem tett volna. Ez, az ő és az én híremre annyira fontos viszonyban igyekezni fog, a' „nagy népnek" nevét megérdemleni, mellyel én azt az ütközet-mezőkön köszöntém. — Francziák! a' ti császártok megteendi a' maga kötelességét, katonáim az övéiket, ti a' tieiteket!" —

October 2-kán Ludwigsburgban egy szövetségesi szerződés köttetett Francziaország és Würtemberg közt. Ez utóbbi azonban nem sokára bánkódni látszék e' lépése végett. Gróf Winzingeroda würtembergi statusminiszter már elébb panaszolkodék egy jegyzékében Ney marsallnak Stuttgard ellen elkövetett erőszakoskodásáért, mivel ez erővel vivta-ki magának az átmenetelt. Mimódon tudott Napoleon magának szövetségestársakat szerezni, legjobban kitetszik magának a' würtembergi választófejedelemnek saját nyilatkozásából. Napoleon egyenesen azt mondá neki: a' ki vele nem tart, az ellene van. Ha a' választófejedelem ellenszegülne, tartományával ugy bánnának, mint elfoglalt tartománnyal. A' választó-fejedelemnek azon ellenvetésére, hogy országren-

dei nem egyezendnek meg vele, Napoleon rövideden ezt felelte: „Ezek ellen oltalmazni fogom én Önt.“ — A' badeni választó-fejedelemnek is, miután a' Francziák székes fővárosát 's tartománya egy részét elfoglalták, egy, a' würtembergihez hasonló szövetségesi szerződésre kelle állania. A' párisi hirlapok siettek azon hiradással, hogy Bajorország, Würtemberg és Baden Francziaországgal közös ügyet pártolnak, 's ebből reájok nézve „új fényt“ jövendöltek. Az illyes politikai jövendölgetések Párisban ez időben gyárok (fabrikák) módjára készítettek.

Napoleon semmire annyira nem nézvén mind a' legrövidebb utra, ezt, jóllehet nem szerződéseket sértő eszközök' használlása nélkül, fel tudta találni. Bernadotte, Marmont 's a' Bajoroknak a' legrövidebb vonalon-kelle Nördlingen felé előre nyomulniok. Hogy ez megtörténjék természetesen a' neutral porosz birtokon vala szükség keresztül menni. Napoleon az illyes meggondolásoknál bizonyos játszi könnyelműséggel birt; midőn tehát azt terjeszték elébe, hogy Poroszország birtokának egy illy megsértését fegyveres kézzel fogná megboszulni, rövideden ezt felelte: „Ej, azt ő azért csak nem fogja tenni!“ Napoleon illyes alkalmaknál csak a' jelen pillantatnak szolgált, 's a' jövendőt 's annak veszélyeit ismét külön magokért gondoskodtatta. Fájdalom, hogy Poroszország, a' báseli béke óta mutatott tehetetlen volta által, okot nyújtott neki az illyes könnyű gondolkozásra! — October 3-kán Bernadotte Würzburg tájáról Uffenheim felé a' porosz birtokra átment, 's a' porosz törvényhatóságok' folyvásti ellenmondásaik ellenére utját e' neutrál tartományban Anspach, Gunzenhausen és Weiszenburgon keresztül folytatta, — mig Marmont és

a' bajor hadsereg Wrede alatt az anspachi tartományon keresztül nyomult előre. A' legkeményebb tilalmak ellenére is többszeri kicsapongásokat követtek-el a' franczia katonák e' neutral tartományban. E' mars által, melly azonban a' népek jussai' világos megsértésével esett, az Austriaiak kik az Iller mentében állottak, hátulról megkeríttettek. Mack a' Francziák' fordulati által zavarba jöve, 's a' megtámadást mindig csak nyugot felöl várva, az éjszak-keleti mozdulatokat sokáig puszta hadi cseljátéknak gondolta, mellyel őt az ellenség állásából ki akarja csalogatni. Murat erőszakkal vívá-ki magának Donauwertnél a' Dunán átmenetelt, a' Lech felé indúlt, 's a' Lech vize' hidja' megrakása által könnyebbíté a' Dunán átmenetelt. Mack végre főhadi-szállását Mindelheimból Ulmába tevé-át; 's éjszakkeletre Günzburgig terjeszkedék-ki. Az általa Wertingen felé egy csapattal félre küldött tábori marsall Auffenberg Muratnak lovasságától megtámadtatott, 's csapatja minden vitéz ellentállása mellett is, mellyben főkép a' vasasok különbözteték-meg magokat, széttüzetett 's ő maga sokadmagával elfogattatott. Günzburgnál octóber 9-kén egy rendkivül kemény harcz kezdődék, mellyben az Austriaiak, Ferdinánd főherczegtől vezéreltetve vitézül ellentállottak. Még is boldogúltak a' Francziák azon szándékokban, hogy a' jobb partról jövő kemény puskatűz ellenére Günzburgnál az alsó hidon átjöttek. D' Aspre generál sokad magával az ellenség kezére került. A' franczia hadcsapatok mindinkább összeszorúltak, hogy az Austriaiakat egy félkörbe bezárják. Memmingen' bevétele (octóber 14-kén) könnyebbíté a' Francziáknak azon tervöket, hogy ezek az Austriaiakat Tyrolistól elvágják. Mack jobbat tett volna, ha egy ütközetnek elhatározását a' ma-

ga egész bezárása előtt kereste volna; de ő mindenütt inkább csak kitért az ellenség elöl. October 10-kén seregével Ulmán keresztül a' Duna' balpartjára ment, 's itt a' kis Blau nevezetű faluban vőn állást. A' Francziák ez által a' tulsó parton tökéletesen szabad tért nyertek. Október 11-kén Dupont' osztálya egy austriai csapattól megtámadtatott 's nagy veszteséggel Gundelfingen 's Lauingenig vissza-verettetett; azonban Kienmayer generálnak ugyan az nap Münchent még is oda kelle hagynia, 's az Innen visszahuzódnia.

Miután Mack' tehetetlensége ennyire engedé a' dolgot jönni, azt tanácsolta volna az okosság, hogy míg lehet, becsülettel hátrálljon, 's e' végre legjobb útja lett volna Nördlingenen keresztül Csehország felé, mivel Werneck generál' hadteste a' Francziáknak a' Duna' éjszaki partjával való közösülésőket akadályoztatni igyekezék. Mack ugyan Jellasich generált Ulmánál a' Duna' jobb partjára küldé, hogy a' hadseregnek állítólag szándéklott hátrállását fedezze; azonban e' hátrállás nem vala igazi szándéka; sőt némelly csaló kémei által elvakítva, azon erős bizodalommal volt, hogy az ellenség jövő reggel együl-egyig elhuzódozik onnét. A' Francziák ez alatt Ulmát mindenfelöl bekerítették. Napoleon, ki illy környülmények közt az ütközetet' bizonyosnak tartá, szokott fellengős beszédjével igy buzdítá katonáit: „Az ellenséges sereg, hadi-fordulataink 's mozdulatink' sebessége által egészen körül van kerítve. Ő csak egyedül szabadulásáért verekedik még; szivesen elfutna 's haza térne honjába, ha ahoz még ideje volna. Katonák! e' hadsereg nélkül, melly előttetek áll, mi ma már Londonban volnánk, hat század' gyalázatját megbosszultuk volna 's a' tengereknek a' szabadságot vissza adtuk volna. An-

golyország' szövetségesi azok, kikkel holnap verekedni fogtok! A' holnapi nap százszor nagyobb leend, mint a' marengói: ti a' jövő ivadékoknak csudálkozása' tárgyai fogtok lenni. Az ellenséget egyedül meggyőzni, nem elég nekünk. Nem, egyetlen egy embernek sem szabad az ellenséges hadseregből megmenekedni!" Az e' beszédben jövendölt fő-ütközet nem történt-meg, mert csak egyes csaták eredtek. Legvérengzőbb 's legfontosb vala ezek közt az Elchingeni. Az Austriaiak soká állottak-ellent, még is utoljára a' hid és város a' Francziák' kezére kerültek. Az Illeren volt hidakat is egész Alsó és Felső-Kirchburgig elfoglalták; Werneck generálnak Heidenheimnál állt hadteste Ney által az Ulma melletti fő-hadtestől elvágatott, 's Ulma három oldalról mind inkább szorosan bezáratott. Mind e' mellett sem válhatott-meg Mack azon fixa ideájától, hogy másnap reggel egyetlen egy Franczia sem mutatandja magát. Buzdítá azért a' lakosokat, hogy csak még nehány napig gondoskodjanak a' hadsereg végett, 's ezt annál készebben tegyék, mivel, ugymond „az ellenségnek többé kétségbe sem hozatható hátrállása" nekik is rövid időn nyugalmat 's könnyebbülést fog szerezni. Az austriai generálokat, stabális és fő-tiszteket pedig császárjok' nevében arra szólítá fel, hogy e' szót „megadás" ne hallassák többé, hanem csak azon nyakas ellentállásról gondolkozzanak, melly a' nélkül is nem leend tartós, mivel egy orosz-austriai felszabadító sereg már közel volna. A' Francziák, a' szörnyü fergeteg 's élelem' szűke által kinozva, csak nehány napig tartózkodhatnak még e' vidéken. Ezenkivül ők, a' vizi árkok' széles volta miatt, csak keskeny osztályokban tehetendik rohanásaikat, igy tehát könnyü lenne, a' rohanókat levágni

vagy elfogni. Az austriai táborban ellenben, hol még 3000 ló volt, a' szükségtől nem lehetne tartani.“ E' generál-parancs akkor adatott-ki, midőn a' Francziák Mihályhegyét 's a' külső sánczokat már elfoglalták 's Ulmának egész bezárását eszközölték. Szerencsére Ferdinánd főherczeg és herczeg Schwarczenberg, miután Mackot más elhatározásra nem birhatták, october 14 és 15-ik éjjén Ulmát a' hadsereg' egy részével odahagyták, 's a' Duna' bal partján Frankónián keresztül Csehország felé fordultak. E' merész eltávozás még fontos vigasztalásul szolgált a' nehéz balesetnél. Midőn a' Francziák october 16-kán Ulmát viszont lövöldözni kezdék, új alkudozások kezdődtek, és Mack — ki 40 órával elébb minden, megadásról ejtett szót vétek gyanánt akart megbüntetni — 17-kén délután aláirta emez, Austria' haditörténetében valóban egyetlen kapitulácziót: hogy, ha 25-dik october éjféléig semmi orosz vagy austriai felszabadító-sereg meg nem érkeznék, Ulma' élelem-táraival 's lőszerével által fog a' Francziáknak adatni, az őrizet hadi-foglyul marad 's fegyvereit lefogja rakni. A' tisztek becsület szavokra Austriába visszaeresztetnek, a' katonák 's altisztek Francziaországba vezettetnek. — De még e' kapitulátziónál is alább hagyott Mack. 19-kén egy új kapitulatziót irt-alá, melly szerint Berthier marsallnak becsület szavát kelle zálogul adni: „hogy az austriai hadsereg túl van az Innen, hogy Bernadotte az Inn és München közt áll, hogy Werneck Trochtelfingenben kapitulált, hogy Lannes és Murat űzik Ferdinánd főherczeget, Soult pedig az Ulma és Bregenz közt Tyrolba vezető utat őrzi, 's e' szerint semmi felszabadítás se legyen lehető.“ E' biztosítások után, elég hirtelen reá állt Mack arra, hogy Ulmát

25-dik october helyett, már 20-kán odahagyja azon feltétel alatt, hogy Ney marsallnak egész hadteste Ulmát 's ennek környékét 10 mérföldre 25-dik october előtt el ne hagyja. Igy huzódtak-ki october 20-kán délután az Austriaiak, számra mintegy 22,000-ren, Ulmából, lerakák fegyvereiket 's átadák zászlóikat 's lovaikat. Napoleon a' kimasirozó austriai generálokat nagy dicsekedésekkel fogadta. Sőt a' lotharingiai háznak nem messze levő végéről is szólt, de egyszersmind ezt az ugyan ő reá nem alkalmazható nyilatkozást is hozzátevé: „Én semmit sem akarok a' szárazföldön; én csak hadi hajókat, gyarmatokat, kereskedést akarok, 's az Önöknek szintolly használatos, mint nekünk.“ — Mack haza felé utaztában Hütteldorfban megállítatott, 's mint status foglya Brünnbe vitetett. Werneck' hadteste, melly a' legiszonyubb fergeteg által erejéből kifogyva, minden hajlék, élelem sőt még meleget adó fa nélkül is lévén, hallatlan bajokkal 's a' legszörnyebb inséggel vitézileg harczolt. Még is addig késedelmezett Werneck mig csak lehete a' kapitulatzióval, 's csak midőn már minden remény eltünt, 's a' trochtelfingeni üregben sokszorosan erősb ellenségtől látá magát körülvétve lenni, fogadá azt el. 1500-ra összeolvadt katonái hadi-foglyok lettek, tisztjei becsületszavokra eleresztettek. Más részről Ferdinánd főherczeg Gunzenhausent szerencsésen elérte, 's onnét Nürnberg felé irányzá utját; azon csapatoknak nagy része, mellyek a' trochtelfingeni kapitulatzió alól kihuzták magokat, hozzája csatolódtak. Eschenaunál a' Francziáktól utóléretve, az Austriaiak 1500 embert és igen sok álgyút vesztettek. Még is, a' legfenyegetődzőbb veszélyek után a' főherczeg, Rohán herczeg, nehezen megsebesülve, Kollowrath ge-

nerál, herczeg Schwarczenberg 's több generál szerencsésen elért Égerbe, jóllehet az általok vezérlett vitézek' száma borzasztólag össze vala olvadva. A' két austriai generál Jellasich és Wolfskehl egy merész mars után szerencsésen Bregenzbe értek. De itt a' főhadseregtől elválva 's körösleg ellenségi támadásoknak kitéve, további szabadulásra minden reményök elmult. Még is megtette 4 század könnyü lovasság 's 6 század huszárság Kinsky és Wartensleben alatt azon merész próbát, hogy a' széles területü ellenségi földön hadakozva vágjon magának utat hazájába vissza. Ezek Bregenzből Wangenen keresztül a' Duna felé nyomultak, 's áttörvén a' franczia hátulseregen Elchingennél átkeltek a' folyón, visszaverték az Ulmából utánok jött ellenségcsoportot, Ellwangennél 25 terhelt kocsit elfogtak, a' felső-Pfalzban egy szűk 's a' Bajoroktól őrizett szoroson átszorongtak, 's 7 forró nap mulva elérték menedékhelyöket — Csehországot. Jellasich és Wolfskehl, kik, a' helyett hogy Kinsky és Wartenslebenshez csatolták volna magokat, inkább Bregenzben maradtak, kéntelenek voltak a' nagyobb számu ellenség által megtámadtatva, november 14-kén hasonló feltételek alatt, mint Werneck, kapitulálni.

Bár minő sebességgel tette Napoleont szerencséje győzedelmessé, még is éppen ezen fényes pillanatokban akart egy olly ellensége támadni, melly a' többi hadat viselő hatalmasságokkal egyesülve, reá nézve borzasztó lett volna. A' Franczióknak a' neutral porosz birtokon keresztülmentök a' porosz ministeriumot haragra gerjesztette, 's annak gondolkozása' módját hirtelen megváltoztatta. Igyekezett ugyan a' franczia követ e' törvénytelen tettet szépíteni, de báró Hardenberg

october 14-kén reá adott feleletében illy határozott hangon fejezé-ki magát: „Ő Felsége nem tudja, valljon inkább azon erőszaktételeken csudálkozzék e', mellyeket tartományaiban a' franczia hadsereg elkövetni merészel, vagy azon megfoghatatlan okokon, mellyekkel most azokat igazolni akarják. — Olly tettek terjesztetnek elő, mellyek egyedül hamis tudósításokban léteztek; 's mig az Austriaiak olly tettekkel vádoltatnak, millyeket soha el nem követtek, a' király' gondolatit az Austriaiaknak magokviseletje' 's a' franczia hadseregnek magaviseletje' contrasztjára vezérlik. A' király e' contrasztból nyomosabb következtetéseket huzhatott volna ki a' franczia császár' szándéka felett. Ő azonban csak azon egy gondolatra terjeszti-ki elméjét, hogy a' franczia császárnak okainak kellenek lenni, hogy a' Franczia és Poroszország közti igenleges (positivus) köteleztetéseket erőnélkülieknek tekintse; azért a' király jelenleg magát minden előbbi köteleztetésitől szabadnak 's mentnek nézi. Igy ismét azon állapotba helyheztetve, hol nincs más kötelesség, mint a' saját bátorság' és általányos igazság' kötelessége, mind e' mellett a' király még is igyekezni fog a' békét népének fentartani, 's azt egész Európának állandóul visszaszerezni. Jelenleg azonban e' nemes szándékában akadályoztatva, minden köteleztetés de egyszersmind minden biztosítás nélkül, kéntelennek látja magát, hadseregeit olly helyezetekbe állítatni, mellyek országa' védelmére szükségesek lettek.“

Ez elszánt, valódi német előadás, kettős örömmel fogadtatott, mivel azt rég idő óta először lehete egy olly országtól hallani, melly eddig Franczia-országnak minden erőszaktételit 's önkényeskedésit tompa, kényelmes nyugalommal néz-

te. Örömmel hallották e' nyilatkozásból a' porosz királynak lovagi érzelmét, mellyet egy fagyos politikai rendszer, fájdalom, több idő óta körülfogva tartott. — Hardenberg' felelete Párisban ollyá vétetett, mint egy had-izenet, kivált mivel azt komoly katonai előkészületek kisérték. A' porosz nemzeti szellem hatalmasan kezde mozogni, de még most nem lőn különös munkásságú. Ez a' féligmeddig-tevés a' porosz rendszabásokban főkép Haugwitz minister karakteréből tünt-ki. 1805-ki november 3-kán köttetett Potsdamhan Austria, Orosz és Poroszország közt egy szerződés, mellyben mind a' három hatalmasság a' lünevillei béke' helyreállítására 's fentartására összeszövetkezett, Poroszország pedig, még egyszer ajánlá-meg közbenjárását a' franczia császárnak, 's azon esetre, ha ez a' szerződési feltételeket tekintet nélkül hagyná, az ellene viselt háborúhoz csatolandná magát. Azon csók, mellyet Sándor császár Potsdámból eljöttekor Nagy Fridrik' koporsójára nyomott, ekkor ugyan még a' nagy porosz király' lelkét nem idézhette-elé, 's még egy hosszu, setét idő' uralkodásának kelle megmaradnia! —

Mielőtt Ferencz császár Bécset odahagyta, hogy hadseregéhez menjen, egy nyilvános felszólításban érzelmeit e' harcz' czélja és karaktere felett e' szavakkal köté népeinek 's a' jelen-'s utóvilágnak szívére. „Töltse bár be a' szerencse' mámora vagy a' bosszuállásnak boldogtalan 's igazságtalan lelke az ellenséget! Nyugodtan 's erősen állok én 25 milliom embernek közepette, kik szivemnek 's uralkodó-házamnak drágák. Nekem jussom van szeretetökre, mert én boldogságukat akarom. Jussom van segedelmökre, mert a' mit a' thrónusért tesznek, azt magokért, családjaikért, maradékaikért, boldogságukért, nyugalmukért,

ért, 's annak fentartásáért teszik, a' mi szent előttök.“

„Él még a' hazafiui lélek, melly kész mindent tenni 's mindent feláldozni, hogy az megmentessék, a' mi megmentendő, u. m: a' thrónus és függetlenség, a' nemzeti becsület és nemzeti boldoglét. E' lélektől várok én magas, nyugott bizodalommal minden nagyot és jót, mindenek előtt erős, sebes, bátor összetartást mindenhez, melly a' végett rendeltetni fog, hogy a' sebes ellenség a' határoktól addig tartassék-vissza, mig ama' hatalmas nagy segedelem munkálódhatik, melly et fenséges szövetséges társam, az orosz Császár, 's egyébb hatalmasságok rendeltek ezen Európa' szabadságá rt 's a' thrónusok' bátorságáért viselendő harczra. Nem mindig fog a' szerencse az igaz ügytől elválni, 's a' fejedelmek' egyetértése 's népeiknek férfias bátorsága 's önérzése rövid időn el fogják felejtetni az első baleseteket. A' béke ismét virágozni fog, 's az én szeretetemben, háládatosságomban 's a' magok boldogságukban fogják hív alattvalóim gazdag kárpótlásukat fellelni mind azon áldozatokért, mellyeket az ő fentartasukért kivánnom kell.“

Szint illy érzékenyen fejezé-ki magát a' császárnak nepei iránti aggodó 's szerető érzelme e' következő hiradásban, melly 1805-ki november 13-kán Brünnben bocsátatott-ki: „Ő Felségének soha sem volt buzgóbb kivánsága, mint a' békének fentartása, 's nem kivánt egyebet, mint hogy a' franczia császár, egy tiszta, emberi politikának lelkétől vezéreltetve, a' lünnevillei szerződésnek határi közzé lépne-vissza. Ő Felsége elveihez híven maradva a' győzedelem' folytában minden pillanatban kész volt, kezét a' békére odanyújtani, 's ugyan Ő a' legfényesebb győzedel-

mek közt szint ugy gondolkozott és cselekedett volna, mint a' baltörténetek' befolyása alatt. Ő Felsége azt hitte, hogy a' megbékülésnek 's a' népek' visszatérő boldogságának nagy, szép pillanatja valóban nem messze van, midőn a' franczia császár több alkalommal hasonló érzelmeit nyilatkoztatta, 's azon austriai generálok előtt, kiket a' hadi szerencse foglyaivá tett, elhatározottan illy értelemben beszélt. Ez illy nyilatkozásokban bízva 's azon benső óhajtástól indítatva, hogy szivének annyira draga Bécs fővárosától a' közelgető veszélyt elhárítsa, Ő Felsége Gyulay generált a' franczia főszállásra küldötte, hogy az Ő 's minden szövetségesi' nevökben azon békés érzelmeknek valódiságát megértse, Napoleon császárnak közelebbi nyilatkozásit meghallja, 's a' közös béke-alku' elkezdése végett egy fegyvernyugvás iránt alkudozásba ereszkedjék. De Ő Felsége' reményei nem teljesedtek-bé. Csak egy néhány hétre szoritott fegyvernyugvásnak alapjául ezeket kivánta a' franczia császár: hogy a' szövetséges seregek honjokba visszatérjenek, a' magyar insurrectio hazabocsátassék, a' Velenczei herczegség és Tyrolis előlegesleg a' franczia hadseregeknek átengedtessenek. — Ő Felsége birodalmának becsületjét, uralkodó-házának méltóságát s jó és nagy népeinek hirét nehezen megsérteni vélte volna, ha Ő, nem tekintvén az egész' fentartására szóló kötelességét, egyedűl e' nehéz, de majd elmuló nyomásnak érzésekor olly előfeltételekre engedte volna Magát reávétetni, mellyek birodalmára nézve egy igazi sziven-döfés, 's minden szövetséges statusok' viszonyaiba egy erős szakítás lettek volna. Ő Felsége akará a' békét, de egyenes karakterrel 's valódi szándékkal. De soha sem engedi magát a' nemvédelmezhetésnek azon álla-

potjába helyheztetni, melly Őt és népét egészen egy hatalmas ellenség' parancsoló önkényének tenné-ki. Illy környülmények közt nem marad Ő Felségére nézve egyébb hátra, mint hogy azon nagy, még el nem apadt segédforrásokkal, mellyeket népeinek szivökben, vagyonosságukban, hivségök 's erejökben fel talál, magát magas szövetségesi 's barátinak, az orosz császárnak és porosz királynak még meg nem gyengült erejökhöz csatolni, 's ezen erős benső bizodalmában mind addig állhatatosan megmaradni, mig a' franczia császár azon mérsékeltséggel, melly egy nagy fejedelemnek koszorujában a' legszebb babér, olly béke-feltételekre lép, mellyeket nem kell egy nagy birodalomnak nemzeti-becsülete' 's függetlensége' feláldozásával megvásárolni."

Az Oroszok és Francziák közt Dirnstein mellett történt csata, mellyben mind a' két fél magának tulajdonitá a' győzedelmet, mind a' két részről nagy veszteséggel végződék. Hogy azonban az a' Francziákra nézve igen is rosz sikerü lehetett, kitetszik onnét, hogy Mortier generál, ki itt e' csatánál a' vezér volt, hosszabb időre szolgálaton kivül tétetett. A' Duna' deli partján Murat, Davoust és Lannes egesz Bécsig nyomultak-elé. Balról Mortier dolgozott, kihez november 11-kén Bernadotte is odaérkezék. Jobbról Ney, Augereau 's a' Bajorok munkálódtak Tyrol felé, 's a' Massena alatt állott olaszországi hadsereggel igyekeztek közösülésbe jönni, vagy Károly főherczegnek hátul kerülni. Marmont, a' Rába és Dráva felé huzódva, János főherczegnek Károly főherczeggel szándéklott összeköttetését törekedék meggátolni.

Tyrol ellen három oldalról fenyegetődzött a' megtámadtatás, északkeletről a' Bajorok, éjszak-

ról Ney és nyugotról Augereau által. Itt a' védelemre még nem valának eléggé elkészülve, 's ugy látszék, hogy a' Tyrolok e' nagy harcznak fontosságát még elméjökben nem fogták fel. Még is az ellentállás nyomos volt. A' Bajorok, kik Deroi alatt a' strubi szoros-utat Lofer körül dühösen megtámadták, szörnyü veszteséggel veréttek-vissza, 's Deroi maga megsebesítetett. A' Tyroliak vitézül együtt harczoltak; különösen munkálódtak a' czéllövészek, kik közül némelly 10 puskát és 8 töltő-legényt vitt magával. János főherczeg használni kivánà e' győzedelmet, 's egy Hochfilzen, Saalfeld és Radstadton keresztül teendő mars által a' tyroli hadseregnek az olaszországival összeköttetését oltalmazni, 's az ellenségnek Salzburg felé hátul 's oldalvást neki akara kerülni. Másnap azonban az a' hir érkezett, hogy a' Salzburgtól délre fekvő lueg szoros-ut, a' Francziák által elfoglaltatott, 's az a' hamis hir járt, hogy Bernadotte 18,000 emberrel áll már Rastadtban. A' németországi veszteségek arra határozák Károly főherczeget, hogy Olaszországot odahágyja. Neynak Scharnitzre intézett támadása visszaverettetett; de mivel a' luitaschi szoros-ut, megkerülés által a' Francziák' kezére került, Scharnitznak is, mellyet Swinburne ezredes a' legvitézebbül oltalmazott volt, felkellett magát adni. Azonban az ellenség is a' czéllövészek' golyói 's a' reája lehányt szikla-darabok által igen sokat vesztett. Innsbruck és az Inn völgye most a' Francziáké lőn: az austriai csapatok e' völgyből délre a' Brenner felé huzódtak, 's elővedetteik Telfsig, Innsbruckhoz közel, állottak. Oda szándékozék János főherczeg, minden Tyrolban álló seregét összehuzni, 's azért Jellasich és Rohan herczeg generálokat is magához hívni. E' tervnek hirte-

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

len kivitele által a' Tyrolban lévő ellenség oda lett volna; de a' főherczeg' parancsa nem teljesítetett-be, 's Jellasich, mint feljebb hallottuk, seregét, mellyel a' főherczeggel egyesülve olly sokat tehetett volna, a' Francziáknak foglyul adá. János főherczeg, ez érkezendő erősitésre várakozva, egy hétig védelmezé a' Brennert, 's Ney' támadása bátran visszaverettetett. De midőn Jellasich és Rohan kimaradtak, a' Bajorok pedig Kufstein' elfoglalása után, a' Brenner felé nyomultak, mig azalatt észak felől Marmont generál huzódott erre, János főherczeg november 13-kán odahagyá a' Brennert, 's nagy fővezéri belátással a' Puster völgyön huzódott vissza, ugy hogy az egész hadsereg, ezernyi veszély 's akadály után, november 20-kán Klagenfurtnál ismét összegyülekezék. Ney Linzig üzte a' hátulsereget, de onnét Brixenbe kelle visszahuzódnia, mivel Rohan herczeg Botzen felé előrenyomult. E' hadtest, egy maroknyi vitézekre összeolvadva, példanélküli vitézséggel vágott magának utat. Botzennél is, a' földnépe által segitve, keresztül vágta magát. A' Karinthia felé való uttól elzárva, Rohan herczeg a' Brente felé fordult Olaszországba 's meglepé Bassanot. Mind e' mellett, nyakas ellentállása ellenére is, meg kellett magát maradt hiveivel együtt adnia. Ámbár Grätz már 14-dik november óta a' Francziák' hatalmában volt, a' rettenhetetlen János herczeg még is szerencsésen vezeté seregét Klagenfurttól Feistrizbe. Károly főherczeg az olaszországi hadsereggel november 27-kén, Feistriztől egy napi járásnyira, Cillibe érkezett, 's igy temérdek veszély és baj után, a' két hadsereg közti egyesülés létesült.

Károly főherczegnek olaszországi hátrállása nem kevésbé volt a' haditudománynak remeke,

mint János főherczeg' tyroli visszahuzódása. Miután ugyan is Károly főherczeg a' Caldiero melletti véres ütközetben Massenának dühös támadásait minden oldalról visszaverte, 's az ellenséget minden felől visszanyomta, több austriai száguldozó csapatok az alsó Etschen a' tulsó partra mentek 's Benavigónál hidat vervén az ellenséget hátulról fenyegették. Massenának ismételt dühös támadása, a' kiállandó borzasztó tüz ellenére is az Austriaiaktól vas állhatatossággal visszanyomattatott, 's a' Francziáknak hátrálniok kellett. E' győzedelemre alapitá Károly főherczeg olaszországboli hátrálását, mellyet a' szövetségeseknek Németországban szorongatott állapotjok teve kötelességül neki. Egyedül a' hátrálás' fedezésére hátrahagyott Hillinger generálnak hadteste veszettel nagyobb részint. Karoly főherczeg pedig, nem sietve, sem szaladva, hanem jó renddel, a' Piaven 's Tagliamenton Cillibe huzódott, utjában minden őrizetet magához huzott, részint okos előrevigyázat által megvakítván az ellenséget, részint nyomos ellentállással tartóztatván azt magától vissza, végre János főherczeggel szerencsésen egyesült, 's megerősödve a' Duna mentében a' magyar határszélek felé huzódozék.

E' táborozás' szerencsétlen sorsa az által tetemesen nagyobbitaték, hogy Austria' szövetségesei sokkal nem azon gyorsaság 's buzgalommal munkálódtak, mellyel munkálodniok kellett volna, 's melly által egyedül lehetett volna szerencsés sikert eszközölni. Oroszország' seregei — melly segedelmét olly bizonyosan igérte, 's Austriát felbiztatta, hogy e' sebes segedelmébe bizhatva bátran tartaná-fel az első csapást — lassan nyomultak' a' Mecklenburgi tartományon előre 's az Albisnál állva maradtak. Azon angoly katonák,

kiknek már october 12-kén kellett volna Dealban hajókra szállítatniok, csak november 2-kán szállíttattak azokra, ugy hogy a' Francziák már Bécsben voltak, mi előtt egy angoly katona a' német földre lépett. Poroszország, miután hadseregét hadilábra állította, megelégedék azzal, hogy Hannoverát elfoglalta, mellyet a' Francziák a' nélkül is már odahagytak volt. Ennyi késedelem 's elmulasztás mellett természetesen nem lehete Austriának egy olly ellenség ellen boldogulni, mellynek ellentállhatatlansága éppen mozdulatinak sebességében állott.

November 13-kán Murat, Lannes, Belliard és két segédtiszt Bécsbe jöttek. Azonban nem tartózkodtak sokáig a' városban, hanem a' dunahid felé siettek. A' szárnyaló hirek, 's merész hazugságok által reábeszéllék Murat, és Lannes, Auersberg herczeget, ki egy austriai hadtestet 's egy a' gyújtó-szerekkel megrakott hidnak felvettetésére ott álló álgyútelepett vezérlett, hogy a' hidat odahagyja, mellyen a' Francziák hirtelen átmentek. Ez által az orosz hadsereg jobb és bal oldalról fenyegettetett. Éppen jókor szerze Sándor császárnak generál-segédje, gróf Winzingerode, november 16-kán Hollabrunnban egy fegyvernyugvást. Kutusow' orosz seregének sebesmarsokkal kelle Németországból kitakarodnia, Muratnak ellenben Morvaország felé való utját félbenhagynia. Napoleon, méltán valamelly hadicselt gyanítva, midőn az elővedettekhez ment, megtagadta e' fegyvernyugvástól helybehagyását; de az orosz generál, kinek e' fegyvernyugvással szinte nem volt valódi szándéka, ez időt arra használta, hogy bajos helyezetéből kimenekedjék 's az ellenségtől két napi járásnyira eltávozzék. A' Francziák' vakítására Bagration herczeg egy had-

testtel hátrahagyattatott, 's ez egy nálánál hétszer erősebb ellenség által megtámadtatva, vitézül keresztülvágta magát a' főhadsereghez Morvaországba, miután ez őt azon környülmények szerint, mellyek közt hátrahagyta volt, már az ellenség' kezében lenni gondolta.

November 20-kán Napoleon Brünnbe, 's négy nappal reá az orosz testőr-ezredek Konstantin nagyherczeg alatt Olmützbe érkeztek. Wischau és Rausnick az orosz lovasság által ismét elvétetett 's az Oroszok újra bátorságot nyertek; mert Napoleon sajat fordulatinak határozatlansági 's késedelmi szint adott, hogy csak ellenségit elhitesse, mintha ő, csak hogy Brünnt megtarthassa, minden ütközetet ki akarna kerülni. Elszórt hamis hirek, valamint Sándor császárhoz irt udvarias tisztelkedési által is igyekezék e' hiedelmet megerősítni. Hogy hadserege' erősségét elfedje, annak sorait lehetőleg szorosan összehuzatta. Ő maga az ütközet előtti estvén győzedelmi reményektől eltelve, e' proclamatiót bocsátá seregéhez: „Katonák! én minden osztálytokat magam fogom igazgatni; én távol fogok a' tűztől maradni, ha ti szokott vitézségtökkel zavarba hozzátok az ellenség' sorait. De ha csak egy pillanatig is kétséges leend a' győzedelem, akkor meglátjátok, hogy császártok az első csapásoknak kiteendi magát. Kiki azon gondolattól legyen keresztülhatva, hogy Angolyország zsoldosinak, kik bennünket annyira gyűlölnek, meg kell győzettetniök!“

Más nap estére (december 2-kán) a' nagy elhatározó ütközet Austerlitznél meg történt. Napoleon' vakitásai czélt értek, az ő igazi állásáról szórt hamis hirek, 's az ellenségnek a' franczia jobbszárny ellen Napoleon' szeme előtt történt fordulatja, melly azonnal reményt nyújta neki, hogy

az ellenfél' oldala az által puszta marad, elvesztették a' szövetségesekkel ez ütközetet. E' győzedelemnek kitrombitálása 's az ellenfél' veszteségének nagyításai nem maradtak-ki a' franczia bulletinekből. Hijába igyekeztek Ferencz és Sándor császár minden veszélyeztetett ponton a' harczot helyrehozni; az elvesztett ütközet után a' hadsereget a' hogjeditzi és czeitsi állásba vezették; 's a' Francziák oldalvást követék őket.

Ferencz császár és Napoleon december 4-kén Nasedlovitz kis falunál jöttek a' szabad ég alatt egy beszélgetésre össze, 's ekkor egy olly fegyvernyugvás köttetett, melly szerint a' franczia hadseregnek vonala a' velenczei tartományt, Salzburgot, Tyrolt, az Inneni-Austriát, az Ennsen felöli 's aloli tartományokat, Morvaországnak nagy részét 's Csehországnak egy darabját körülfogta. Minden insurrectióknak, 's rendkivüli felfegyverkezéseknek Magyar és Csehországban meg kelle szünniök, semmi idegen hadseregnek e' fegyvernyugvás alatt nem vala szabad az austriai birtokokba belépnie, az orosz hadseregnek 15 nap alatt az austriai birtokokat, Morva és Magyarországot, egy hónap alatt pedig Gallicziát oda kelle hagynia, még pedig olly mars-renddel, hogy mindenkor tudódjék, hogy az hol van. Nikolsburgban nyomban el kelle a' békealkudozásoknak kezdetniök Ezek nehány nap mulva Pozsonyban kezdődtek-el Talleyrand és herczeg Liechtenstein — ki az austerlitzi hátrállást vitézül 's nagy életveszély közt fedezte — 's gróf Gyulay közt.

Ugyan az nap, mellyen a' fegyvernyugvás köttetett, Ferdinand főherczeg elverte a' Bajorokat Wrede alatt Iglautól és sok veszteséget okozott nekik. Károly főherczeg egy, még jó állapotban volt hadsereggel Magyarországban a' Drá-

vánál állt, 's innét szándékozék a' Francziákat megtámadni. Chasteler tábori-marsallt egy hadtesttel Marmont ellen Stájerországba küldé, és Chasteler december 5-kén bement Grätzbe. Az olly sokszor szabadítóul megjelent Károly főherczeg Bécs' megszabadításáról gondolkozék, 's száguldozói december 7-kén már Windpassingnél, Bécstől 6 óránya ira, mutatkoztak. E' hős' bátorsága előtt még mindig egy sebes és nagy hatáskör nyilhatott vala fel. A' bécsi udvar még nem köté-meg forma szerint a' békességet, az Oroszok még elég közel valának hirtelen segedelemre, a' magyar insurrectio új készülettel készen állott, Ferdinánd főherczeg Iglaut hatalmában tartotta, 's Károly főherczeg közel állt Bécshez. Konstantin nagy herczeg, és herczeg Dolgoruki, kik az austerlitzi ütközet után nehány nappal Berlinbe mentek, az egész orosz hadi-erőt segítségül ajánlák, 's a' lovag-érzelmü porosz király nyakas védelmet javaslott. Még egy nagy harcznak elhatározása a' sorstól függött. Ekkor tért-vissza Haugwitz, ki november' közepén a' franczia főszállásra, Bécsbe, a' végre küldetett, hogy Napoleon császárnak az Oroszországgal végzett feltételi-javaslatokat előterjessze. Az általa hirtelen köttetett fegyvernyugvás egyszerre megsemisíté a' szövetségesek' terveit 's várakozásit. Egész Németország zúgolódott; de Haugwitz, saját tettébe vakon beleszeretve, erősen 's merőn, nyugott lelkiesmérete' jutalmát képzelé magában érezni.

December 26-kán Pozsonban a' 24 czikkelyből állt béke-oklevél herczeg Lichtenstein és gróf Gyulay, mint az austriai és német császárnak meghatalmazotti, és Talleyrand által aláiratott. Francziaország tökéletes fejedelmi jussát folytatbatta azon az Alpeseken túl fekvő tartományok

felett, mellyek a' szerződés előtt a' franczia birodalomhoz kapcsoltattak, vagy franczia törvények által igazgattattak. Austria elismerte a' Napoleon által Lucca és Piombino herczegségekre szabott rendeléseket, 's lemondott a' velenczei köztársaságnak azon részéről, mellyet a' lünevillei békekötésben átengedett, 's melly most az olasz királysághoz csatoltatott. Elismerte Napoleont olaszországi királynak, 's arra kötelezé magát, hogy e' két — franczia és olasz — koronának jövendőbeli széttválasztásakor azt is el fogja olaszországi királynak ismerni, kit Napoleon ottani utódjának kifogna nevezni. Bajorországnak 's Würtembergnek királysági czimeik elismertettek. Bajorország Augsburg városát kapta, továbbá Austriától Burgau markgrófságot, az eichstädti herczegséget, Passaunak választó-salzburgi részét, Tyrolt, a' brixeni és tridenti herczegségeket, a' hét vorarlbergi uradalmat, a' hohenemsi és königgs-rothenfelsi grófságokat, a' trettnangi és argeni uradalmaka- 's Lindau városát. — Würtemberg kapá az öt Duna-várost, a' felső és alsó hohenbergi grófságot, a' nellenburgi landgrófságot, az altdorfi bíróságot (Langvoigtei) 's Breisgaunak a' Schlegelberg és Molbach közt fekvő déli részét. — Baden nyeré Breisgaut, a' Würtembergnek jutott részen kivül, Ortenaut, Constanz városát 's Meinaut. — Salzburg és Berchtoldsgaden mint fejedelmi herczegségek az austriai császársághoz csatoltattak. — Austria lemondott minden felsőségi 's egyébb jussáról Bajorország, Würtemberg és Baden, valamint általjában minden bajor, frankóniai és sváb kerülethez tartozó tartomány felett. A' békekötők elismerték a' közbejáró acta által igazgatott helveta köztársaságot, valamint a' bataviai köztársaság' függetlenségét, melly utób-

bit Napoleon öt hónappal később Lajos öccse számára királysággá változtatta. A' franczia hadseregnek az által megszállott tartományokból két, Braunauból pedig három hónap alatt ki kelle takarodnia.

Napoleon, kit a' vidám Bécsben különös nyugtalanság szorongatott, 's a' nyilvánosságot kerülte, nem mutatott itt semmit azon fényes győzedelmi örömből, melly egyébbkor a' szerencse' követője szokott lenni. Bizonyos setét előérzet' lelke tölté őt be nyugtalan félelemmel ez igéző császári fővárosban, 's e' következő proclamatió, mellyet a' béke' aláirása után szabadabban lélekzve, Bécsből hirtelen eljöttekor a' főváros' lakosihoz bocsátott, e' tartózkodó magaviseletét látszatólag ügyetlenül akará szépíteni: „Bécsnek lakosi! Én keveset mutatám magamat köztetek; nem megvetés, sem hiu kevélységből, hanem azon okból, hogy ne idegenítsem-el egyiketektől is azon érzelmet, mellyel fejedelmeteknek tartoztok, kivel én egy hirtelen békét szándékozok kötni.“

Ama' setét, vas-alkatu pompa, mellyel Napoleon magát körülvéteté, a' vidám Bécsieknek szíveiket nem nyerheté-meg. Ő csak lelkeket tuda magával elragadni, de nem szíveket megindítni. Az ő egész lényén az irgalomnélküli háborúnak mereven vas-természete látszék. Mennyire különbözék ettől I. Ferencznek megjelenése szeretett gyermeki körében! — 1806-ki január 16-kán tért ő a' megszabadított Bécsbe a' lakosok' örömlármája közt vissza, kik olly hiven kiálltták e' nehéz harczot, 's e' pillanatban érezhette, minő szép egy örömittas nép' uralkodójának, de még minő szebb egy síró nép' atyjának lenni! Azon szép karika, melly az austriai birodalom'

népeit egy családba összefoglalja, most egyesülési-pontját ismét megtalálta. De ezek ugy is csak egyes, tétovázó napsugarak voltak ama' mély éjszakába, melly Európára lebocsátkozott volt. Az ellenség vizsga szemekkel feküdt a' leterített Németországnak nyakán, minden görcsös vonaglásinál gyilkot forgatván annak feje felett, hogy még azon ál-életét is, mellyet neki meghagyott, elölje; mert a' pozsoni béke' harangozása, a' német függetlenségnek halálos-dalja vala, 's ugy látszék, hogy Austria is ez utolsó szabsági háborúban egészen elfolyatta a' maga vérét!

Ötödik Szakasz.

A' pozsonyi békekötéstől a' tilsiti békekötésig. 1805—1807.

Bár mi messze földre látszék is Németországnak őrangyala elrepülni, még is ezen szavakban, mellyekkel Ferencz császár népeinek a' békét hirül adá, egy derültebb jövendőnek 's tartósb felgyógyulásnak biztositása' mutatkozék: „Én, az én jó és hív népeimnek békét szereztem. Határozásom az ő kivánságaikkal megegyeztek. Lemondottam a' szerencse változása' reményiről, hogy eltávoztassam azon veszélyeket 's szenvedéseket, mellyeknek legvirágzóbb tartományaim 's maga a' monarchiának szive, az én fő és székesvárosom ki valának téve. Az áldozatok nagyok, nehezen váltak azok meg szivemtől, de millio-

mok' jólléte 's házi 's polgári boldogsága forgottfen, 's én oda adám ez áldozatokat. Azon áldás, méllyet a' béke' visszatérte igér népeimnek, kárpótlásom. Nem ismerek egyébb boldogságot, mint ezen népeknek boldogságát, nem magasb dicsőséget, mint ezen népek' atyjának lenni, mellyek a' becsületérzés, erős, tántoríthatlan hivség 's uralkodójok 's hazájok iránti tiszta szeretetben Európa' egyik nemzeténél se hagynak alább. E' szép nemzeti-karakter által ők még az ellenségben is, akaratja ellen, tiszteletet gerjesztettek, az én szívemben pedig olly emléket szereztek magoknak, mellyet semmi idő el nem ronthat. Megilletődve tértem székes-városomba, 's annak nyiltszivü, tiszteletre méltó polgárinak 's lakosinak körébe, 's rendeltetésem' foglalatosságihoz vissza. Azon sebek, mellyeket e' háború vágott, mélyek; esztendők kivántatnak, hogy azok egészen begyógyuljanak, 's azon szenvedéseknek' nyomát eltöröljék, mellyek e' szerencsétlen időszakban eredtek. A' kormánynak több nagy és nehéz kötelességet kell mint másszor teljesíteni, 's az azt be fogja teljesítni. De több jussal is kivánhatja mint akármikor minden néposztálynak segéd-munkálódását e' jóltévő czélra; hogy a' birodalom' belső erejét a' valódi lelki-pallérozódásnak terjesztése, a' nemzeti iparnak mindenik ágában felélesztése, 's a' nyilvános hitelnek visszaállitása által emelje, 's az által a' monarchiát azon polczán fentartsa, mellyen az, változó sorsa mellett is, Európa' statusai közt állott. Életemnek minden pillanatja e' czélnak, nemes és jó népeim' boldogsága' felemelésének legyen szentelve, melly népek nekem olly drágák, mint szívemnek gyermekei. A' legerősbb bizodalomnak 's legbensőbb szeretetnek kölcsönös láncza által alattvalóimmal

összeköttetve, csak akkor hiszem, hogy mint fejedelem 's atya eleget tettem szivemnek, ha Austria' virágzása meg lesz alapulva, ha el lesz felejtve, a' mit polgárai szenvedtek, 's még csak egyedül az én áldozatim', az ő hívségök' 's tántoríthatlan hazaszeretetök' emléke fog élni."

Az elbizott győzedelmes' önkénye, nem türhetvén soká mérsékeltsége' ál-orczáját, csak hamar egész erővel kitört. Nápoly ellen, melly az Ulmai veszteség után, melly miatt a' háború már elvégzettnek látszék, egy angoly-orosz hadsereget fogadott-be, fel emelte Napoleon fenyegetődző kezét, 's már 1805-ki december 27-kén, ez illyes esetekben szokott rövidségével 's pontosságával ezt hirdette: „A' nápolyi uralkodó-ház megszűnt uralkodni." E' szavak' valósítása végett Bonaparte József és Massena alatt egy hadsereg huzódozék Nápoly felé, 's miután a' király és királyné onnét elszaladtak, 1806-ki február 14-kén oda be is ment. A' nyugalom nem háborítatott meg, 's Napoleon, ki már a' törvényhozó-test' ülései' megnyitásakor egész Olaszországot nagy birodalma' egyik részének nyilatkoztatta-ki, egy mártz 31-kén költ határozata által testvérét Józsefet mind a' két Szicziliai' királyává nevezéki. A' koronának József' férfi maradéki közt örökösnek kelle maradnia, 's azoknak kiholtak után Bonaparte Lajos' maradékira szállnia. Azon esetre, ha József még Napoleon' éltében, minden férfi maradék nélkűl meghalna, Napoleonnak lenne jussa házának egyik fejedelmi-herczegét vagy egyik fogadott fiját utódul kinevezni. A' franczia birodalom' nagyválasztója' hivatala örökké a' nápolyi királynál maradna, megmaradt egyszersmind a' franczia thrónusra örökülési jussa; csak ne egyesítetnék soha mind a' két korona ugyan azon

egy fön. — A' békételenek lefegyverkeztetés, gens d' armeria (fegyveres-örök) 's katonai-biztosságok által elnyomattak, a' kormányhoz híven maradott sereg a' hozzá csatolódott insurgensekkel együtt Regnier által megveretett, Gaeta vitéz ellentállás után bevétetett, 's igy egymás után a' számos lázzadások véres rendszabások által elnyomattak. Egyes nyugtalanságok még folyvást tartottak, 's mind a két részről embertelen kegyetlenséggel áltak bosszút egymáson. A' borzasztó Fra Diavolo az elüzött király' pártjabeliek' vezére volt, 's az insurgensek' gyülölségét dühös engesztelhetetlenséggé gerjeszté-fel a' Franczia ellen.

A' pozsonyi béke, mint elébb a' lünevillei, még egyszer elismeré a' batáviai köztársaságnak függetlenségét. Franczia gerjesztések által olly szózatok szólaltak-meg Hollandban, mellyek egy maradandóbb 's erősb rendjét kivánták a' dolgoknak, a' millyet csak Napoleon' ereje és bölcsessége teremthetne-elé. A' franczia seregek, mellyekkel e' tartomány el vala borítva, még inkább tudták e' kivánságot tüzelni, az ellene feltámadt véleményeknek pedig hallgatást parancsolni. Nem vala csuda tehát, ha 1806-ki május 18-kán Talleyrand 's a' batáviai biztosság közt egy olly szerződés köttetett, mellyben Napoleon, szokott kifejezésekint, Holland' függetlenségének, integritásának 's fenálló törvényeinek garantziáját magára vállalá, 's Hollandnak örökös koronáját Lajos testvére által elfogadni engedé. Ez előkészületek után a' bataviai biztosság junius 5-kén egy innepélyes audienczián, Napoleon császártól testvérét Lajost királyoknak kéré. Magában értetődik, hogy Napoleon nem késedelmezett azon kérésöket megadni, mellyet nekik ő maga parancsolt-

csolt-meg. Ezután Holland' alkotmánya hirdetett-ki, melly a' francziának volt utána csinálva. A' nép' elégületlensége erős policziai rendszabások által tartaték lenyomva, 's Lajos junius 23-kán tartá innepélyes bemenetelét Amsterdámba.

A' rajnai szövetség' alapítása Párisban (1806-ki julius 12-kén) Napoleonnak Németország ellen intézett csapásait a' legmagasb polczra emelé. 16 déli-németországi fejedelem — 's közöttök Bajorország, Würtemberg, a' választó-főkanczellár, Baden — köték Napoleonnal e' szövetséget, ki „protector" czímmel annak feje vala. A' szerződő felek egészen elszakíták magokat Németországtól, 's meg semmisíték a' századokat élt tisztes Német-birodalmat. E' szerint Németország Francziа tartományá lőn; kisebb fejedelmei e' szövetségben elmultak, nagyobbjai önuralkodók lettek ugyan, de, mint Francziaország' szövetségesi minden szárazföldi háborúhoz meghatározott illetőségükkel oda kelle magokat csatolniok, ugy hogy mindenik státus éppen olly könnyen lehetett fegyvertanyává, mint a' formaszerint erre kinevezett helyek: Augsburg és Lindau. — Méltóságos önérzettel tevé-le I. Ferencz 1806-ki auguszt 6-kán Németország' koronáját, mellyért gyermekei annyi vért ontottak volt.

Napoleon felszólítá Poroszországot, hogy ő is éjszaki Németországban egy a' rajnaihoz hasonló szövetséget állítson össze; de Poroszországnak sem olly csalogató, sem olly ijjesztgető eszközei nem lévén, mint Francziaországnak, ez éjszaki szövetség természetesen nem létesült. Azonban már ekkor Napoleon Poroszország' vesztét elhatározá, azért ezt mindenféle megalázás által ellentállásra ingerlé, hogy igy okot adjon neki a' panaszolkodásra és idegen segedelem' keresésére.

Hogy ez áldozatját annál inkább biztosítsa, Napoleon előbb azon két hatalmasságot igyekezék tehetetlenné tenni, mellyek ütését feltartották vagy megnehezítették volna. Azért Angoly és Oroszországgal békét kivánt kötni. Azon hüségtelen buzgóság, mellyel ő Poroszországot Hannovera' elfoglalására kénszerité, 's mellyet eleinte Poroszország, fájdalom! igen is szíves készséggel teljesített, ez utolsót Angolországgal ellenségeskedésbe hozta, mellynek következésében Angolország minden porosz hajóra zárt (embargo) tett, 's a' statusnak hadat izent. Napoleon e' szerint Poroszország' vesztére czélzó törekvésében egy részről boldogult ugyan, de más részről, Oroszországgal nem lehete illy szerencsés. Azonban Fox halála által (1805-ki september 13.) a' Franczia és Angolyország köztt már jól előre haladott békealkudozások, egyszerre' megcsökkentek, 's utóbb egészen félbe is szakasztattak. Egész Poroszország bosszonkodott hivtelen ál-barátjára, kinek annyi áldozatot tett volt. Oroszország segedelmét igéré, és seregei Poroszországba beléptek: Szászország, közbe szorított helyezete miatt nem huzhatá magát ki a' részvét alól; egyedül a' kis Hesszen maradt meg állhatatosan fegyveres neutralitása mellett, bár mint veszélyeztette is ez által magát. Angolyországgal az előbbi békés viszonyok visszajöttek, ugy Svédországgal is. De már akkor egy hosszu időszak elszoktatta volt Poroszországot a' háborútól, mig az alatt Francziaország szünetlen hadak által neki aczélosodott, 's győzedelmei által felbuzdítva álla most Poroszország ellenébe. A' 72 esztendős braunschweigi herczeg, egy nagyobb hirrel mint cselekvő-erővel bíró ősz, egy jó katona ugyan, de már öregség 's elfogyás miatt hijányos vitéz, vevé-át a' porosz

sereg felett a' fővezérséget. E' táborozás Poroszországra nézve egy mindent magával ragadó balsorsnak összehalmozott zürzavarja volt, melly Lajos Ferdinand királyi-herczegnek Saalfeldnél történt vitézi halálával kezdődék. Ez első győzedelem Napoleont Szászország' urává tette: a' porosz hadsereg balszárnyán be volt kerítve. Napoleon proklamátziót bocsáta a' Szászokhoz, mellyben felszólítá őket, hogy „egy idegen, 's az ő saját érdekjökkel ellenkező érdekért ne harczoljanak. A' franczia seregek már Németországból kihuzódnia akartak, midőn Poroszország a' szász birtokot megsérté. Francziaország nem léphet-le addig a' csatamezőről, mig Poroszország Szászország' függetlenségét el nem ismerte." A' szászválasztófejedelem, Fridrik Auguszt, igen is készen reá állott Napoleon csábító szavaira. — A' Jena 's Auerstädt melletti ütközet (october 14-kén) szívrázkódtatólag határozá-el Poroszország' sorsát. Hadserege' semmivé tétetett 's eloszlattatott. Maga a' király vitéz elszántsággal veszélyezteté több izben életét, a' nélkül, hogy e' borzasztó veszteséget megakadályoztathatta volna. A' braunschweigi herczeg halálosan megsebesítve kéntelen vala magát atyai örökségéből kivitetni 's idegen földön meghalni. Nehezen kelle ez ősznek azért lakolnia, hogy Németország' sorsát öreg vállaira merészelé venni. — A' porosz várak' parancsnoki semmit nem tudtak társaik' megmutatott vitézségéről; azért egymás után feladák váraikat minden védelmi-próba nélkül, 's ez által rendkivül könnyebbíték a' Francziák előrenyomulását. Berlinben adá-ki Napoleon a' britt szigetek iránti blokáda-határozatát: az ő szárazföldi rendszerének kellett volna, mint reménylé, Angolországot kiéheztetni 's megsemmisítni. — A' Len-

gyelekhez intézett 's felkelésre szólító proclamatió, igéretek 's egyébb rendszabások által támogatva, egy új gyújtó-szer volt, mellyet Napoleon Poroszország ellen hajíta. A' Lengyelek hajtottak Napoleon szavaira, ki őket kielégíthetlen nagyravágyása' eszközeinek szánta.

Oroszországnak Francziaország ellen november 20-kán intézett hadizenete egy uj óriási harczot vala jövendölendő. A' porosz hadsereg' maradványi, a' szerencsétlenség miatt el nem csüggedve, sőt vitézekké formálva, az oroszsereghez csatolták magokat, 's a' Francziák, kik már csak tánczoló könnyüséggel nyujták kezeiket a' győzedelem után, bámultokra, olly ellentállásra találtak, mellynél fogva Napoleonnak azon terve, hogy az Oroszokat Pultusk, Sierock és Ostrolenka közt összetörje 's agyonnyomja, váratlanul nem sikerült. Ellenben Breslau' eleste utat nyitott neki Szileziának mindenik várába. Némelly merész férfiaknak p. o. Schillnek, ki az ellenséget Pommerániában nyughatatlanította, egyes szerencsés vállalati, természetesen nem szültek semmi nagy következményt. A' szász választófejedelem, Napoleon' lángesze iránti csudálásból 's az ez által neki tett nagy igéretek miatt, egy közte 's Napoleon közt Posenben kötött béke' következésében, ezután mint király, a' rajnai szövetséghez csatolá magát 's 20,000 ember szövetségi-illetőséget igért.

Véresen vált-el az 1806-ki esztendő, véresen kölle az újnak is feltünnie, mellyben a' harcz Lengyelországban vala eikezdendő. Beningsen orosz vezér a' Francziákat az alsó Visztula és a' Narew közt megkerítni, 's azon folyóig és az Oderáig előrenyomulni, 's ez által Graudenz, Danzig és Kolberg várait felszabadítni szándé-

kozván, Mohrungennél Bernadottéval harczba keveredett, ki hátrahuzódott ugyan, de Neyjel egyesülve, addig tartóztatá-fel az Oroszokat, mig Napoleon hadseregének nagyobb részével Varsótól ide déli Poroszországba érkezett. Heves csaták közt nyomult a' franczia hadsereg az Oroszok ellen Porosz-Eylauig (Königsbergnél), hol Február 7 's 8-kán az ezen táborozásban legborzasztóbb 's legvérengzőbb ütközet történt-meg. Mind a' két rész magának tulajdonítá a' győzedelmet, 's azok is, kik a' franczia hadsereggel együttharczoltak, megvallák, hogy „ha az eylaui ütközet után, az orosz hadsereget egy Napoleon vezérlette volna, ugy a' franczia hadsereg, szinte egy Napoleon által vezéreltetve, hihetőleg megsemmisítetett volna.“ E' véres ütközetnek sikere az egészre nézve feltartóztató volt, 's a' győzedelem csak nemleges (negativ) 's mint Hormayr mondja csak egy „kiparirozott vágás“ volt. Napoleon nem bátorkodott Königsbergnek szándéklott megtámadását kivinni; ellenben Benningsen sem tudá magát Graudenzzel és Danczigal közösülésbe hozni 's igy az ellenséget Varsó és Ostrolenka közti állásiból kinyomni. — Az eylaui ütközetre 4 hónapi fegyvernyugvás következék. Azon próba, mellyel az austriai Császár a' hadakozók közti béke' létesítésére közbenjárását ajánlá, nem sikerült, mivel Napoleon tartott egy új congressustól, mellyen új összeveszésre 's szemrehányásokra alkalom nyujtatnék. — Danczig, mellynek birtoka Napoleonra nézve felette fontos volt, hogy hátulról szabadnak tudhassa magát, Kalkreuthnak vitéz védelme után végre Lefebre által bevétetett, ki e' tettéért Napoleontól „danczigi herczeg“ czímet nyert. Szerencsésebb ellentállást tett az ősz Courbiere a' Francziáktól ostrom-

lott Graudenzben; valamint Gneisenau, Schill és Nettelbeck polgár által dicsőleg segítve, a' szinte megrontott Kolbergben. Danczig' eleste jelszó gyanánt volt egy, az Oroszok és Poroszok által a' Francziáktól épitett hidfők ellen intézett általányos megtámadásra; azonban e' támadások Spandennél Bernadotte által, Lomittennél pedig Soult által visszaverettek, de Ney kéntelen volt Ankendorfig hátrállni. A' közellévő fő-csapást több rendbeli csaták előzék-meg. Junius 12-kén Napoleon az egész franczia hadsereget megindítatta, hogy az Oroszokat szárnyaikon megkerítse 's Königsbergtől elvágja, melly terv a' junius 14-kén Friedlandnál esett ütközet által, hol az Oroszok 10,000 holtat és sebbe esettet vesztettek, tökéletesen sikerült. Königsberg a' Francziák kezére került, Napoleon 19-kén Tilsitben volt a' Niemennél, az orosz birodalom határánál. Junius 21-kén franczia 's orosz részről egy fegyvernyugvás köttetett, melly mind a' két seregnek elválasztó-vonalait meghatározta, 's csak négy heti felmondás után engedé-meg az ellenségeskedések' elkezdését. 25-kén Poroszországgal egy majd egészen hasonló fegyvernyugvás köttetett, 's ugyan az nap Sándor császár Napoleonnal összejött a' Niemen folyóján. A' jövő nap ismételt összejövetelen Fridrik Vilmos porosz király is megjelent. Poroszország' nemes szép királynéja a' korán elhunyt Luiza is bátorkodék az elbizott győzőhez közeledni, ki őt gyűlölé. Napoleon ugyan franczia udvariassággal 's ugy fogadá őt, mint azt egy királyné' méltósága megkivánta, de annál erőszakosabban dúlt belőlről haragja a' külső udvariság' álorczája alatt, 's bizonyos örömet érzett magában, hogy a' fenséges szenvedőnének kérését fagyos udvariassággal megtagadhatta. — Ju-

lius 7-kén Talleyrand 's Kurakin és Labanow herczegek által a' béke Franczia és Oroszország közt megkötteteti; két napra reá ugyan az Poroszországgal is aláirattatott. Oroszország elismeré a' rajnai szövetséget, valamint Bonaparte Józsefet és Lajost is Nápoly' és Holland' királyinak. A' Poroszország által 1772 óta birt lengyel tartományok Varsói herczegség név alatt a' szász királynak jutottak, 's ennek egy szabad katonaut engedtetett a' porosz birtokokon keresztül Varsóig. Oroszország a', Poroszországtól elszakított Bialystock tartományát kapta, 's Jever' birtokát a' Hollandoknak átengedte. Bonaparte Hieronym vesztfáliai királynak elismertetett. — Egy sereg áldozat 's veszteségről szólt e' béke, mellyeket a' szerencsétlen Poroszországnak kelle szenvednie. Jelenleg ő a' nagyobb európai hatalmasságok' sorából kilépett, mivel majd birtokinak fele 's 5 milliom lélek szakítatott-el tőle. Minden a' háború előtt a' Rajna 's Albis közt általa birt tartományról lemondott, 's e' ragadományból állafel nagyobb részint az új vesztfáliai királyság. A' Cotbussi kerületet Szászországnak engedte-át, 's kevés kivétellel, a' hajdani Lengyelország' minden tartományáról lemondott. Az Angoly és Franciaország közti jövő vég-békekötésig minden porosz tartománynak az angoly kereskedés és hajókázás előt zárva kelleték maradni. A' hadifoglokat masszában kelle kicserélni. Julius 12-kén e' béke helybehagyás által megerősítetett.

Julius 12-kén Königsbergben Kalkreuth és Berthier közt még egy külön egyesség is köttetett, melly a' franczia katonaságnak Poroszországból kitakarodását illeté. De ez egyesség' következésében e' kitakarodás majd tán soha sem történhetett volna, mert annak csak akkor kell vala

meglenni, ha a' kivetett ('s Poroszország által akkori állapotjában be nem szedethető) hadi-adó egészen le lenne fizetve, vagy ha a' külső bátorság (melly mindig franczia részről becsültetett-meg) a' szerínt állana. Igy történt az, hogy, az october 1-sőjére határozott tökéletes kitakarodás helyett, a' porosz tartományok, ó-Poroszországot kivéve, még évekig megszállva maradtak.

I. FERENCZ,

AUSTRIAI CSÁSZÁR, MAGYAR KIRÁLY,

'S A' T.

ÉS

KORÁNAK TÖRTÉNETI.

MEYNERT

SZÁSZ ÍRÓ UTÁN,

MAGYARÁZÁK

ILLÉS ÉS SZEKRÉNYESY.

KÉT FÜZETBEN.

MÁSODIK FÜZET 1807—1835.

PESTEN, 1835.
TRATTNER ÉS KÁROLYI TYPOGR. TULAJDONA.
(URI UTSZA 612.)

Első Szakasz.

A' tilsiti békétől a' bécsi békéig. 1807. — 1809.

Németország hozzá szokhatott, mindegyik ujjonnan kötött békében, reá nézve, keményebb sorsot szemlélni, mint magában a' háboru rémségiben. A' tilsiti béke Németország' ellenségét a' legmagosabb fokra vezette, 's a' még következő balesetek még is közvetetlen ugy tekintethetnek, mint előkészittő átmenetelek a' jobb sorsra. Poroszország egyetlen egy elhatározó csapással meg vala törve, 's az első hatalmasságok sorából kiszorítva. Napoleon nem minden bizodalom nélkül tagadhatá meg magától ama megjegyzést, hogy Poroszországnak egyedül Sándor császár eránti tiszteletből adja ki ismét egy részét az elfoglalt tartományoknak, sőt hogy szinte csak azon fejedelem eránti szivességből nem akarja a' brandenburgi házat uralkodásában megszüntetni. Ama lételt, mellyet Poroszország a' tilsiti béke után elég nagy bajjal vivott ki, nem nevezhetni egyébnek, egy politikai álletnél, melly a' győztes gyanakodó tekintetétől folyvást őriztetve, minden szabad mozdulattól viszarémitve, életét fojtogatójának zsarnoki kénye mellett lopnia kellett. Ezt léínek nevezni nem lehet, hanem meghoszabbított haldoklásnak, mellyet önlétüvé tenni igyekeztek. Hogy az egyébberánt nemes lelkü Sán-

dor császár szinte nem szorult rá, magát szerencsétlen szövetségese kizsarolt birtokával meg hagyni gazdagítani, Európának nem tetszett, és sajnosan érezteté, hogy miólta Austria a' csatatért elhagyá Németországban, még egy német védő sem állott a' gáton. — Poroszország keményen lakolt hosszas elhatározatlansága miatt, melly által előbb Németország egyébb harczoló részeinek kezöket megkötötte és az időt, mellyben bajtársai voltak, elmulasztotta vala. De Poroszország' vérevesztendő halálos harczából egy boszúálló lélek emelkedék fel, melly borzasztólag intő kiáltással kelté fel a' szunyadozó Németországot. Ennek először átkelle látnia, hogy nem az érdekeknek önvágyu szét-szaggatásiban, nem levegőben épült és a' korsikai vitéz terveihez kötött tervekkel, sem pedig halottas neutral békével, hanem egyedül hatalmas egységgel kelljen a' nyomásnak ellene szegülni, melly mindég mélyebb hajtá nyakát, mindég szemtelenebbül üzé véle önkényét.

Már most Francziaország annyira vitte, hogy nem soká vala szüksége ravaszságra és tettetésre, hanem csak hamar felvetett kárttyával játszhatott. A' rajnai szövetség egész Németországot franczia minává tette, mellyet alkotója minden pillanatban ön magát semmivé tevő kilövésre vihete. Az Angolországgali ellenséges bánásmód által, mellyet Napoleon minden szövetséges tagnak kötelességül hagya, közülök mindegyik schachba volt helyhezve 's állandó akadályoztatásnak 's gátlásoknak, ha nem is nyilvános veszélyeknek, ki vala téve. A' tőle segített lengyel zendülés által szinte folyvásti foglalatosságot tudott adni az európai fő hatalmasságoknak, 's ezeket békétlenségben tartani.

A' porosz tartományokon keresztül Varsóba vezető 's Szász szövetségese számára fenntartott katonai út által, a' meggyőzött országot, egy, annak belsejét átövedző lánczon kötve tartá, 's körülötte körös körül országokat képezett, mellyekben teremtményei által uralkodott, — csupa szójátékbeli országokat, mellyek Napoleon elméssége által rögtön felállottak, hogy egy uj szójátékkal szint olly hamar szétoszoljanak. E' féle uj példány vala az ujjonnan felállitott Vestphalország, egy öszveszedett 's néhány franczia hozzátétellel sajnosan kerekdedre szabott tartomány, melly egy gyengélkedő ifjunak, állitólag, mint tulajdona, átadatott, kit Napoleon testvéri nagylelküségből királlyá tett.

Semmi meggyőződéstől, a' maga önsége és akaratjáén kivül nem lelkesítve, Bonaparténak csupán a' physikai viszonyokról volt fogalma, nem pedig a' moralis erőnek tehetségéről, 's ő, ki az egész emberiséget 's az egész világ rendjét mint egy müszeri kereket némelly bizonyos fonalakon akarta igazgatni, csak mechanismust keresett, nem pedig lelket, benne egy magasabb igazgató akaratot. Hogy ezen hijányos számvetésnek őt meg kellete csalnia és elhagyni, igen is hamar kénytelen vala tapasztalni. Azon alattomos és csalárd mód, mellyel a' Portugáli és Spanyol dynastiákat az öröklött királyi székről letaszitá, meggyujtotta ezen országokban a' zendülésnek lángját. Legrémittöbben dühösködött ez Spanyolországban és Napoleon, ki, ellenségét csak álladalma és a' sereg' fejszáma szerint szokta megverni, nem kevéssé bámult, midőn látá, hogy ez egyszer, számvetése egészen elvolt hibázva, minthogy nem hivatalos seregek és katonák, hanem a'

nemzet, egész tömegében lépett ellene harczba, nem zsold által hajtva, hanem a' boszuállás lelkétől buzdítatva ama vakmerőn benyomuló korona rabló és elnyomó ellen. Illyen háborúban, nem csak a' táborban és a' sik csatatéren keresheté ellenségét, nem, mert minden szikla mögött, minden kunyhóban egy ellensége nőtt neki, ő sehol sem keresheté azt fel, de mindenhol kellett tőle félnie. Spanyolország rémítő előjáték lön a' franczia harczosoknak a' moskvai téli szállásokhoz, 's délnek ama morcz fiai, kikben Napoleon meggyengült, 's tettekre képtelen népet gyanított, minden kitanult hadimesterség, gyakran vezérek nélkül, egyedül jó igazaikban hitök által erősitve leszaggaták, a' győzhetetlenségnek fényét a' franczia sasokról. Merész példájok által bátoritó jelszavat kiáltának a' tántorgó éjszaknak, 's Napoleonra nézve veszedelmesbeknek kelle ezen háború erkölcsi következéseinek lenni, mintsem a' politikaiaknak. Miután a' vitéz spanyol insurgensek erejét a' franczia hadimesterség megzuzni látszaték, hijában hozhatta Napoleon ama dicsekedő győzedelem hirét: „hogy mind azon nyomorult bandák, kik az ő törvényszerinti (Napoleon által megtett) Királyjok — József — ellen támadtak, szétszórattak, hogy a' fondorkodók nem merészelnek egy második Királyt tenni, és egy franczia hadnagy is elvégezheti most már Spanyolország meghódittását.“ A' hol egy nép elleni had forgott szóban, ott egy győzedelem mit sem határozhata el a' tartósságról. —

Azonban Napoleonnak ismét Németországra kellett figyelmét fordittania, hol Austria, egy olly hatalmasság, melly viszonozva és

végtelen áldozatokkal vivott Németország jógaiért, de aztán a' felsőbb hatalom által reátolt békét sértetlen szentül meg is tartá, amaz új viadalra készüle, mellyre őt régi ellensége daczolva kihivta volt. Ha valaha valamelly hatalomnak igaz oka volt háborura, akkor Austria volt az, melly, miután a' telhetetlen hódoltató egész Olaszországot mind inkább közvetetlen uralkodása alá vetette volna, 's Spanyolország 's Portugalia felett, mind mind fenyítőbben nyujtotta volna ki kiváncsi kezeit, megnyeré mind mind bizonyosbb kilátását egy hason sorsra. Miután Francziaország a' posonyi békének majd nem minden feltételeit kisebb vagy nagyobb részint megsértette volna, Austria legalább az ön elnyomatás fenyegető veszélyének elejét akarta venni. Napoleon, ki az idegen hatalmak minden biztossági szabályaiban ellenségeskedést látott maga ellen, (nem minden ok nélkül, mivel ő Németország' 's Európának kitüzött veszélyévé lett, és innét neki is minden idegen elővigyázás fenyegetőnek kelle látsznia) nem késett, Austria készületiről, mellyeknek az időben éppen nem volt megtámadási charaktere, az ő módja szerint lármát ütni, és a' franczia lapok folyvást nyitvák kényuroknak szépittő ön kényének, már is hallatták magokat a' szokott nyelven: „Ferencz császár nem fogja az ő győzőjének nemes maga viseletét az Austerliczi csata után — elfeledhetni. Tudja ő, mennyire bizhatik Napoleon nagylelküségében, 's milly szentül szokta ez, a' tőle megerősített egyezéseket megtartani (!) Nápol, Porosz és Spanyolország még fentállnának, ha uralkodóik tulajdon bélátásokban biztak volna, a' helyett hogy asszonyok, udvariak és fiatalok befolyását kö-

vetnék, miáltal thrónjok öszveomla. Lajos Ferdinánd herczeg esett el mint első áldozatja ezen őrültségnek; sorsa valóban épen nem buzdító utánozásra. Vagy talán a' katonaságra, felkelésre és az egész tömeg felkelésére számittsunk? Nyomorult szerek, mellyek Spanyolország esését inkább sietteték, mintsem hátráltaták! Vagy talán éppen Angolország sugásai (ama rémalak, mellyre Napoleon mindenhol esküdött) csábitták Austriát a' készületekre 's a' t. ?" — Hogy Napoleon valóban már régen óhajtva várt az Austriával szakadásra, hogy az ellen megsemmisitő csapást tehessen 's az által az utólsó oszlopot eldönthesse, mellyre Németország reményei még támaszkodtak, 's melly Németországnak képét átaljában csak már egyedül viselé, azt nem csak Austriával tett egyezéseinek vakmerő megsértései mutaták, hanem azon gyors szabályok is, mellyeket az ujonnan nyitott ellenségeskedésekkel szabott, ámbár ugy akart tetszeni, mintha a' rajnai szövetség katonáit haza eresztené. Hogy ő austriától fenyegetódzve kivánta, Jósef testvérjét Spanyol királynak elesmértetni — ámbár ezen választás a' Spanyol nép akaratjával, a' Bourbonok követelései, Sardinia atyafisága 's Austria régibb jogaival egészen ellenkezett — nem éppen barátságos közelittési lépés vala, 's Austria nyugton, de eltökélve vonakodott azt elesmérni. Napoleon azt gondolta, hogy gyors mathematikai tekintetével Austriának hadierejéből egy ő neki kedvező korlátolt számot vetett ki. Azonban itt is elcserélte a' tartománynak mérhető physika erejét, a' népnek mérhetlen erkölcsi erejével. Németország megszabadittásáért viselt hosszas és álhatatos harczoknak szerencsétlen sorsa Au-

striának pénztárát megrázhatá, seregeit meggyengítheté, ám de a' népnek erkölcsi erejét, melly a' fejedelem eránti változhatlan szeretetten alapult, a' ki őt boldogitni iparkodott, 's alattvalóit az áldozatokban bátran vezeté, — csak egy pillantatra sem nyomhatá le. Most, midőn Austriának — számtalan megbántások és a' neki igért egyezések vakmerő megsértése által felszóllitva — ujra a' csatatérre kelle lépnie, legfényesben kitünt, milly erős légyen egyébkint kedvetlen viszonyok közt egy nép, melly nemzeti érzéseiben magához hiv maradt, 's a' szent érzeteket, mellyeket atyái és az előkor reá örökségül hagyott volt, tisztán megtartotta magában. Egész Austria, a' nagy kötelesség szavától ébresztve, táborrá változa, mindenhonnan sereglettek a' szabad vállalkozók, 's harczvágyi nyughatatlansággal nyomultak a' nagy, győznitudó vezér, Károl főherczegnek zászlói alá, a' ki, mint Ambergi és Würzburgi, Ostrachi és Stockachi, Zürichi és Caldierói győző, legméltóbb volt a' legfőbb generál fő tisztségére e' jelen szabaditó háborúban. A' fejedelem és hazaérti lelkesülés hatalmasan kelt a' nagy Monarchia szívében, vágytelve nyult mindenki fegyver után, 's a' buzgalom, illy szent kötelességért vért és éltet koczkáztatni, annyira ment, hogy egy bécsi polgár, kinek sorshuzás által, Verbungra és a' rakhelyen Bécsben kelle vissza maradnia ezen nem vélt hátratevés miatti bujában agyon lötte magát. Megréműlve veheté észre a' vakmerő kihivó, miként állitott Austria, két évtizedi szüntelen hadakozás után, minden megeröltetés nélkül, 's egyedül physikai és erkölcsi erejének bátor érzésében, császárjának egyetlen buzdító szavára rögtön,

a' tartalékkal, honvédőkkel 's a' Magyar insurrectióval együtt 725,000 embert ki, a' kik nagyobb részint nem csak karokkal, hanem lelkekkel, telljes meggyőzödésökkel 's emberi hitökkel készek voltak jó igazaik mellett harczolni. Károl főherczeg Bécs szabadvállalkozóihoz intézett szavai méltók voltak egy vitézhez, 's képesek, az őt követők, homályos lelkesülését forró meggyőződéssé erősíteni: „A' magas lelkesülés, mellyel magatokat ma, szeretett fejedelmünk szolgálatjára, 's drága hazánk védelmére, feláldoztátok, Austria történeteiben egy szívemelő vonás! — bonthatatlan köti ez meg a' szeretet és bizodalom köteleit a' fejedelem és ti köztetek. Ha a' hazát veszély fenyegetné, a' ti karotokra számolok, közületek egy sem akar idegen gyalázatot és idegen békókat viselni. Ezen első hazafiui elhatározás vitézeket szül 's kezeskedik a' győzelemről. A' hova a' becsület és haza hív, ott megtalállak titeket megint; — ott mind egyitek engem is megtalál.“ —

1809dik év 6dik Apriljén Károl főherczeg napi parancsa hirdeté a' seregnek a' háboru megujjittását: „hijában tétettek minden próbák, Austriának ön állását az idegen foglalónak telhetetlen dicsvágyától megőrizni; köröskörül estek nemzetek, 's törvényes uralkodók szaggattattak el népöknek szívétől; Austriát is közönséges hódoltatásnak veszélye fenyegeti. Nem mások elnyomásáért, nem dicsvágyból kezdi Austria a' háborút, 's nem fogja harczosait azon átok érni, hogy ártatlan népeket tesznek semmivé, és a' honvédök holttetemein idegennek nyitnak utat az elrabolt thrónra. — Europa' szabadsága Austria zászlói alá menekedett; a'

ti győzelmeitek feloldják annak lánczait; ti igazságos harczba mentek; egyébkint nem vezetnélek benneteket!“ — Igy szólt egy Austriai vitéz, mig azalatt Németország, a' kit ezen szabadító harcz illetett, a' reá kivetett katonaságot a' rajnai szövetséghez állítá, azon ritka igazságot beteljesítendő: hogy Németország, Németország által essen el, és mig Oroszország fejedelme, Napoleon tettei nagyságától megvakitva, 's annak udvarisága által elcsábitva, nyilatkoztatá: „hogy Oroszország háboruban, békében Francziaországgal legszorosban egybevan kapcsolva,“ egyszersmind Dubnonál egy orosz sereg is gyülekezett; Napoleon pedig, hogy a' bizodalmat még inkább ébressze, körülveteté az Austriai birodalmat minden ponton, franczia seregekkel, mellyek csak akkor távoznának el, ha Austria az ujonnan tett Spanyol Királyt elesmeri.

1809. 8dik Apriljén Ferencz császár maga ment a' sereghez, elő terjesztvén népeinek 's a' világnak e' jelen háboru igazságát: „csak ön védelmezés volt légyen Austria szándéka; de a' hódító nem szivelhetné, hogy fejedelem és nép, kölcsönös bizodalom által egyesülve, elég erős legyen, mérközéseinek ellentállani.“ Károl főherczegnek egy felszóllitása a' Német nemzethez, a' mellynek méltán lett volna oka, az ő többszeri mentőjének szavait meghalgatni, megtört Németország tompa elhatározatlanságán, bár milly egyszerü és hathatós volt is a' vitéz beszéde: „Nem mint hódítók, nem mint Németország ellenségei, nem német szerkeztetéseket, erkölcsöket és szokásokat eltörleni, nem királyi székeket felforgatni, 's velök önkény szerint rendelkezni, nem Németország ja-

vaihoz nyulni, és német férjfiakat külföldi hóditó háborukban feláldozni, lép ő által harczosival a' határokon. A' harcz csak azért történik, hogy Austriának önállását megtartsa, és Németország az öt illető függetlenséget és nemzeti becsületet ismét visszanyerje. Ezen ellentállás légyen utolsó támasza Németországnak az ő szabadulására, és csak azon német, a' ki magáról elfelejtkezik, légyen Austriának ellensége.“ — Bajorország, mellyet ezen felszólitás legelőbb illetett, még igen is nagyon részt vett Németország téli álmában, hogy sem illyen szavak, ha bár némelly dereknek szívében viszhangzottak is, jó idején a' népséget, és a' Ministerium politikáját álthathatták volna.

April 10kén áltkele az austriai fősereg Braunau, Scharding és Wasserburgnál az Innen 's egy időben nyomult két austriai csapat Bellegarde és Kollowrath alatt Csehországból a' Felsőpfalzba. 16kán kivivta Károly főherczeg a' Bajoroktól kétessé tett átmenetelt az Isaron Landshutnál, 's ugyan e' napon érkezett bé Jellasich generál Münchenbe, melly fővárost már 11kén elhagyá a' bajor király. 16kán Napoleonnal megütközött Dillingenben, a' ki három nap előtt indult Párisból. Bár milly szerencsés volt is ezen új csata Austriára nézve, még is csak hamar kedvetlen esetek lettek következései a' kedvező kezdetnek, mellyeknek igen is abban volt főalapjok, hogy az Austriaiak sehonnan sem kaphattak biztos hireket az ellenség' mozgásairól, és azért őt igen is soká gondolták a' Lech mögött lenni. Következése az volt, hogy az Austriaiak főereje nem igazgattaték azon pontra, hol legsikeresebb lett volna, és ennél fogva, bár milly erősek voltak is átaljában, a'

megtámadt pontokon mindég a' gyengébbek valának. Miután Tyrolnak bajnok lakosi, feltüzelve az austriai fejedelmi háznak és hegyeik közti szabadságok hatalmas szeretetétől, már is fegyverben állottak, 's egy egész bajor hadi testet magok elfogtak, miután Ferdinánd főherczeg Warsó herczegségbe szerencsésen benyomult, 's János főherczeg, merész és fortélos mozgások által az ellenséget elbódította, Olaszország Vice-Királyát Sarcile és Pardenone közt nagy veszteséggel megverte, és őt a' Piaven ált az Etsch felé visszavonulni kénszeritette volna; egy más részén a' csatapiacznak a' német fegyverek balsorsa kénteté a' gyözedelmes Jánost tovább nem nyomulni elé, hanem az ország belsejébe visszatérni.

Az austriaiak vitézsége nem vala képes Davoustnak, a' ki velök Hausennál megütközött, a' danzigi herczeg által vezetett Bajorokkal egyesülését megsemmisíteni. Rosz következésű volt Thierrynek Arnhofen és Kirchdorfnáli romlása, minthogy ezen generálnak kelle a' legfőbb generál balszárnyát fedeznie és Lajos főherczeggel Siegenburgnál egyesülnie. Ezen harczok kimenetele által hozzá jutott az ellenség a' neki kétessé tett egyesüléshez; az austriaiak ez által a' megtámadásból a' védelmezésbe léptek ált. Lajos főherczeg a' rhori és rottemburgi ütközetek által egészen elszakasztatott a' fő seregtől és csak vitéz erőlkedése által egyesülhetett Hillerrel. A' Landshuti veszteség ámbár az austriaiak makacsúl védelmezték azt, az Inn felé kényszeríteté őket vissza vonúlni. April 20kán Liechtenstein János herczeg bévette Regensburgot, és a' ben feküdő franczia ezeredet fogoljává tette. Ezen fontos

átmeneti pontnak elfoglalása által ismét helyre állitatott az egyesülés a' Dunántúli sereggel és az austriaiak mozgásai szabadabbak lettek. Az ő jobbik szárnyok már készült Davoust ellen megtamadólag Abachnál előnyomúlni, de Napoleon, ki Hillernek Braunauba visszamente után szabad kézre kapott, tellyes hatalommal ellene szegűlt ezen szárnynak és vissza nyomta a' Dunán által. Eckmühlnél bajnokúl tartóztatá fel egy austriai haditest, nem minden veszteség nélkül, az egész franczia főseregetet; a' regensburgi halmok franczia hatalomba estek, a' város keményen meglövöldöztetett, az austriaiak, miután az ellenség már a' városba benyomúlt, makacs bátorsággal vívtak az útszákon. Végtére megkellett a' hátra maradt vár őrségnek magát a' francziáknak adni. — 24kén Hiller Neumarktnál megverte a' Bajorokat Wrede alatt, 's vissza veté őket Landshutig. De az Eckmühli és Regensburgi szerencsétlenségek hire, kénszerité őtet az Inn megé vonúlni, hogy a' Bécsbe vivő fő utat fedezze, hová Napoleon, miután a' Német rendet eltörlötte volna, katonáit két hónap elforgása alatt vezetni igérte.

Ekkor, midőn Austria elhagyatva minden szövetségeseitől, Németország ügyéért vérzett, Oroszország is általment ellenségeihez, midőn az, hihető, Francziaországgali belső egyezések következésében, egy hadi sereget külde Gallicziába. Szerencsére kitetsző kedvetlenséggel tevé ezen forgásait, 's azért szép lassan; — talán azon szándékból, hogy, előbb a' dolgok kimenetele által valami bizonyost láthasson és csak azután nyúljon további szabáljaihoz. Austria most minden óldalról ellenség által látá magát körülvéve, megtámadva, János főherczegnek

mérész tervét a' mig lehet Grácz tajékán tartózkodni, Chastelert, és Jellasichot magához vonni, a' franczia osztályokat egyenként megverni, bel-austriát megszabadítani, 's Tyróllal egyesülni — megsemmisíté Jellasich megveretése Szent Mihály előtt Leobennél. Rémitő véresen folytak a' dolgok Tyrolban. A' hegyek bátor fiai isszonyú vitézséggel harczoltak a' benyomuló Bajorokkal, esmervén a' hegyek minden szöglyukát, áltváltoztaták hegyeiket táborrá és bástyává, 's a' csak ő általok járható földön jó szerencsével vitték a' háborút, egy olly ellenség ellen, a' ki őket szeretett császárjok szívétől elakarta szakasztani. Mennél inkább közeledtek a' franczia seregek Bécshez, annál embertelenebbül viselték a' haborút, 's az utat, mellyen elvonúltak, tűzzel, rablással jelelték. Az ebersbergi véres csata által, mellyben a' bécsi szabadválalkozók, hősekhez méltó vitézséggel vívtak, kicsikarták magoknak a' francziák a' Traun, és Ensen való áltmenetelt. — A' leégett Ebersbergnek tekintete, csonkúlt és szenes hólt testekkel béhintve, olly rémítő volt, hogy még Napoleonnak vas mellébül is fohászok emelkedtek fel. —

Ugyan hogy ijedhetett meg ez a' világ rontó harczos a' maga tulajdon mivétől?! — 11dik és 12tedik Május közti éjszakán Bécs hubicza-gránátokkal erősen meglövöldöztetett, úgy hogy több házak lángba gyúltanak, és mivel ugyan ez éjszakán, Massena általment a' Duna keskenyebb ágán, az austriaiakat a' legközelebbi berkekből és szigetekből kiszorította, és a' bal parti őrizetet elszakasztással fenyegette, hosszabb ellentállás a' várost csak czéltalan pusztitásnak, és a' bátorság 's haza szeretet

által ihletet lakosokat, gyalázatos bánás módnak tette volna ki. Annak okáért Bécs Május 13kán megadá magát 's a' francziák megtelepedtek benne. Olly szerénységgel, mellyről kiki, a' ki csak őt esmérte, tudta, melly nagyon szívéből jöhetett, felszóllitá Napoleon katonáit „ne légyenek kevélyek szerencséjén, hanem abban csak az isteni igazságnak egy bizonyságát tekintsék, melly a' háladatlanságot és a' hitszegést megbünteti!" Egy felszóllitásban meghivá a' Magyarokat: „Választnának a' Rákos mezején egy más királyt és szakasztnák szét az ő veszedelmekre szolgáló egybeköttetést Austriával." Hihető ha e' meghivást meghallgatják, ő szíves lesz a' Magyaroknak egyik testvérjét vagy atyafiát királynak ajánlani, és igy a' magyarok szerkesztetésére is kezét kinyujtani. 21kén következett a' Csehországból a' duna bal partján elővonuló Károl főherczeg és Napoleon közt az eszlingi véres ütközet, a' mellyben mindkét részről olly hallatlan elszántsággal víváltak, hogy Napoleon emlékezetében az Asperni austriaiak, álló helyet nyerének. — A' francziák a' legdühösbb ellentállás daczára is, nagy veszteséggel vissza nyomattak a' Dunán által; a' franczia pánczélyosok ijesztő haditeste eltöröltetett, Napoleon' kedvencze a' Montebellói herczeg (Lannes marsal) megöletett. De az austriaiak vesztesége is nyomos volt, 's az ütközet mind a' két részről nehéz áldozatokkal fizetődött.

Hogy ezen öldöklő harcznak ijesztő rajzában a' fényes vitézségnek ezer próbái mellett, a' szép emberiség néhány vonásai is feltünnek, véghetetlen jól esik, 's annál kevésbé kell közülök eggyet, melly az austriai harczosok em-

emberi érzetét, a' legpombásb fénybe állitja, itt elhalgatni. Egyik megújított támadásnál Aspernnél egy austriai tiszt több franczia sebesülteket talált egy bokor alatt heverve, kik — mikor őket csudálva kérdené: miként jöttek ide? — néki igy feleltek: „kegyetek népeinek köszönhetjük, hogy itt vagyunk," mert a' dühös harcz közepette, kihordták az Austriai katonák a' sebesült ellenséget az égő faluból, hogy őket a' lángoktól megmentenék. — Egy olly vonás, melly méltó a' vitézkor legszebb idejire!

Németországnak szabadító éve még nem jött el, mert a' szabadulást, a' megesmerésnek kellett megelőznie. Tyrólban még véresen küzdöttek, elől a' merész Passaui Hofer Endre, a' szabadság pálmájáért. Egyes német férjfiak siettek, akkor még megnemértetve, sőt számkivetve hazájokból, mellyet szabadítani iparkodtak, az elveszés vagy a' fogságnak ellenébe. A' bajnok Schill Strahlsundtban lelé vitéz halálát: szerencsésebb sok bajtársainál, kikre a' gálya láncz várt! —

Junius 14dikén, a' győri ütközet, mellyben a' magyar nemes felkölt sereg, az Ország Nádora fő herczeg Jósef vezérlése alatt, vitézül verekedett, előjelül szolgált elhatározóbb csapásokra. A' Wagrami ütközet Jul. 6. mellyet a' halált megvető vitézségnek ezer próbái, és oroszlány merészségü ellentállás után — mert Károly főherczeg maga is a' sebesültek között volt — a' bal szárnynak bekerittetése által az austriaiak elvesztettek, e' nagy harcz' zordon katastrophéját alkatá.

Julius 12kén a' znaimi táborban Berthier Marsall, és a' főszállásmester Wimpfen Báró közt egy hónapra fegyverszünet köttetett, tizen-

négy napi felmondással. Különbféle nevezetes katonai álláshelyek átadattak az ellenségnek, Tyrolt és Voralberget elkelle hagyni az Austriaiaknak. Károl főherczeg Julius 13kán letette főparancsnokságát, mellyet aztán Liechtenstein János herczeg vett által. Napoleon Schönbrunba tért vissza.

A' kötött fegyverszünet' hire fájdalmat és zavart okozott a' harczra vágyó Tyrolban, kivált mikor a' fegyveres lakosok az ő bajtársaikat, az Austriaiakat, elmenni látták. De nem sokára a' merész elszántság, ön erővel kivivni a' szabadságot, helyet nyitott a' Tyroliak szívében az első meglepetésnek. Egy sora a' legvakmerőbb győzelmeknek koronázza ezen természethősei' bátorságát, és még egyszer kivívja Tyrol a' halálosan megbántott szabadságot. — Vitézségi csudák között, egy maroknyi csehbajnokkal átvágta magát a' Braunschweigi Wilmos herczeg felső és alsó Szászországon, utjában a' minden oldalról őt üldöző ellenséggel tizenegyszer megütközött, 's végre hajóra szált a' mentő Angol földre menendő, hol Napoleon bukásáig menedéket lelt, hogy aztán a' szabadult Németországba ismét visszatérjen.

Azon alkudozások; mellyeket a' béke megállapittására Metternich Clemens gróf és Nugent gróf- 's vezér austriai részről, és Champagny minister Magyar Óvárott egymás közt kezdettek, a' franczia elbizottság' többszeri kitörései által elrontattak. Erőteljesen az ellenségre nézve, 's reménytterjesztőleg Németországra fejezé ki magát a' kétes folyamat felől Ferencz császár Aug. 16kán kiadott tisztes hadiparancsában: „a' fegyvereknek forgó szerencséje nem felelt meg várakozásimnak; az ellenség benyo-

múlt birtokaim beljébe, 's ellepte ezeket a' kérlelhetlen háború minden pusztításaival! 's határtalan elkeserültséggel; de esmerni és becsülni tanulta egyszersmind népeim' lelkét és seregeim vitezségét. — Ezen, tőle véresen megvásárlott tapasztalás 's az én mindenkor egyenlő gondosságom, birodalmam boldogsága fölött, e' jelen közeledést, békés alkudozásra vezérelték. Meghatalmazottjaim a' franczia császáréival öszeléptek. Az én óhajtásom, egy tisztes béke, egy olly béke, a' mellynek feltételeiben feküdjön tartósságának lehetősége és kilátása. Hadi seregeim vitézsége, 's rendithetetlen bátorsága, forró hazaszeretetök és hangos óhajtásuk, a' fegyvert, mi előtt tisztes békét nem nyerünk, le nem tenni, soha sem engedik nékem, hogy olly feltételeket, mellyek a' Monarchia alap erősségét megrázással fenyegették 's bennünket gyaláztak, illy nagy és nemes erőlködések után elfogadjak. Ama fentibb lélek, melly a' sereget lelkesíti, nekem, 's neki kezes, hogy ha bár az ellenség minket még sem ismérne meg, mi a' vitézségnek díjját bizonnyal elfogjuk nyerni." —

Hosszu alkudozások után, végre Október 14kén Champagny és Lichtenstein herczeg közt alá iratott a' béke. Ebben Austria lemondott a' rajnai szövetség javára, Salzburg és Berchtolsgadenről, és Austriának egy részéről az Enns felett, 's közvetetlen Napoleon részére Görcz grófságról és a' Monfalconi, Triesti, Kraini, birtokról, Karinthiának Villachi kerületéről, Horvátország nagy részéről, Fiume 's a' magyar partibirtokokról 's Istriáról, mellynél fogva a' Szávának medre alkatná jövőre Austria határát, — a' Szász király részére: néhány cseh

falukról: — Varsó herczegség részére: egész nyugotti vagy új Gallicziáról, egy kerületről Krakó városa körül a' Weichsel jobb partján, és a' Zamoski kerületről keleti Gallicziában; végre Oroszország részére: ó Galliczia keleti részében egy 400,000 lélekből álló kerületről. Antal főherczeg lemondott a' német rend nagymesteri hivatalról; a' tyroliaknak és voralbergieknek tökélletes bocsánat és a' multaknak feledése igértetett. A' pyrenaei vagy olasz félszigeten Napoleon által történt vagy történendő felforgatások elesmértettek; Austria minden feltétel nélkül hozzá lépett a' Continentálrendszerhez. Austria ezen békével közel 2000 négyszmfdet, mintegy negyedfél millió lakost, és minden tengeri kikötőket elvesztett. Keserves vesztés! de „a' nagy haszonvágy nagy áldozatokra vezet; ezek ritka elszántsággal tétettek, 's ha végre a' fegyverek szerencséje Austria ellensége részére áll, akkor a' győzelem pálmáját ugyan elragadhaták tőle, de a' vitézségnek hervadhatlan borostyánja mindég fog viritni!"

Tatáról hirdette Ferencz császár Oktob. 24kén költ hadiparancsában, mellyből népei erejéhez és hivségéhez álhatatos bizodalma tűnt ki, katonáinak a' békét: „bevégeztem a' háborút, hogy népeimnek vissza adjam a' nyugalom áldásait, 's javokat bizonytalan esetekneк hosszabb időre ki ne tegyem. — Bebizonyíták ők hívségöket, az ő forró ragaszkodásokat minden veszélyekben, és ez által szorosabbá, oldhatlanabbá kötötték ama kötést, melly a' fejedelmet egy jó néphez köti. Elesmérem seregemben, mellynek tetteire mindég belső illetődéssel gondolok vissza, királyiszékem gyá-

molát, alatt valóim jövendő nyugalmának védőjét és kezesét. Megnyerte ő a' három utólsó véres ütközetben a' világnak tiszteletét és csudáját, ama rendületlen hivségnek 's személyemhez ragaszkodásnak számtalan bizonyságai szeretetemre különösen számolhatnak, 's biztos kezesek hálámról. Javok és kitüntetések továbbá is fő gondom leend."

A' francziáknak Bécsben tartózkodása, Napoleonnak minden gyenge bánásmódja és kéméllése mellett is, számos alkalmatlansággal, erőszaktétellel, sőt még kegyetlenkedéssel is jelelve volt. Ez ugyan nem éppen a' legtetlegibb köszönet volt a' Bécsiek nemesérzéséért, kik a' Wagrami véres csata után az ellenségi sebesülteket is belső részvéttel fogadták, 's testvéri szorgalommal ápolták, ugy annyira, hogy a' francziák köszönetiratokat is ragasztattak a' játékszini czédulák alá, mellyekben mondatott: „az isten áldjon meg titeket, Bécsnek nagylelkü lakosai! Ti könyes szemekkel fogadtátok fel a' franczia sérülteket. A' nagy Napoleon ezt megfogja tudni, 's ti néki drágák leendetek!" —

Novemb. 27kén tudósitá a' cs. k. udvaribiztos, Wrbna gróf, a' Bécsieket szeretett császárjok még az nap várható vissza érkeztéről. Délután 4 órakor megérkezett a' császár egyszerükocsin, udvara és katonai kiséret nélkül, Bécsbe. A' becsületes lakosoknak örömkiáltása végtelen volt; a' nép viglárma közt körülvette a' kocsit, ugy hogy a' vonat csak lépést haladhatott előbbre. Hozzá kapaszkodtak a' kocsihoz, a' lovak strángjaihoz, csókolták a' Monarcha ruháit 's tulajdon értelemben véve, kezeiken vitték a' vár teremeibe. Minden előleges öszve-

beszéllés nélkül megvilágittattak estve minden ablakok, 's a' császár azon estén még egyszer mutatá magát népe között.

Milly szegény volt a' komoly győző Napoleon Ferencz császár mellett! Amannak sasai egész fél világ felett lobogtak, azonban minden győzelmeivel sem tudta meg nyerni népeinek szivét. Minthogy alattvalóitól mint uralkodó, nem pedig mint fejedelem és atya, kivánt láttatni, 's igy csak politikai kötelek voltak azok, nem pedig a' természeté, mellyek népeit hozzá kapcsolák. Mig az alatt az austriai nép szeretete császárjok eránt, a' szerencsétlenség tüzpróbája által tisztitva és szentelve, a' halhatatlanság fényében mutatkozék; mivel Ferencz császár népeinek szivét foglalta el, mig Napoleon a' meghódoltaknak érzékeit fény és fegyverzőrej által tartá fogva. —

Ferencz császár azzal tette fő városába megérkeztét jelesé, hogy ő 100,000 ftot, nője pedig 20,000 ftot osztatott ki a' szegények között, egyszersmind bizonyosá tevé a' népet, hogy mindennek, ki a' védelmi intézetek miatt, vagy az ellenségtől lakóházán kárt szenvedett, azt tulajdon privátjavaiból megfogná téritteni, 's az aggódó bécsieknek megigérte, hogy Bécset választja ezutánra is királyi lakhelyéül.

A' bécsi béke szétválasztá a' harczolókat, kik még Znaimnál, hol az Austriaiaknak a' győzelem szerencséje mosolygott, elkeseredten vivódtak. Tyrolban bátran folyt a' harcz. A' bécsi békének hire csak egy kis akadást okozott, de nem vetett véget a' harcznak. A' Francziák' és Olaszoknak egyeránt félelmes tyrolihős, Hofer Endre, kénytelen volt, magát elrejteni; szülő földjéhez buzgó szeretete nem engedé,

távol menedéket keresnie. Franczia kémlelések felfedezék, árulásnak utján, tartózkodása helyét; egy alpikunyhóban 1810dik év Januar. 20kán elfogatott, Mantuába vitetett, ott hadi itélet elé állítatott, mellyben, a' hajdan mint hadifogoly, Hofer nemes lelküségétől védett osztályvezér Bisson, volt elnök, — 's Mailandból jött telegraphi parancsnál fogva Februar 20kán agyonlövetett. A' tyroli szabadság vértanúját haláláig kisérő Arciprete Manifesti, elégbátor volt, előadásában felhozni: hogy Hofer ugy halt meg, „come un Eroe cristiano e Martire intrepido.“

A' hű tyrol hős nem nyugodott örökre idegen földben. 1823ban császári parancsra, Hofer csontjai, esmeretesek sebjei fekvéséről, mellyeket fejében franczia golyók furtanak, Mantuából Innsbruckba vitettek, a' hol császári költségen számára emlék oszlop (Prof. Schaller által most már elkészitve) emeltetet. Marcz. 19kén érkeztek Hofer földi maradványi Innsbruckba, 's két nappal reá, miután a' császárjától neki küldött arany lánczot nyakába akaszták, hat bajtársaitól vitetve, ünnepélyesen betétetett az otti udvari kápolnába. Ott nyugszik most már, császárja eldődi közt, a' tőle olly forrón szeretett hazai földben. — Már 1809ben nemesi rangra emeltetett Hofer, 's a' Diploma e'felől 1818ban adatott ki; érdemeit, hátra hagyott családján jutalmazá meg a' császár. Azon hálairat, mellyet Tyrol rendei Hofer' halotti pompája végett irtak a' császárnak, megérdemli, a' mennyire az Tyrol lakosinak, ezen hős' — a' császári házért 's honáért kivivott harczai — fölötti szavát — visszahangozza, itt méltán emlittetni:

Innsbruck, April 8kán 1823.

„Tyrolnak, a' nagy Választottsági gyülésre egybegyült hű engedelmes rendjei, mielőtt ön dolgaikról értekeznének, engednek mélyen illetett szívök ösztönének, 's bátorkodnak a' fenséges thrón lépcsőjén a' legbelsőbb hála érzeteit, a' Felségednek legfentibb parancsára passaui Hofer Endrenek adott utolsó tiszteletért, 's annak emlékezetére szánt sirkőért, legmélyebb tisztelettel kijelenteni. — Ezen sirkő ronthatatlan emlékjele a' való fejedelmi nagyságnak, 's hiven telljesített alattvalói kötelességeknek."

„E' zavaros időkben, az egymás ellen törő vélemények véres harczai és felgerjedt szenvedélyei közt, a' megvakított népek boldogtalan bolyongásiban, megtarták ezen alphonnak lakosi az apáktól öröklött érzéseket; istenfélők maradtak, hiven ragaszkodók szeretett császárjokhoz, készek a' hazáért minden némü áldozatra. Ezen, századok elfolyta alatt minden viszonok közt rendületlen tyrol — nemzeti — érzés ama jótétemények hálás elismeréséből sarjadzott elé, mellyeket nagylelkü és jóltévő fejedelmeknek szakadatlan sora juttatott e' tartománynak. A' mindenre kiterjedő atyai gondviselés, a' szabad birtoknak erős védelme, gyengéd kéméllése a' személyi viszonoknak, hegyeink között, a' való gyermeki tisztelettel és viszonszeretettel, halálig szeghetetlen hivséggel mindég élénk kölcsönöshatásban állottak."

„E' végett ama kétes időknek gyászos történetei közül Tyrolra nézve az volt a' legfájdalmasabb, melly által ezen ősi birtoka Habsburgnak, a' nagy császári birtoktól elválasztatott, és erőszakosan elszakasztatott egy olly

kötél, mellyet szeretet, hála és tisztelet olly szorosan fontak volt öszve.“

„Bár egy hosszan tartó béke minden áldásit gazdag bőségben ömlesztette volna is ki völgyeinkre — egy dolog még is hibázott volna boldogságunkból — mert császárunkat többé atyánknak nem nevezheténk.“

„Tyrolnak 1809dik évi bajnoki harcza, e' szerint nem volt egyébb, mint a' régi atyaiházba visszatörekvés. Csak Austriáért dobogtak szíveik, emelkedtek karjaik e' hegyek erős fiainak, még ama jó öreg úr utánni vágyódás, és az eránta való olthatlan szeretet is annyira eltölté az elmét, hogy gyülölség és elkeseredetség nem találának többé helyet.“

„A' tyrolnépnek elején állott Hofer Endre, ama igaz és hű képviselője a' való tyrolérzésnek. Midőn a' törvények szava elhallgatott, 's a' polgári alávetésnek köteléki feloldattak, köztünk elkeseredett feleknek ön hasznu csatája, alacsony boszuállásnak kielégittése, 's személyi és birtoki veszélyeztetés soha sem találkozott; — a' keresztyéni felebaráti szeretet törvénye haditörvény gyanánt szolgált nekünk, és a' fogoly, megóva minden rosszulbánástól, vendégszeretettel fogadtatott bé a' hegylakónak kunyhójában. — Magáért semmit sem keresett Hofer Endre, sem hirt sem aranyat: a' hazát „„a' hivségnek honát,““ akarta ő előbbi urának vissza adni, csak tartozását akarta ő leróni, mellyre magát a' fenséges fejedelmiháznak mindegyik tyrol javával, vérével kötelezve érzi. — A' tett belső értékéről nem a' következés, hanem a' lélek ítél; és igy a' passaui vértanu, egy olly lelkiesmérettel, mellyet semmi szemrehányás nem mocskolt bé, halá-

láig szeretett császárjára áldáskivánással — az ő vég hagyományával — keresztyéni vitézséggel, és a' gondviselés akaratjába örömesti oda ajánlással álhatott az örök biró elé "

„Midőn tehát Felséged a' tyroli fővezérnek adatott halotti pompa által, az ő törekedésének igazi becsét, császári tellyes hatalomból és kegyelemből, a' leginnepélyesb és kitünőbb módon kegyes volt elismérni, magasan tisztelve és felemelve érzi magát az egész tyrol nemzet, 's a' hű engedelmes rendek kötelességöknek tartják, hálávaltelt szívvel, ezen belső érzetöknek mély alázatos kifejezéséhez azt is hozzáfüggeszteni, hogy e' hegyekben ama századok alatt fenn álló, való tyrol nemzeti érzelmet az idő vészeitől tisztán megtartani, 's gyermekeikre, 's unokáikra ált oltani minden atyának legelső 's legszentebb tiszte fog lenni."

„Ha majd a' késő utókor utálattal fordul and is el ama bódultság történeteitől, melly jelen napjainkban egész népeket elsodrott magával; mindazáltal engesztelődött és vidám tekintettel fog ő mulatni a' Hofer csontjait fedező sirkőnél, mellyet neki nagy lelkü cs. szárja ugyan azon szentegyházban emeltetett, melly a' császáriház' szeretett herczegei sirját foglalja magában, melly ama nagy Maximilián dicső siroszlopa mellett emelkedend, ki az ő kedves Tyrolját „országa szívének és paizsának" nevezte. — E' sirkőnél minden jövendő nemzetségen által magosabban fog verni a' tyrol szív, 's megujitandja amaz 1809ki jel mondást: „istenért császárért, 's a' hazáért!" — —

1809dik év, December 13kán vett, a' hadivezér, Liechtenstein János herczeg, a' béke alatti álláshelyekre elmenő hadiseregtől, kato-

nai és hazafiuilag szívemelő búcsút: „Minthogy a' hadi sereg jelenleg békeszállásaira vonúl, nem vonhatom meg magamtól azon gyönyörűséget, hogy annak hálámat ki ne jelenteném, bebizonyitott férfiuságáért 's a' rendnek ama lelkéért, melly, a' magas tetteknek mint egy csalhatatlan előjele engemet a' legfényesebb várakozással jutalmazott volna, ha fejedelmünk bölcsesége, a' béke által, népeinek javát a' fegyvereknek kétes sorsánál, elébbre nem tette volna. Ha a' háboru ujra kitört vala, akkor megvagyok győződve, ezen vitéz sereg új csudára méltó tettek által, megőrizte régi dicsőségét, és viszonozta volna bebizonyitott vitézségének érzetében ama fényes napokat, mellyeken kevéssel ez előtt előbbi hir koszorúzta vezérjek vezetése alatt, olly igazán megérdemlették a' haza köszönetét, az egykorbeliek' 's az utókor' tiszteletét. Illy érzetekkel, ezen meggyőződéstől lelkesülve által lépek a' nekem ki jelelt hatáskörbe, 's főparancsnokságom rövid idejű emlékéhez, ama nemes büszkeséget kapcsolom, hogy én ezen vitéz sereg elején a' hadra való sorsozásnak nyugton 's határtalan bizodalommal nézhettem eleibe!“ —

A' triumphok közepette, mellyeket Napoleon ünepelt, még sem örülhettet igen rendkivüli szerencséjének, minthogy azon gondolat, hogy teremtése bizonyos értelemben személyével lelép a' szinpadról, és hogy országainak és rendszerinek, nem hágy természetes örököst, kelemetlenül rágódott kevély lelkén. Ezen képzelet egy olly lépésre vezette őt, mellyet az ő fizetett szónoki úgy: „mint a' legnagyobb áldozatot, mellyet valaha tettek a' világon,“ dicsértek, mellyel azonban ő csak historiai hiú-

ságának szolgált. 1809ben December 15kén familiája tagjai körében nyilatkoztatá: „Monarchiájának politikája, ugy szinte népeinek szerencséje és szüksége kivánná, hogy ő gyermekeknek — egyszersmind népe eránti szeretete örököseinek — hagyja hátra a' thrónt, mellyre őt a' gondviselés helyhezé. Minthogy pedig több évek ólta elveszté reményét, szeretett nője Józefine császárnévali házasságából gyermekeket kaphatni; ez arra határozá őt, hogy e' házasság föloldását kivánja.“ — A' következő napon nyilatkoztatá a' Tanács, hogy ezen házasság már felóldatott. Józefinének esztendei jövedelmül a' kintstárból két millió frank, mint özvegyi jövedelem, ugy szinte császárnéi czím és rang rendeltetett, ő aztán, fiától kisérve, Malmaisonba vette magát. Mennél inkább érezheté titkon Napoleon, hogy ő minden caesari fénnye mellett is, a' jelen és utókor előtt, csak mint a' revolutzió fogadott fia és örököse fog tekintetni, annál szembetűnőbben tetszett ki minden tettéből ama törekvés, a' törvényesség szine és alakja elnyerésére, ha bár ő lényegesen, minden nemű erőszakok által, annak még ugy ellentmondott is. — 1810ben Februar 7kén aláirták Párisban Champagny Minister és Schwarzenberg Károl herczeg követ, a' házassági szerződést Napoleon császár és Mária Louisa fő herczegné, Ferencz császár legidősb leánya közt; másnap Napoleon maga tudósítá erről familiáját és a' korona főtisztjeit. 27kén a' főkanczellár herczeg a' Senátban e' következő császári izenetet olvása fel: „Senátorok! Mi, kedves unoka öcsénket, a' Neufschateli herczeget, mint rendkivüli követet, Bécsbe küldöttük, hogy Mária Louisa, austriai

főherczegné kezét megkérje. — — Mi, a' jelen nemzetségnek javán különösen kivántunk segíteni. A' száraz föld ellenségei, reményöket annak meghasonlásában és elromlásában alapították. Ők többé nem gyujthatják meg a' hadtüzét, minthogy nem gyanithatnak nálunk olly projektumokat, mellyek az atyafiság kötelékeivel és kötelességeivel meg nem férhetnek, mellyeket mi az uralkodó austriai császári házzal kötöttünk." — Marczius 11kén végbe ment Bécsben az egybe kelés, mellynél Károl főherczeg Napoleon személyét viselte. April 1. és 2kán viszonoztatott St. Cloudban a' polgári, Párisban az egyházi egybekelés.

Ez volt a' magosság legfentebb foka, mellyre Napoleon hágott. Ő reá, a' ki tisztán a' revolutzió csufságitól, inkább azoknak elnyomójok volt, szemrehányás nélkül rábizhatta Austria azon drága kincsét, melly a' határ nélkül kalandozót, ősi és szent határokba vezette, 's eddig szabálytalan törekvéseinek bizonyosb és törvényesb erányt adni igért. Bizodalommal tette Austria császárja, Németország és Europa' jövendőjéért, atyai szívén ezen magos és nagy áldozatot, és hogyha Napoleon ezen reményeket nem igazolta, sőt inkább ujjabb erőszaktételek által magát ezen tiszteletre méltó familiai — körhez idegennek mutatta, a' melly őt felfogadá, 's neki a' magasb és törvényes áldozatot adá: akkor valóban e' nyugtalant, a' ki végtelen vérontás után a' legszebb béke pálmáját, és a' tisztes bizodalmat porba tiporta volt, annyival igazságosabban, annyival nehezebben érhette a' boszuállás! —

Második Szakasz.

A' bécsi békétől, a' második párisi békéig.

A' magamagátrontó elv, melly a' szerencse tökélletes mindenhatóságánál fogva, igen mélyen volt Napoleonban alapulva, mind mind jobban kitörtt a' külső tünemények világa felé, 's ingóványá tevé magossága földét, éppen ott, hol legtörhetetlenebbnek látszott lenni. Az 1809ki győzelmek, erkölcsi tekintetben, reá nézve romlásokká lettek, 's Austria az ő vérével olly pályát jelelt ki, mellyen Németországnak végre ismét ébredő géniusza lelkesedéssel haladt, 's a' bájos óriást, melly őt olly soká leverte, és esését tartóssá akarta tenni, hatalmas erővel kiemelé az elrablott thrónból.

Mintha, a' közel bukására ítéltnek, éppen szerencséje fordulás pontján kellene csak legkevélyebb vágyainak teljesedését látnia, hogy még elbizottabb nyugalomba ringatódjék el, ő neki is házi körében bétölt merész vágyódása, 's November 11kén, 1810ben bizton hirdette Napoleon egy fiúnak közel születését (ki, még mi előtt a' világ látná, már római királyá rendeltetett), miután ő a' pápa megrablása által — olly tett, mellyet minden vallás felekezetek egyeránt kárhoztattak — magát, szokása szerint meghatalmazá, ezen birtokkal szabadon parancsolni.

Holland, mellynek thrónjára Napoleon testvérjét emelte, minden iparkodása mellett

sem vonhatta ki magát annak gyanúja és kegytelensége alól, ki midőn maga 's szerencséje úgy szólván, együtt öregedtek meg, korával ennek gyanúskodó makacsságát is magára ölté. Hijában törekedett Holland ezen gyanúskodást elhárittani, hijában zárta el kikötőit minden nemű hajók elől, 's hijában adott minden hasztalan halász csolnakot katonai felvigyázat alá, semmi sem tehette jóvá Napoleon bizodalmatlanságát, a' hol terveivel egyezőkép állott elé. Megujitva elszakasztata minden kereskedési közösülést Holland és a' szárazföld közt. Bonaparte Lajos, ki becsületes szívvel iparkodott a' neki átadott tartomány bajain segíteni, 's éppen ez által báttya' kegyet is elveszté — hijában tett minden lehetségest, a' népnek szomoru állapotja fordítására. Ő maga elmazott Párisba, de még otti tartózkodása alatt megjelent nyilvánosan Champagnynak, a' hollandi külministerhez intézett irata, melly Hollandnak felvett állását, melly egyedül vonná ki magát a' Continentál rendszer alól, 's folyvást közösülésben maradt Angolországgal, mint Europa politikai rendszerével meg nem egyezőt rajzolá. A' Hollandok — távoltőle, hogy az Éjszakamerikaiak hazafiúságát utánoznák, kik magokat önként minden kereskedéstől megfoszták — nem mutatkoztak úgy mint egy nemzet, hanem csak mint egy önhaszonleső kalmárcsoport. Azért kéntelenittetve fogja magát a' császár látni, Hollandnak minden kikötőit és partjait franczia katonákkal megrakni, 's azt minden módon 's tekintet nélkül a' Continentál rendszer megtartására kényszeritteni." — Hollandnak ugyan, még ez egyszer elsült, magát a' fenyegető szélvész elől, természetesen, hogy új meg

új áldozatok által, elvonnia. De ezzel csak egy kissé késlelteté a' neki erányzott csapást, és már kevés hónap mulva kitört az öszveesküdt zivatar felette. Oudinot alatt egy franczia hadisereg indult meg Amsterdam felé, és még oda érkezése előtt letette Lajos király — nemesen megvetve a' neki néhány elhatárzott férfiaktól adott ellentállási tanácsot, melly csak vészt hoz vala az országra — Julius 1én idősb fiának, Napoleon Lajosnak részére, a' kormányt, 's Hortense királynét nevezte ki uralkodónak. De a' franczia kormány, minthogy a' császár megegyezése, 's helyben hagyása nélkül történt, helytelennek nyilatkoztatá e' választást, és Julius 9kén kimondatott Hollandnak Francziaországgal egyesülése 's egyszersmind az ebből Hollandra áradó hasznok pontosan széttagoltattak, „mivelhogy az, Belgiummali egybe kapcsoltatása miatt régen elveszté függetlenségét, a' Rajna és Schelde torkolatja öszveköttetése miatt pedig kereskedési léte is bizonytalan. Továbbá adósságai és adózási terhe alatt is öszvedől az ország, 's csak a' dolgok új elrendelése mentheti meg attól. De, nem csak egyedül Holland, hanem Francziaország java is átaljában megkivánja ezen egyesülést; Holland csak tengermosadék a' franczia földön. Lehetetlen a' franczia folyamok torkolatinak idegen kezek közt maradniok, a' hollandi tengeri erőre, nagy tervei kiviteléhez, a' császár rászorult és végre az egész europai continens java kivánja ezen egyesülést.“ —

Hasonló sorsra jutott Hollanddal, a' kis, de fekvése miatt derék Wallisi köztársaság, mellynek egybekaptsolását illy sok nagyobb erőszaktételek mellett Európában, alig vette

az

az ember észre, 's melly felett ez okból Napoleon igen kényelmesen, felülegesen mondta ki ítéletét: „az ott uralkodó törvénytelenségnek határt kell vetnie,'s Wallis, fellül rá, mind azon tartozások közül, mellyeket akkor, mikor a' nagy Simplonuti munkák kezdődtek, magára vállalt, egynek sem tett eleget."

Érzékenyebbek voltak amaz újabb erőszaktételek, mellyeket Napoleon Németországon tett. A' hannoveri kerület' maradványa, kivévén Lauenburgot, Westphálhoz csatoltatott, mellynek azonban szerfeletti adósságterheket kellett magára vállalni, illetőségét sokkal megtoldani, 's 6000 embernyi francziasereggel többet kelle eltartania. Mikor Napoleon öccse is, mint Westpháli király, olly kevessé örülhetett ura' kéméllésének, hát a' többi német hatalmasságok, akkor mit igérhettek magoknak? A' politikai nyomósuly tőle láthatóképp Németország déli részére tolatott, Bajororszag, Baden és Würtemberg mindenek előtt megkerítetett és megnagyobbítatott, ámbár déli Tyrol Bajororszagtól elszakasztatott 's Olaszországgal egyesítetett. Martzius 2kán megörvendezteté Napoleon, az illy hirekre már eltompult Németországot, egy újabb változásnak hirével: „hogy ő, a' Primás herczeg szolgálatai megjutalmazása végett, jónak találta, annak birtokait nagyittani, 's frankfurti herczegségre felemelni." Követőjének azonban Eugen, olaszországi vicekirály, nevezteték ki, „mivel a' császár nem akar kétséget hagyni arról, hogy ez országnak a' rajnán túl nem szabad terjednie." Milly szent volt légyen előtte ezen alaptörvény, néhány hónap mulva megmutatá a' Hansavárosokkali bánásában, mellyek, miután a' függetlenség' árnyékának an-

nyit áldoztak, 's még, egy évvel elébb önállásuknak ünnepélyes megerősítését kinyerték volna, — ugyan azon Senátgyülés (Dec. 13ról), melly Holland egyesítését kimondá, ezen ürügy alatt: „mivelhogy nem képesek, zászlójokat Angolország erőszaktételei ellen óltalmazni," egybekapcsoltattak. Ama hideg állítás: hogy Francziaországnak minden, birodalmát keresztülömlő folyamok torkolatinak birtokába kell jutnia, éppen nem hagyá végét látni a' sok rablásoknak, midőn az, a' torkolatok elfoglalása által, újabb folyamok birtokába juthatott, mellyek aztán még mindég szükségessé tevék torkolataiknak elfoglalását! — Éjszaki Németország felé, végre csak nem vaktába 's minden akadály nélkül terjedt ezen politika, 's a' Hansavárosok mellett, még az Oldenburgi herczeg, 's a' Napoleonnal sógorságos Ahrembergi herczeg birtokai is, a' Bergi nagyherczegség nagy része 's Westphalkirálysságé — nagyobb részint olly provinczíák, mellyek csak ezen év elején engedődtek ált — öszvekapcsoltattak Franciaországgal.

A' Franczia 's Angolország közti remélt közeledés — alkalmasint a' hadifoglok végetti alkudozás által elkészitve — újra szétbomlott, 's a' gyengébb szabályok, mellyek egy ideig mind két részről a' kereskedésnél gyakoroltattak, csak nem sokára megint visszaléptek előbbi szigorúságokba. A' berlini és mailandi végzések' visszavétele, éjszak Amerika javára szinte csak azért történt, hogy ezen köztársaságnak Angolország ellen elhatározóbb lépésekre adódjon alkalom. A' trianoni árjegyzék minden gyarmatiportékát 50 procentnyi 's még magosabb continentálvámnak vetette alá, 's az egy hónap

lefolyta után érkezendő fontainebleaui végzés minden angol portékának elégetését 's megsemmitését parancsolá. Igy lön a' német ipar, kivált mikor a' szövetséges fejedelmek is a' franczia kormány végzeteit szemérmes engedelmességgel követték, minden oldalról meggátolva, a' kereskedés és jóllét elnyomatva; 's mennél közömbösebbnek mutatta magát Napoleon a' privát személyek hasznán, annál jobban iparkodott a' katonaságnak minden módon hizelkedni, a' harczos és a' polgár közti kötelékeket mind inkább bontogatni 's az elsőbbet e' szerint minden viszonoktól 's tekintettől eloldani, hogy őt szabadon magához csatolja, 's kiváncsi kezének szerszámává alkassa. E' czélra ő az oktatást is csupán csak katonai segédtudományokra kivánta korlátolni; minden egyébb emberi esmeretekkel nem gondolt, sőt ezeket, némelly tekintetben, egybevetéseivel, legalább tetszőképp, ellenkezőknek is tartá. Ő a' világot, 's életet csupa katona oskolává akarta átalkatni, 's a' vivás volt végtére ő nála a' létnek átaljános czélja.

Mig Németország, a' nagyhatalmu' intésétől lekötve, minden lélekzetére szorongató figyelmet fordított, Spanyolország bátran, de nem szerencsésen, folytatá szabadságáért a' háborut. De magok közti felekezetek által megszaggatódva, legjelesebb vezérjöktől halál által megfosztva, 's franczia főhatalomtól elnyomatva, mind mind kétesebb, mind mind reménytelenebb lön a' spanyolok ügye. Ámbár illy módon csak önvesztének harczolt vala ellenébe, mindazáltal Spanyolország volt ama tartomány, mellynek birása Franciaországnak legnehezebb, 's iszonyubb áldozatiba került. Mint egy ingo-

ványos, mind mind jobban süllyedő tájék, úgy nyelé el Spanyolország a' franczia hadierőt. Új meg új seregeket, új meg új hadivezéreket küldé oda Francziaország, hogy ezen kivájt vulkánon lábra kaphasson, és újra mindég, mint győztesek is, felemésztettek, hogy meg újak által pótoltassanak ki. A' nyilt csatatéren többnyire mindég győző franczia seregek — noha kissebb csatákban — a' leghathatósb károkat szenvedték a' Guerillások untalani megtámadási miatt, kik soha egy helyen nem állapodának meg, hanem csak mindég elérhetetlen leseikből sebes kirohanások vagy megtámadásokba bocsátkoztak, 's a' mit Németország sírinyugalma, Francziaországnak a' katonaszükében megtakarítani segített, Spanyolország kétszeresen felemésztette. Ennek az a' haszna volt, hogy Napoleon, a' legfényesebb győzelmek sora után 's minden oldalról szövetségesektől körül véve, sem juthatott soha felesleges hadierőhez, 's ennél fogva — mihelyt a' sokáig hozzá csatolt szerencse néki hátat fordított 's az által a' hozzá csak félelemből hű szövetségesek ingadoztak, — azonnal tulajdon fontossága hijányát kellett éreznie. Wellington győzelme Massenán 's ez utóbbi futamodása Portugálból, a' Spanyol ügynek nem hajtotta a' remélt hasznot. Wellingtonnak, miután Badajoz ostroma néki nem sükerült, Portugálba kellett visszavonulni. Erős ellentállás után Szuchet elfoglalta Tarragonát, 's ezen hely esése után, benyomult Szuchet Valenciába, megverte Blaket egy tüzes csatában Saguntnál, melly más nap (Oktob. 26kán 1811ben) magát megadá 's Blake, ki mindég szorosban hagyá magát Valenciában 's körülte szorítatni, kintelenítetett 1812. Januar 9kén Valenciát 's

a' spanyol hadisereget átadni. Mind ezen balesetek, minden végtelen nyomoruság mellett is, mellyel a' háboru a' szerencsétlen Spanyolországot szétszaggatá, még sem lehete azt tökéletesen járom alá hajtani, 's ama telhetetlen sírverem által, mellyet a' franczia hadiseregeknek csinált, a' szunyadó Németország ügyére nézve a' legjobb következésü halasztást eszközlé. Spanyolország, a' nélkül hogy tudná, Németország szabadításáért vérzett, midőn ez még alig álmodott róla, ámbár iparja keserün feszengett a' szárazföldi rendszer ellen, ámbár gondolkozási 's szóllás szabadsága erőszakos kényszerités által elnyomatott, ámbár verejtéke rabló franczia csordák által, mellyek német országot körülvették, kiszivatott, 's fáradsággal megtakarított jólléténck éléstárai kiürültek, 's minden nemzeti érzelem meghamisítva, a' német néplelkének minden buzgalma számüzetve volt! —

Oroszország, jólléte nagy kárára, a' tilsiti béke óta, magát a' szárazföldi rendszerhez szabta, az által Angolországgal ellenséges viszonyba lépett, a' nélkül hogy ezen áldozatokat Franciaország hűsége és őszintesége által elismerte volna. Ezen észrevétel, 's a' tapasztalás, hogy a' szárazföldi rendszert lehetlen a' bévett szigoruséggal gyakorolni, alkalmat szolgáltatott egy 1810dik év Decemb. 13ról szólló Ukás-ra, melly ugyan az angol lobogót folyvást kizárta az orosz kikötőkből, a' gyarmati portékák bevételét még is, megengedte, ellenben némelly idegen, 's ezek közt, némü franczia portékák Oroszországba bevitelét megtiltotta. Napoleon nem késett, ezen Ukas-t azonnal, mint a' tilsiti béke 's a' szárazföldirendszer megszegését, vá-

dolni, ámbár ő maga a' szabadkénynek számos példáji által hasonlóképp csendesen megengedte, hogy ezen rendszernek gyakorlása az ő egész szigoruságában még csak nem is gondolható. Ezen idő tájban engedte meg magának, Oldenburgnak Francziaországgal egyesitését; az oldenburgi herczeg óltalmat keresett sógoránál, az orosz császárnál, 's ez hijában kelt ki ezen hallatlan erőszaktét ellen. Ezen kivül Napoleon, a' porosz fő erősségeknek folyvásti várőrizete által — mellyeknek őrizetét, ugy szinte Danczigét, untalan erősité — ugy szinte a' Svédpommerni berohanása által béke idején, 's egyébb tekintet nélküli kényelmességek által, Oroszország türedelmét kemény probára tette volt. Ezen folyvásti megsértéseihez az europai biztosságnak, valódi veszélyek is járultak Oroszországra nézve. Napoleonnak rabló világfoglalása éjszakon mind mind szélesb pályát fenyegetődzött magának közvetlen Oroszország felé nyitni, 's a' szokatlan készületek, mellyeket kezdett, nem éppen megnyugtatásul szolgáltak ama hatalmasságnak. Ezen környülmények közt Oroszország is komoly készületekhez fogott; békealkudozásokat kötött a' Portával, melly ellen eddig hadat folytatott, és hadiserege, melly a' Törökök ellen harczolt, nagy részint Lengyelországba sietett vissza. Francziaország minden elbizottsága mellett is, ismérvén ellensége' fontosságát — szövetséges társaival egy fő ütközetre készült. Oroszország, az ő iszonyú korlátolt állásában, nem lévén képes szabadon mozdulni, kintelenitetett, jól vagy roszúl, már 1812dik Februar 24kén Francziaországgal szövetségre lépni. Austria — melly Napoleontól neki ajánlott Slésiát tisztesen meg-

vetette, mivel annak elfogadása Porosz és Németország ezen hatalmasság törvényes akaratjábani bizodalmát meggyengítette volna — óhajta, a' mennyire lehetett, ugy, mint Poroszország, a' neutralitásról alkudozni, 's ezt, győzhetetlen belerejénél fogva, kedvezőbb feltételek alatt vihette véghez, mintsem az utóbbi birodalom. Ámbár azért Austria szinte felállított egy mérsékelt segédtestet, mindazáltal egész viszonya ezen feltételes szövetségben, sokkal önlétűbb maradt, mint Poroszország viszonya Francziaországhoz. Azon szabad és nyilt mód, mellyel Austria későbben, mikor az ő és Németország jógai múlhatatlan megkivánták, azon szövetséggel felhagyott, és fegyvereit az elnyomó felé fordità, nem sokára világosan megmutatá, mily kevésé áldozta volt fel, ámbár eleinte egyezések, és szövetségére vigyázása által köteleztetve, ezen állapotban is a' maga önlétét.

Hogy Oroszországnak az angol szövetségesekbe helyzett reményét elvegye, Maret April. 17kén Castlereagh Lordhoz egy békekinálatot intézett, melly „Spanyolországnak függetlenségéről és épségéről, a' Corteseknek egy alkotmányával együtt, Portugál függetlenségéről és épségérül a' braganczai ház alatt, Nápolynak Murathoz, Sicilianak 4dik Ferdinándhoz adásáról, és minden tartományoknak mind az angol mind a' franczia seregektől megtisztitásáról" szóllott, azon feltétellel, hogy minden hatalmasság tartsa meg magának azt, a' mit tőle a' háboru által elvenni nem lehet. Angolország, melly már elébb nagy hathatósan felszóllamlott a' Francziák által hozott tengerjog ritka alapjai ellen, Maretnek ama kinála-

tára azt nyilatkoztatá, hogy ha ama Spanyolországról használt kifejezésben; „a' jelen Dynastia," Bonapartéét kell érteni, néki hűség és hit egyátaljan megtiltanák, azon kinálatokat elfogadni. De késznek nyilatkoztatá magát, hogy ha Bonaparte a' berlini és mailandi végzéseket megsemmíti, ő az 1807. Januar 7ről és 1809. April 26ról szólló kábineti parancsokat is vissza fogná venni.

1812diki Februar óta Franczia és Oroszország közt komoly vitatások voltak, mellyek lassankint ellenséges alakot öltének magokra. Napoleon szörnyű érzékenynek mutatá magát: „hogy Oroszország Oldenburgnak egyesítése ellen kikel és ezen csekély dologból országos ügyet akar csinálni, noha ő kárpótlást igér, és ez mind két részről kényelmesen elegyenlítethetnék. Ez volna az első eset, hogy egy szövetséges a' másik ellen kikel és Oroszország nints is meghatalmazva ezen kikelésre, mivel az egész csak egy rajna szövetségi fejedelmet illet; hanem a' valódi érzelmekről sem lehet már régtől fogva kétség, mivel azokat már is eléggé el árúlta, mint p. o. az utólsó háborúban Austria ellen, mellyre 150,000 ember helyett csak 15,000. állított, 's az óta is untalan fenyegeté a' varsói herczegséget. Francziaország egy kereskedési egyezésnek befejezését kivánta, melly a' tilsiti béke alapjairól, Francziaország kereskedési viszonairól, és a' szárazföldi rendszer feltételiről kezeskedjék; Oroszország ezt elvetette, 's az által be is bizonyította, hogy Varsó herczegségét magához akarja ragadni, hogy Angolországnak fenyegető bukását meggátolja. Nem az oldenburgi herczeg kedvéért elegyedik az ezen ügybe, hanem hogy Francziaországgal

veszekedhessen, 's Francziaország is, hogy részéről az egészen az ő segédségébe bizó Varsót ótalmazza, már tett készületeket. Ámbár f. év' Novemberében, az általa Oroszországgal próbált új alkudozásokra az utóbbi felelettel adós maradt, a' Császár mindazáltal, mi előtt a' háború Oroszország ellen elkezdődnék, az új vérontás elhárítása végett, még egyszer Angolországhoz fordúlt." — Az orosz követ, Kurakin herczeg, April 30kán Párisban az ellen, mint egy ultimátot, ezt nyilatkoztatá: „a' potzdami kabinetnek tökelletes függetlenségben kell maradnia minden Oroszország ellen tett politikai szövetkezésektől; e' végett Oroszországot és erősségeit ki kell takarítani, a' dantzigi őrizetet, úgy a' mint a' lefolyt év elején volt, megkissebbíteni és Svéd-pommernt kitakarítani. Ellenben Oroszország mint eddig, ezután is elzárandja kikötőit Angolországnak, a' franczia kereskedést — a' mennyire az, a' magoké kára nélkül történhet — ereje szerént előmozdítandja, és az oldenburgi herczegségért egy mérsékelt csere, és kárpótló alkút teend." Midőn ezen olly igazságos, mint illendő kínálatokra nem jött felelet és Kurakin a' kielégítő viszonozás elmaradása esetére, közel elútazását ki jelentette, rögtön e' kérdés jutott eszébe Maretnek: vallyon a' követ eléggé meg van e' hatalmazva, mellyre ő Dresdába elútazott, a' nélkül hogy előbb annak a' kivánt útilevelet kiadta volna. Csak Thornból küldé meg Kurakin herczegnek az útileveleket azon megjegyzéssel, hogy a' Császár az, azokért még egyszer teendő folyamodást, háborúi nyilatkozásnak fogná tekinteni. Jól látták most, hogy Napoleon ezen

ide oda vitatások által csak időt akart magának nyerni a' készülésre.

Csak az igazságos ügynek legbelsőbb érzése 's tulajdon erejébe helyzett bizodalma tüzelheté Oroszországot azon egyenetlen ütközetben, mellyet kezdő volt, 's mellyben jelenleg csak Angolország és az ujabb időkben Napoleon erőszakos elbizotsága által eléggé felszóllitott Svédország, voltak szövetségesei. A' Spanyol Cortesektől Jul. 8kán az orosz császárral kötött egyesület minden közvetetlen külső következés nélkül maradt.

Napoleon készületei valóban iszonyúk voltak és nyilván tetszett magának az ő hiúsága ama gondolatban, hogy a' földnek eddig legnagyobb országa által minden előbbi győzelmeinek vaskoronáját felteendi, és ezen egy csapás által közönséges uralkodásának csalhatatlan gyámoszlopait megrakandja. Nem csak Francziaországnak kellett minden hadi erejét ezen fő ütközetre oda ajánlani, hanem még Európának nyugotti népei is, fegyverkezetten tódultak a' világ hódítónak egy intésére, tarka csapatonkint elé, hogy sassai alá álljanak. Europa önkénytelen kelt fel tömegben, ezen tulajdon szabadsága elnyomására kezdett háborúba, és vezérjétől rettentő köszönetet aratott volna, ha véle együtt győzni fogott. — 1812. Majus 9kén elútazott Napoleon Sz. Cloudból, elfogadá még egyszer a' rajna szövetségi fejedelmek hódolását, 's ugy aztán a' hadi sereghez tovaszált. A' hirre, hogy Sándor császár Francziaországnak békételenségét áttekintvén, annak követe, Lauristontól, megtagadá a' kivánt kihalgattatást, majdnem meghökkenni látszott Napoleon; még is szokott durva elbizotságával

félre veté azt: „mit? a' meggyőzettek a' győző nyelvén szólnak. Erővel rontanak az ő kikerülhetetlen sorsok ellen, hát hadd menjen rajtok telljesedésbe.“ — — Miután Napoleon Jul. 12kén hadiseregéhez egy felszóllitást intézett volna; — „Francziaországnak Tilsitnél Oroszország örökös szövetséget és Angolország ellen háborút fogadott; most ezen eskü megszegetik. Nem akar visszatetsző maga-viseletéről előbb nyilatkozást adni, mig Francziaország sassai a' Rajnán által vissza nem vonultak és Francziaország szövetségesei az által, Oroszország' szabad kényének ki nem tétettek. Oroszországot a' maga sorsa ragadja el, ennek tellyesedni kell; vagy tán elfajzottaknak tart benünket? Tán nem tart minket többé az austerliczi győzöknek? Választani hágy nékünk háború és gyalázat között; ki kételkedhetne a' választásról? tehát előre az ő tulajdon birtokába! előre a' Niemenen át! Valamint az első, szint olly dicsőséges leend Francziaország fegyvereinek a' második lengyel háboru is, és a' béke, mellyet kötni fogunk, örökre véget vetend ama kevély befolyásoknak, mellyeket Oroszország ötven év óta Europa ügyeiben gyakorol!“ — megindúlt Jun. 24kén és 25kén a' franczia hadisereg, három ponton a' Niemenen át, 's még csak ezen utólsó napon nyilatkoztatá az orosz császár, Francziaországnak a' háborút, azon megjegyzéssel, hogy azt előbb bevégzettnek ne tekintse, mig csak az orosz földön egyetlen egy fegyveres ellenség lessz látható. — Minthogy az orosz rész nem éppen a' nyilt csatatéren látszott keresni az ellentállást, tehát, az egyébkint is sokkal gyengébb seregei ezen félnek, nem gyülekeztek öszve egy bizonyos pon-

ton, hanem, az ő nyugotti seregeik rendkivüli ütközetek közt vissza vonták magokat és megengedték az ellenségnek, hogy az orosz birtokban lábra kapjon 's ott elszéledjen. Jun. 28kán Napoleon bement Vilnába; ugyan az nap hirdette egy Varsóba öszvehívott rendkivüli országgyülés a' lengyel királyságnak helyre állitását és a' franczia császárhoz elküldött lengyel követek tőle legszebb igéreteket nyertenek. Jul. 13kén Litvania is hozzá állott a' varsói közönséges szövetséghez. A' franczia hadi tudósítások jóslata, hogy a' két szétszakasztott orosz hadi sereg nem foghat ujra egyesülhetni, még sem tellyesedett bé; mert Jun. 30kán sükerült Doctorownak erős vita után, és Aug. 6kán egy bajos visszavonulás után Bagrationnak, Barclay de Tollyval az egyesülést kieszközölniek. Mind ezen viadalokban olly vitézséget és rendet mutattak az Oroszok, melly a' franczia hadi hirlapok dicsekedése daczára, magát az ellenséget is bámulásra gerjesztette. Folyvásti viadolok közt visszavonultak a' mérhetlen ország belsejébe; Barclay de Tolly a' Dünától délfelé ment a' Dniepernek, Bagration is ugyan ezen utat vette. Vakmerően rontott utánnak Napoleon a' Dűnán ált, 's ott Aug. elején az orosz fő erőt utólérte. A' fő sereg, mintegy 130,000 ember Smolenskné'l állott, a' Dünánál a' rigai őrizet nem meszsze Polocztól Wittgenstein, Vollhyniában Tormassow 's Moldvából 's Oláhországból Tschitschagow jött 40,000 katonával oda, kik már is a' Törökkel viselt háboruban a' próbát kiálták. Napoleon Davoustal egyesülve 200,000 előtt, előre nyomúlt az orosz fő sereg ellen. Fellülhaladó ereje a' lovasságban állott. Schwarzenberg herczeg, Podubniénál ki vivott győ-

zelme után, Tormassow ellen Varsót megőrizte 's egyszersmind módot keresett benne, Tschitschagownak és a' török háborúból visszatérendő harczosinak előnyomulását meggátolni.

A' vakmerő ellenség benyomulásakor a' mindent feláldozó haza szeretet, 's halálig merész bátorság' óriás lelke villana át az egész orosz nemzeten, császárjok felszólítása megerőté ezen lelket és feltüzelte az egész népet: az ellenség ellen mindent, még a' legmagosbat is merészelni, melly a' mint azon buzdítás szól: „az országba benyomul, hogy annak dicsőségét és szerencséjét szétrontsa, a' melly szívében hamisságot és ajkain csalárdságot, lánczot, 's békót hoz. Hatalma szint olly nagy, mint vakmerősége, szükség azért új seregeket gyüjteni, hogy a' vagyon, feleség, és gyermek, ama gyújtó rabló csoport elől, biztosítva legyen. Ha e' czélra mindnyájan egyesülnének, akkor semmi emberi hatalom meg nem győzhetné őket.“ A' bátor lelkesedés tűze az orosz nép minden rendén átfuta; a' katonák a' legnagyobb elkeseredetséggel verekedtek, a' lakosok a' visszavonuló seregekhez csatolkoztok, 's komor könyelmüséggel áldozták fel a' lángoknak, elhagyott lakásaikat és élelmeiket, hogy az utánnok rontó ellenség, utjában csak romlásra és szükségre találjon. A' mi még magát a' nélkül, hogy éppen a' hadisereghez adja magát, erőteljesnek érzé, az erdőkbe, és járhatatlan tájékokra futamodott, és onnét, hozzá férhetlen leseiből kissebb csatákban nyugtalanítá az ellenséget. A' mit a' spanyol Guerillások hasonló vitákban rémitő ügyességök által véghez vittek, azt az Oroszok, rideg bátorság és vas türedelmekkel eszközölték. Égally és föld hat-

hatósan küzdöttek együtt értök. — Moskwa városához hasonló felszólítás intéztetett, 's a' szent papi gyülésből buzdítatott a' nép, „a' megpróbáltatás órájában bátran megállani 's a' vallás 's őseink hívsége fenntartása végett örömmel feláldozni a' hazának azt, a' mit tőle vettünk, 's a' szabadítás nagy munkáját szeretettel 's egyetértéssel véghez vinni.“ A' Franczióknak szörnyen kelle tapasztalniok, mennyire tudta az orosz nemzet ezen felszólítást megtartani. Aug. 17kén és 18kán Smolensk előtt rémitőn megütköztek mind két rész iszonyu veszteséggel. Az ütközet alatt, tulajdon lakositól meggyujtva Smolensk lángba gyult; az Oroszok a' fő hatalom elől hátráltak, a' Francziák pedig az égett helyet,—mellynek lakosai elfutottak—és a' Dnieperen való átmenetelt elfoglalták. Az Oroszok, mint valamelly köz szentséghez, mind mind közelebb hátráltak a' kétes jövendőjü Moskwához; a' Francziák üzék őket, Napoleon Moskwa felé, Macdonáld és Oudinot Pétervára felé. Napoleon azt reménylte, hogy az Oroszoknak ama' különösen tisztelt fővárosokra, Moskwára teendő sebes elhatározó rárohanás által, egyszerre megtörendi az orosz vitézséget, és a' császárt gyors békére fogja birhatni. Azért minden várakozás Moskwa felé fordult. Minden a' legmunkásabb mozgásban volt ott; a' ki fegyvert viselhetett, az a' védőkhez ált, a' Franczióktól ellepett orosz birtok lakosi, minden vagyonokkal 's gyermekeikkel hasonlóképp Moskwába futottak, a' seregek mind mind közelebb hátráltak oda vissza, szóval minden, mintha elő érző lélektől hajtatna, arra a' helyre 's körébe gyülöngött, 's ezen nagy csatának iszonyu sorsa, ezen egyetlen egy elhatározó pon-

ton látszott fordulandni, és a' nagy végzetnek öszvekötölődzött szálai, azon helyen látszottak feloldandók lenni. A' Francziák mindenütt az életnek 's népségnek csak szétrombolt nyomaira akadtak, és füstölgő romok emelkedtek fel, mint rémületes csalódás a' közelben, szemeik előtt, hol a' kifáradtak és félig éhen veszők fedelet és enyhülést lelni reményltek. Ó de ez még csak gyenge előjátéka vala azon nyomoruságnak, melly a' szerencsétlenekre várt. Az ősz Kutusow herczeg, ki az orosz hadi sereget vezérelte, nem messze Mojaiszktól, Berodinó falunál a' Moskwán veve állást, 's itt várták el a' moskwai ütközetet, melly Sept. 7kén véresen kitört. Napoleon mit sem mulatott el, hogy harczosai érzékeire hasson, — a' bátrakat tüzelje, a' csüggedőket kevély reményekkel felbiztassa. Már napköltekor észrevette az „Austerlitzi napot," és buzdítá katonáit, mert „szükséges a' győzödelem, melly nekik bőséget, jó téli szálást és hazájokba nem sokára visszatérést szerezzen. Emlékeznének meg az austerlitzi, friedlandi 's smolenski napokra, — a' legkésőbb útó kor is kevélyen emlékezend e' napon vitézségökről, 's egyről sem szólandhatnak dicsőbben, mintha azt mondják: ez jelen volt a' nagy moskvai ütközeten." A' Francziák a' kiált szükségek miatt haragudva 's jobb napok reményétől buzdítva, vad morajjal támadták meg az ellenséget; az Oroszok, haza szeretettől lelkesítve, a' berontók, elnyomók elleni gyülölségtől tüzelve, példátlan dühösséggel védék magokat. Az első nap, szürkülettól egész a' be álló éjtszakáig tartott az öldöklő ütközet; mind a' két rész visszavonula azon állásába, mellyből kirohant, 50,000 holt 's

sebesült fedezé a' csatatért; — a' Franciáknak ezen ütközet 20 vezérekbe, közttök a' Coulencourti gróf, az Oroszoknak 1,700 tisztbe került; a' bajnok Bagration herczeg is, itt lelé a' becsület' halálát. Kutusow' óvakodása tiltá néki, érettebb megfontolás után a' 80,000 emberre leolvadtt sereggel még egy elválasztó ütközetet merészelni, Moskwa falai között. Jobbnak találta az ellenséget még méllyebben éjszakra becsalni, hol nem sokára a' gyors léptekkel közelgető tél majd rémítőbb hadat fogna néki üzenni, mintsem a' minöt emberi fegyverek képesek. Bölcs mérséklettel vonult visszza Kutusow, Moskwán keresztül, Tula és Kaluga felé, 's igazlá magát erről a' császárhoz intézett tudósításábn: „még él a' sereg és az ő bátorsága, a' moskwai veszteség nem a' haza vesztése, 's igy pótolható.“

Sept. 14kén Moskwa előtt kiterjedt a' franczia sereg; 's Napoleon Smolensk külvárosban sokáig várakozott a' város' kiküldöttjeire 's a' tisztviselők' elfogadására. Senki sem jelent meg. 15kén bément Napoleon az iszonyu sírcsendü városba, melly mintegy mérhetlen sirverem, őt boldogtalan halgatással fogadá. Már 14dik és 15ke közti éjtszakán kiütött a' tüz a' város egyik részében, de eloltatott. Hanem másnap különböző helyeken egyszerre ütött ki a' tüz. A' franczia katonák először elég megátolkodottak voltak a' lángok pusztításait még táplálni, mivel az égés által okozott zavar rablásaiknak kedvezett. Egy iszonyu szélvész, melly támadt, egyesült az Oroszok bosszutervével, nem sokára az egész mérhetlen városnak lángtengeri tekintetet nyujta. Rostopschin orosz kormányzó, hihetőkép ezen hazafiúi nagy tet' fő rugója,

min-

minden oltó szert elvitt és mindent gyúló tárgyakkal töltött meg. Merész férjfiak, kik hátra maradtak, a' város minden részeibe tüzet gyújtottak, 's e' czélra még a' foglokat is szabadon bocsájtották. Magát a' Kremlt is, mellyben Napoleon lakott, megpróbálták gyújtani 's ő kénytelen volt a' városból a' közel fekvő Petrowszky császári mulató várba menekedni, minthogy kevés idegeneket kivévén, Moskwa lakosi mind elfutottak, annyival kevésbé lehetett csak gondolni az oltásról, és igy nyerte a' franczia hadi tudósítás Sept. 17kéről — a' franczia hadi tudósítások egyébbkinti természetével ellenkezőleg — legalább ezen igazságot: „Moskwa, egy a' világ legszebb 's leggazdagabb városai közül nintsen többé.“ Egy nagy hatalmas óriási hazafi lélek hajtá az Oroszokat tulajdon szent városoknak 's tulajdon vagyonaiknak megsemmisítésére; de a' példátlan áldozat, példátlan gyümölcsöt is hozott; 's Moskwa üszke egész Németországnak rettentő győzelem tüzéül lobogott felfelé, a' véres világ győzőnek közel bukását hirdető. Az ezen irtóztató szerencsétlenségen meg nem illetődött, csak meghökkent Napoleont koronkint még is gonosz előérzetek lepték meg, és az alatt, mig ő hamis hirek és dicsekedő győzelmi tudósítások által, — mert ki merészelt volna a' franczia bulletin vitézségével megmérkőzni! — a' seregnek tulajdon veszedelmes állapotját 's a' nemzetnek a' közel jövendőre rosz kilátásokat rejtegetni iparkodott, — Lauristont elküldé békés ajánlotokkal Kutusowhoz, — de a' ki röviden azt felelte: „most éppen nem lehet szó a' béke alkudozásokról, mert az Oroszoknak még csak most kezdődik a' háború.“ Hasonló foganatuak voltak

Murat próbált alkuji Miloradovitsal. Kutusow erősen megmaradt állásában a' tulai és kalugai úton, 's a' környékből folyvást új seregeket 's élelmet vett magához, Napoleon állapotja mind mind rosszabb lett. Egy Pétervár elleni rándulás őt Németországgal 's Lengyelországgal volt öszveköttetéstől elvágta volna, erre nézve Oct. 17kén kiindult Moskwából. Ötöd napra hagyták el az utólsó Francziák a' várost, a' Kremel általok felvettetett, a' Petrowszky mulató várt is meggyújtatta Napoleon, elmenetelekor. Oct. 18kán Murat Tarutinánál Benningsentől megverettetett. Megindulása előtt azt mondá Napoleon a' már kétségeskedő katonáknak: „hogy a' téli szállásokra vezetendi őket; ha megtalálja az úton az Oroszokat, megveri őket, ha meg nem találja, annál jobb lesz nekik.“ De Oct. 25kén, mellyen Kutusow egy heves csata után őt az általa elpusztított nagy Smolenski utra visszaverte, jóslatát meghazudtolá. A' szükség ismét érezhetőleg elő kezdett állani 's igy éhség 's hidegtől szörnyen nyomva, ellenségi csapatoktól untalan nyugtalanítva, kelle a' Francziáknak az ötven német mértföldre fekvő Smolenskbe visszavonulni, a' hol legközelebbi élettáraik voltak! Ezen visszavonulás szerencsés következése az éhség 's hidegnek iszonyu ellentállása mellett alig volt gondolható, 's Napoleon vak elbizottságban ez egyszer csak nem pajzánon vezette seregét az iszonyu elveszés ellenébe, sőt még a' katonai óvakodás legközelebbi kötelességei ellen is hibázott; mert a' mint akkor ezen vállalatról felette igazán itéltek, „sebes visszavonulás csak ott használható, hol mérsékelt tért kell bejárni, a' nagy távolyságoknál veszedelmesé lesz azon sietés, mert

minden hátrálás már magában leerkölcsteleníti a' katonát; minél nagyobb a' távolyság, annál nagyobb a' leerkölcstelenítés, egy gonoszabb baj, mint minden physicai sanyaruság. Napoleon ezen alap mondás ellen cselekedett 's hibáját serege elvesztével 's dicsősége enyésztével fizette meg." — A' Smolenskbe vivő út csak hamar holt testekkel 's lódögökkel volt behintve; — a' még élő lovak éhség miatt olly lankadtak voltak, hogy a' lőszereket csak szörnyű bajjal és igen halkal vonhaták előbbre; 's minthogy Moskwában el is felejtették őket élesen megpatkolni, majd nem lehetetlen volt a' sikra fagyott földön elé haladni; egy álgyú elé 12 és 14 lovat kelle befogni, 's még is alig sikerült nekik a' legkissebb halmon is átjuthatni. Sok lőszert, minthogy elvinni nem lehetett, el kelle ásniok; még több pedig a' mindég oldalaikon csapongó kozákok 's ellenséges felekezetek kezeibe került. Nov. 3kán az Oroszok' elöserege Miloradovits alatt megverte Davoust marsalt és sok halott 's foglok, 's 25 álgyú veszteséggel keresztül kergette a' városon, melly, mintha a' Francziák közelléte gyújtó erőt gyakorolva, hasonlókép előttök lángba lobbant. Most már a' nyomoruság befejezéséhez heált az első erős fagy is. A' már mindennémű zaklatások által meggyengült katonák, illendő ruházat 's elegendő élelem nélkül nem álhattak többé ellent ezen új rémületes ellenségnek. Minden éjtszakán ezerek fagytak meg közülök, 's dermedt tagokkal hijába igyekeztek az élők magokat, az untalan rájok rohanó kozákok 's dühösködő parasztok ellen, kik könyörület nélkül mindenünnen rájok rohantak a' félig fagyottakra, oltalmazni. Rakásonkint

döfettek le 's üttettek agyon a' már csak nem lélektelenek; azoknak sorsa, kik fogságba estek, pajtásaikéhoz képest még irigylendő volt. — Alig ért 60,000 ember ama seregből, melly 100,000 ember erővel indult ki Moskwából, Smolenskbe; odáig mintegy 400 álgyút vesztettek el. A' Smolenski tárak, a' közönséges sietés és zürzavar közt nem használtattak eléggé; a' kezellők által is jókora csalások történhettek; mert igen sok szerencsétlen jó üresen ment ki onnét, a' többiek a' sietés miatt illetményeket még kenyérben sem kapták ki, hanem lisztben 's az éhség dühében ezen kiosztott szük élelmek egyszerre felemésztettek, ugy hogy már a' legközelébbi napokon visszatért a' szükség az ő éhes kivánásaival. Napoleon kocsijit, mellyek neki nem sokára történt sebes haza menetelekor jó szolgálatot tettek volna, — nagyobb részint elégettette Smolenskben, hogy legalább azokkal a' Kozákokat, ezen hivatlan köz örököseit a' franczia seregnek, ne gazdagítsa. A' még fenn maradt épületeknek czélba vett felvettetése, melly által maga után emléket vélt hátra hagyni, nem vitetett végbe, mivel Platow generál hirtelen rá ütött a' városra, 's a' Franczíákat belőle kiüzé. — Nagyobb részint fegyver nélkül, — mellyeket a' hideg 's elfáradás miatt magoktól elhajitottak, — 's csak nem lovasság nélkül, futottak a' Franczíák Smolenskből Krasnowba. De az Oroszok, kiket szokás szerént utánnok jönni véltek, — útjokat álták, 's a' halálig bádjadt Franczíáknak (Nov. 17kén) verekedniek kellett. Jobb szárnyok bekerítétett; Napoleon sietve elillant, 's előre elment őrseregét követé. Az Oroszok több ezeret elfogtak, 's 25 álgyút, — az ármádánál

átaljában még megmaradt álgyúknak felét, — több sast és zászlót: ugy szinte Davoust' marsali pálczáját elzsákmányolták. Másnap Ney az utó sereggel Krasnowba érkezett; csak ellenséges száguldókra vélt ütközni 's azért merészelt, a' nélkül, hogy a' parlamentairre haigatott volna, — az ő saját bátorságával az ellenséget megtámadni. Egészen megverettetés vala a' következése; 11,000 Franczia raká le fegyverét. Maga Ney is csak bajjal menekedett meg hátulról a' Dnieperen keresztül.

Napoleon Berezina felé sietett, hogy még Wittgenstein 's Tschitschagow előtt oda érjen, kik őtet ott elfogadni 's feltartóztatni törekedtek. Victor és Dombrowski testezetei nem megvető pattantyussággal Napoleon védelmére jöttek. A' Francziák' átmenetele a' Berezinán, még eme' rémítő éjdarabokkal gazdag hadi történetben is csak nem mintegy bénem fejezett ijesztő kép áll itt. Az átmenetel két napig tartott, és a' mint a' franczia ármáda közt a' fenyiték mind inkább inkább hanyatlott, annál rendetlenebbül tolódtak át mindjárt eleintén a' seregek. Midőn pedig még a' Victor 's Dombrowszki féle seregek is az Oroszok által visszaverettek, a' Francziák, kiknek keblében zavarodás 's halálos szorongatás vala, egyszerre menekedni akartak a' hidon által. Már most nem nyomták, hanem zúzták egymást a' keskeny úton keresztül; pattantyusság, pogyász 's lovasság, minden egyszerre akart átmenni. Sokan saját pattantyusságok által agyon nyomattak 's a' kerekekkel öszvetörettek A' gyengébb, ön bajtársa által, hogy a' futáshoz helyet nyerjen, leüttetett, és eltiportatott, vagy a' hidról a' jég folyamba lenyomatott.

Sokan önként a' vizbe ugrottak, a' jég darabokon remélvén menedéket. Az emberek ezen gombolyagába, hol mindenik csak ön megmentéséért vivott, a' dühösködő halálos szorongatás 's jajgató kétségbeesés eme' borzasztó eleven keverékébe, az orosz pattantyusság golyói beütöttök, hogy vér és csonkitás által a' semmivétel borzasztó képét befejezzék. Az átmenetel közel 30,000 fogol 's elnyomorodtakba került, az elvesztett álgyúkat 's hadi szereket nem is említvén.

A' Berezinától Wilnáig a' franczia ármáda annyiba volt, mintha egészen szétoszlott volna, éhség, hideg, és nem ápolgatott sebek által csontvázokká sáppadt emberek ezen tervnélküli csoportja, nem fenyítés, hanem csak a' közös veszély által tartatott öszve. A' fájdalmasan nevekedett hideg borzasztó hadi mustrát tarta a' szerencsétlenek közt. Nyomoruság 's ruha nélküli szükség miatt, mellyet a' borzasztó hidegtől oltalmazva magokat, mindennel, a' mi kezökbe akadott, pótolni igyekeztek, ezen katonák nyomorult képekké sorvadtak. Szalmatakarók, fris bőrök, röviden, a' mit találtak, ruházatjokra, ótska kalapok 's rongyok lábbelire fordítattak. Sokan a' hideg által minden eszmélkedéstől 's érzékektől megfosztva, a' csupa állati fájdalmi ösztönre alacsonyodtak le, vagy formás eszelősségbe estek, melly állapotban nagy vágyódással a' tüzbe másztak 's jajgatva öszve égeték magokat, mig mások, holt testek felett, ugyan azon halált lelék. Mások, meleget keresve, soronkint egymásra feküdtek, 's mig a' felül lévők megfagytak, az alatt az alsók agyon nyomattak. Sokan e' szánakozásra méltók közül, éhség miatt,

fagyos tagjaikat rágták, 's az utólsó erejével igyekezett mindegyik, szenvedése társát, a' melegítő tüztől elnyomni, hogy magának nyerjen helyet mellette, vagy hogy az azt fedező ruhát elragadja tőle. És ő, ezen öszve morzsoló 's az érzékeket megzavaró nyomoruság okozója, tompa érzéketlenséggel, elkábulva nézé ez óriási szerentsétlenséget. Utóbbi teremtményeinek meg kivánván magát menteni, — mint Aegyptomban, — az ármádát sorsára hagyá, 's szányon, esméretlenül Dresdába, innen pedig fő városába futott.

A' Francziák, Vilnán keresztül futásokkor legnagyobb nyomoruságban voltak. A' vak kiáltás: „Kozák," egész csapatokat futásba ejtett, még a' zsidóknak is, kik ezen seregek rablásai alatt különösen szenvedtek, szabad volt most ezen szerencsétlenekre rohanni, 's velök roszszúl bánni, 's őket agyon verni. Csak mint rémváza azon nagy seregnek, menekedének meg kevesen a' Niemenen át, 's tehetetlenül 's fagyottan bolygottak a' Weichsel felé.

A' Poroszok, kik tulajdon veszttek ügyéért csak haragos kintelenségből harczoltak, óhajtva térhettek vissza a' véleményök melletti harczhoz; December 30kán York, porosz vezér az oroszokkal egyezést tett, melly által a' porosz testezet, 's tőle elfoglalt porosz kerület neutralnak nyilatkoztatott. Az austriaiak Schwarzenberg herczeg alatt Varsót és a' szomszéd franczia tárokat egész végig fedezték; az esztendő végével Pultuskban volt szállásuk, 's onnét mind mind inkább közeledtek a' hazai határokhoz.

Önokozta szerencsétlenség daczával lépett fel Napoleon Párisban; a' franczia hadipoliczia

ébrékenysége által el tudták a' szenvedett baleseteket ha nem is rejteni, de szépíteni 's az embert rajtok elbódítani. Bizton dicsekedtek vele, hogy az orosz seregek sehol sem álhattak meg Napoleon sasai előtt, és hogy csak a' korán beérkezett kemény tél okozta seregének azon nagy veszteséget. Még egyszer oda ajánlá a' megvakított Francziaország a' nyugtalan embervesztegetőnek utólsó erejét; a' Szenát, szolgai engedelemhez szokva, többet igért, mint maga Napoleon kívánt, 's mikor észre sem vették, Napoleon egy új hadisereget hivott elő, melly, a' számra nézve, a' telhetetlennek terveit jól támogathatá. Minthogy nem titkolhatá el maga előtt, miként nem hagyja a' világ helybe, a' tőle kemény fogságban tartott Pápaszemélyén elkövetett erőszaktételeit, iparkodott azzal engesztelődést szinleni. A' franciza praelatok munkálódási és Napoleon csalóka igéretei által sükerűlt neki, a' pápát egyezésre birni, mit is ő a' Szenáttal azonnal, mint országos alaptörvényt, közölt. De Napoleonnak újabb hűtelenségei a' pápát ezen erőteljes nyilatkozásra határozták el: „hogy az egyezés meg van szegve 's ő egyátalján nem hagyja magát egy újnak kötésére biratni, ha csak az a' Francziaország 's a szent szék közti minden fenforgó hibákat magában nem foglalándja.“ Újabb bántások daczára is álhatatosan megmaradt az ősz férfiú ezen végzése mellet; ellenben Napoleon kemény határzatot bocsáta ki az ellen, ki a' szent atyával kötött egyezés ellen hibázna. —

Moskwa lángja végre a' sokáig elbódított Németországnak megmutatta az elnyomónak igazi alakját; a' győzhetetlenség büszke fénye

szörnyen meg vala hazudtolva; Poroszország is, melly a' hódoltató vas akaratja által fájdalmasan levolt nyomva, sietett, midőn a' kényurnak ereje Oroszország jégmezején megtörött, gyorsan felemelkedni. Véghetetlen lelkesedés tüzelé át az egész tartományt; az elnyomatás sohajtásától a' szabadsági harcz örömriadásáig csak egy lélekzetvevés volt. Vágytelve tódult minden a' haza zászlói alá, ifjak, vének minden rendből, még szüzek is férfi öltözetben; a' nemzet fegyvert fogott. Annyi merészséggel, mint józan nyugodalommal fogott Poroszország fegyvert; nem titkolá maga előtt a kezdendő harcznak kétes jelentését; tudta, hogy csak a' győzelemben lelhetni boldogságot és szabadulást, ellenben hogy a' meggyőzettetés esetében, semmi kéménletre, semminémü még csak félig kedvező egyezésre sem, hanem egyedül feltétel nélküli eltöröltetésre lehet számolnia. Napoleon már is megmutatta, hogy Poroszország eránt legkevesebbé esmér engesztelődést. Ezen kilátás, melly csak elsülés és elveszés közt engede választani, nevelé a' porosz nép tüziparját; a' ki maga nem viselhete fegyvert, az mind egyik, tehetsége szerint, iparkodott önkénti adakozások által a' hazának szolgálni. Komolyan és lemondással készült Poroszország a' nagy viadalra.

1813. Marczius 27kén Krusemark Párisban kinyilatkoztatá a' Porosz és Oroszország közt kötött szövetséget. Napoleon — az orosz táborozás szerencsétlensége után, mint sebzett tigris, új, 's gyengébnek látszó áldozat után tekingetve — kegyetlen megelégedéssel fogadta Poroszország háboruüzenetét. Francziaország erejének végső kimeríttésével igen is, terem-

tett ő egy új hadisereget, 's most már nyugtalan volt, ezen újonan kisarczolt kinccsel, még egyszer a' háború véres játékbankjába léphetni, remélvén, hogy egy sebes vonás által minden előbbi veszteségeit kétszeresen helyrepótolandja.

1813. Marcz. 26kán ez egyesült orosz és porosz hadisereg átment Dresdánál az Elbén, 's csak hamar el volt Thorn és Spandau a' szövetségesektől foglalva. Még sem volt mind két rész ereje is — az előbbi táborozások alatt részint mellette, részint ellene a' mostani ellenségnek — meggyengítve 's nem volt elég erős, segéd forrásaitól messzebb eltávozni. Napoleon éjszakai táborát Lützennél ütötte fel; szándéka volt, az oroszokat és poroszokat az Elbétől elvágni. Ezek elhatározák — noha ők, az ellen, a' ki 120,000 embert vezérlett, csak 70,000 embert állíthattak ki — őt megelőzni. Majus 2kán viselte a' két sereg a' lüczeni és nagygörscheni sikon az első ütközetet. A' poroszok és oroszok, ámbár több mint egy harmaddal gyengébbek, példátlan bátorsággal csaptak össze az ellenséggel, 's miután ezt bámulással és meglepéssel eltölték, szoros rendbe visszavonultak az Elbén át. Ezen ütközet arra szolgált, hogy az ellenséget, a' szövetkezettek vitézsége eránt tiszteletre 's félelemre hajtsa és ezeket, ugy Németországot is magokba-bizodalommal töltse bé. Az utóbbiak, elhatározák, az ellenséggel minél gyorsabban még egyszer megütközni, a' nélkül hogy Napoleon ravasz béke vagy fegyvernyugvási javallatára fület hajtanának. Majus 20. és 21kén történt a' bauczeni és wurscheni ütközet, mellyben a' szövetkezettek, a' nagy hatalom ellen meginl rendkivüli

rendületlenséggel állottak meg, aztán pedig cseudes rendben Schweidnicz felé visszavonultak. Ezen ütközet a' szövetségeseknek közel 12,000, a' francziáknak 26,000 ember, részint halott, részint sebesületekbe került; az elsőbbek, noha számra gyengébbek, legtöbb foglokat nyertek. Minden üldözés, mellyet a' francziák próbaltak; visszaverettetett; Blücher lovassága által Hainaunál nagy veszteséget szenvedtek a' francziák. Majus 30kán elfoglalták a' francziák Boroszlót, 's Jun. 4kén Poiswiczen fegyver szünet köttetett Julius 26ig, hat napi felmondással, mellynél csudálni lehet, hogy a' francziák a' helyett, hogy az erős helyekről 's tartományokról lemondatnának, inkább ők mondtak le a' tölek elfoglaltakról, névszerint Boroszlóból kitakarodtak. Ellenben Hamburg és Lübeck — elsőbbi különösen az őt eleinte védő Dánország akaratjaváltozása miat franczia kezekbe estek, 's Napoleon e' két városon, mellyekben az ellenséggel daczolásnak felette bátor lelke mutatkozék, az ő nagy hirü segédtársa Davoust és Vandamme által, eléggé érezteté haragját.

Austria, a' francziák' Oroszországbóli szerencsétlen visszamenetele után, nagyon rajta volt, Napoleont, kit a' balsors sem volt képes szelídebbé tenni, békes gondolatokra vonni, és semmit el nem mulasztott, azon czélnak, melly után Europa sóhajtva és óhajtva tekintett, eléréséért. Illyetén kinálatokat Napoleon ugyan mindenkor a' készség szinével fogadott el, de a' nagy országnak sérthetetlensége mindég első feltétel volt ő előtte, 's azon vonakodása, hogy mindég tervnélkülibb egybehalmozott foglalásaiból a' legcsekélyebbet sem

áldozza fel Europa békéje 's sulyegyene kedvéért, makacsul és visszahíhatatlanúl becsúszott minden viszonozásaiba. A' kevély győzőnek szenvedélyessége még azt is eszközlé, hogy az ajánlások nem fogadtattak el mindég egykedvel, hanem franczia részről Austriának elbizott feleleteket vetettek, őt volt szerencsétlenségére emlékezteték, 's tudtára adák, hogy az újabb történetek által megtanulták a' hamis barátokat az igazaktól különböztetni, 's ezeket meg fogják jutalmazni, amazokat fenyíteni tudni. Austria félhetett, hogy tovább folytatandó közbenjáróiszerepe által magát a' többi Németország szeme előtt kétes világosságba helyzendi; ő neki volt tehát főoka, Napoleont gyors békekötésre vonnia. E' czélra tulajdon fontosságra volt szüksége, 's azért hogy ezt megnyerje, komolyan és erölködve tett készületeket. Minél idegenebnek, mutatkozott Napoleon minden igazszivü hajlástól békére, 's minél elhatározottabban vonakodott olly esetben — mellyben a' köz nyugalom 's rend megnyerése miatt, végtére mindenkinek bizonyos veszteséget kelle szenvednie, — részéről a' legkisseb áldozatot is tenni, — annyival inkább kötelességében állott Austriának, közbenjáró viszonyából, önmagában cselekvő létre kilépni. E' kötelesség annál fentebb szóval inté őt', minél könnyebben átlehete látni, hogy az utólsó ütközetekben mind kettőjökre hárámlott dicsőség daczára, Orosz - 's Poroszország még sem álhat egyedűl ellent a' még mindég rettentő ellenségnek és így már most Austria is elhatározá magát a' nyugalom és rend állandó ellenségének hadat izenni. Austria hadinyilatkozásának inditó okai példás kerekes világos-

sággal fejtettek ki, a' kibocsátott nyilatkozásban, mellyet minthogy e' hatalmasság rendszabásait, ugy szinte az egész epocha és jelesen a' kezdendő szabadulási harcz charakterét meggyőző igazsággal festi és kifejti, e' jelen chatakterfestés tökélletességéből ki nem hagyhatunk:

„Az Austriai Monarchia, fekvése, sokszoros öszveköttetése más hatalmasságokkal, az Europai statusszövetségbeli fontossága által a' háborúk nagyobb részébe békötölődzve látá magát, mellyek több mint 20 év óta Europát pusztíták. E' nehéz háborúk egész folytában csak egy és mindég ugyan azon politikai elv vezérlé a' császár Ő Felsége minden lépését. Népei eránt véleszületett hajlandósága, kötelesség érzése, 's szereteténél fogva a' békét óhajtván, minden foglaló és nagyító gondolatoktól idegen lévén Ő Felsége, soha sem fogott fegyverhez, ha csak a' közvetetleni önvédelem szüksége vagy saját fentartásától elválaszthatatlan gondoskodás a' szomszéd Statusok sorsáról, vagy ama veszedelem, melly Europának egész társasági rendszerét törvénytelen önkény által öszvetörné, reá nem birták volna. Ő Felsége igazságért 's rendért kivánt élni és uralkodni; egyedül igazság és rend mellett harczolt Austria. Ha a' Monarchián e' gyakran szerencsétlen harczban mély sebek ejtettek, Ő Felségét legalább az vigasztalá, hogy birodalma sorsa nem haszontalan 's indulatos vállalatok miatt tétetett koczkára és hogy elhatárazásai az isten, népe, a' korbeliek és az utókor előtt igazoltathatik.

„Az 1809ki háborúk a' legczélszerűbb előkészületi intézetek mellett is semmivé tették

volna az országot, ha az ármáda felejthetetlen vitézsége 's hív hazaszeretet lelke, melly a' Monarchia minden részeit lelkesíté, minden ellenséges sorsnál erősbek nem lettek volna. A' nemzeti becsület 's a' régi fegyveri dicsősség a' háború' minden viszontagságai közt is szerencsésen fentartattak; de becses tartományok vesztek el; és az Ádriai tengermeléki tartományok átengedése által Austria tengeri kereskedésbeli minden részvéttől, országa iparjának legfoganatosabb előmozdító eszközétől megfosztatott; melly csapás még mélyebben vala érezhető, ha éppen azon időben, az egész szárazföldet békerítő veszedelmes rendszer különben is minden kereskedési utakat el nem zárta és a' népek közti csak nem minden közösülést meg nem szakasztott volna. E' háború folyamatja' sükere, Ő Felségét teljesen meggyőzé, hogy Europa mélyen szétszaggatott politikai állapotjának közvetetlen 's alapos gyógyitása szembetűnőkép lehetetlen lévén, az egyes országok fegyver általi megmentetésőknek probáji, a' helyett, hogy az átaljános szükséget gátolnák, csak a' még fenn maradt függyetlen erőt hijába megemésztenék, az egésznek öszve omlását siettetnék, sőt még a' reményt is jobb időkre megkelle semmíteniök.

„Ama meggyőződéstől vezéreltetve, elismeré Ő Felsége, melly valódi haszon volna egy több esztendőkre biztosított béke által, a' napról napra növekedő feleslegerőnek még eddig ellent álhatatlanárját, legalább megállítani, birodalmának a' pénztári 's katonai dolgok helyreállítására szükséges nyugalmat, egyszersmind pedig a' szomszéd országoknak az erőrejutáshoz időt szerezni, melly okossággal és

munkássággal használtatván, boldogabb napokra készíthetne átmenetelt. Illynemű békét az akkori veszedelmes körülményekhez csak rendkivüli elhatározás által lehete elérni. A' császár érzé és feltevé magában ezen elhatározást. Ő Felsége a' birodalomért, az emberiség legszentebb érdekéért, az elláthatlan bajok ellen óltalom gyanánt, a' dolgok jobb rendjéért zálog gyanánt azt adá oda, a' mi szívének legdrágább vala. Ezen minden közönséges kételkedéseken sokkal felül emelkedett, s' a' pillanatminden balra magyarázási ellen felfegyverkezett értelemben olly kötés köttetett, mellynek az egyenetlen harcz szorongatásai után, a' gyöngébb és szenvedő részt némű némű bátorság érzése által felemlnie, az erősbbet és győzedelmest mérsékletre és igazságra birnia, és igy egyszerre két óldalról, az erők egyensúlya visszatértének, melly nélkül az országok közönsége csak a' nyomorúság közönsége lehetne, útat kellett nyitnia.

„A' Császárnak annyival inkább igaza vala ezeket várni, minthogy e' kötés szerződése idejekor Napoleon Császár palyáján azon pontra jutott, mellyen a' szerzettnek megerősített birtoka kivánatosabb mint a' fáradhatatlan törekedés új birtok után. A' minden igaz mértéket már rég áthágó uradalmának minden további kiterjesztése, nem csak Francziaországra nézve, melly hódításai terhei alatt földre rogyott, hanem önszemélyes érdekére nézve is látszatós veszedelemmel vala egybekötve. A' mit ezen Uradalom kiterjedésében nyert, azt szükségkép a' bátorságon kelle elvesztenie. Nagysága épülettje a' kereszténység legrégibb császári házával lett familiai egybeköttetés által, a' franczia

nemzet és a' világ szeme előtt erőségében 's tellyességében nevekedett, úgy hogy nyughatatlan nagyító tervek jövendőre csak elerőtlenítenék, és megrázkódtatnák. A' mit Francziaország, a' mit Europa, a' mit olly sok nyomatott és kétségbe esett nemzetek az égtől kértek, azt a' dicsőséggel és győzedelemmel koronázott uralkodónak egy okos politica, önmegtartásai törvényéül szabott elébe. Megengedtetett hinni, hogy olly sok egyesített nagy indító okok, egyetlenegynek vágyán győzedelmeskedni fognak. Ha e' kedves remények be nem telnének, Austriát e' miatt szemre hányás nem illetné. Sok esztendőbeli haszontalan erölkedés és minden, nemű mérhetlen feláldozások után éles indító okok voltak ama próbatétre: bizodalom és felajánlás által jót eszközölni, a'hol még eddig vérfolyamok csak veszélyt veszélyre tetéztek. Ő Felsége legalább soha sem fogja megbánni, hogy ezen útra lépett.

„Az 1810dik esztendő még nem folyt le, a' háború még dühöngött Spanyolországban, a' német népeknek alig vala idejök az előbbi két háború pusztitásai után legelőször szabadon lélekzeni, midőn Napoleon Császár egy szerencsétlen órában elhatározá, az éjszaki Németország tetemes kerületét a' tartományok azon tömegével, melly Francziaország nevét viseli, egyesíteni, és a' régi szabad kereskedő városokat, Hamburgot, Bremát és Lübeket, politicai, csak hamar azután kereskedési létektől, és utólsó élelembeli eszközöktől megfosztani. Ezen erőszakos lépés minden még csak szinlett igazságos ok nélkül, minden kémélő formák megvetésével, előre bocsátott jelentés, vagy valamelly Kabinettel tett értekezés nélkül, ama

szin

szin alatt történt, hogy ezt az angliávali háború kivánja. Egyszersmind ama kegyetlen rendszer, mellynek minden szárazföldi országok' függetlensége, jólléte, nyilvános és magános vagyon joga és méltósága feláldozásával, a' világ kereskedését semmivé kellett volna tennie, kérlelhetetlen keménységgel folytattatott, ama hiú várakozással, hogy általa erőszakosan olly siker eszközöltetik, melly, ha szerencsére, elérhetetlen nem lett volna, Európát hosszú időre szegénységbe, tehetetlenségbe, és vadságba taszitotta volna. Ama határozás, melly a' 32dik katonai osztály czim alatt, a' német tengerpartokon, egy új franczia birodalmat állíta fel, minden szomszéd országokra nézve már magában elég nyugtalanitó vala; még inkább pedig, valamelly jövendőbeli nagy veszély kétség kivüli előjelének tekintetett. E' határozás által, a' franczia birodalom' úgy nevezett természeti határ pontjának, Francziaországban felállított, előbb ugyan már áthágott, de még mindég fen álló kikiáltott rendszerét, minden további igazolás, vagy nyilatkozás nélkül öszvedöntve, sőt a' császárnak saját teremtményeit is, meg semmisítve láták. Sem a' rajna szövetségi fejedelmek, sem a' vestphali királyság, — egy nagyobb vagy kissebb birtok sem vala megkimélve ezen rettentő bitorlás útján. A' határ, melly csak vak kény szerint látszott festve lenni, minden szabály és terv, a' régi vagy új viszonyok minden tekintete nélkül, országokon, folyamokon keresztűl futott, 's elvágá a' közép és déli német birodalmaknak minden öszve köttetését az éjszaki tengerrel, áthágta az Elbát, szét szakasztá Dán és Németországot, még a' keleti tengerre is számot tarta 's a' folyvást őrizett

porosz fő erősségek vonalának ellene látszott sietni. És ez az egész elfoglalás bár még olly erőszakosan kapott is minden jogokba és birtokokba, minden geographi, politicai, és katonai határokba bele, még is, olly kevessé viselé egy bevégzett és bekerített birtoknak alakját, hogy kéntelen volt az ember azt, csak mint egy bevezetést a' még nagyobb erőszakos lépésekre tekinteni, mellyek által Németország fele franczia provinciává és Napoleon Császár a' száraz földnek valóságos fő urává fognának lenni. Ezen, a' franczia birtok természet elleni kiterjedése által, közelebb Orosz és Poroszországnak kelle magát veszélyeztetve érzenie. A' porosz monarchia minden oldalról be kerítve, minden szabad mozdulásra képtelen, minden módtól, új erőt gyüjteni, megfosztva, erős léptekkel látszott tökélletes felbomlásához közeledni. Poroszország, a' tilsiti békében szabadnak nyilatkoztatott Danczig városának, franczia fegyverhellyé önkényüleg tett felosztása, és Lengyelország nagy részének franczia tartománnyá levése által, nyugoti határján már eléggé nyugtalanítva, a' franczia hatalomnak tenger parthosszat elévonulasában és azon új békókban, mellyek Poroszország számára készültek, szorongató veszélyt látott, német és porosz birtokaira nézve. E' pillanattól fogva, a' franczia és Poroszország közti szakadás már bizonyos volt.

„Austria nagy és igazságos aggodalommal látta ezen új fergeteget emelkedni. Az ellenségeskedések nézőhelyének minden esetre meg kellett birodalmait érintenie, mellyeknek védelmi állapotja, minthogy a' pénztári ügynek szükséges újítása a' katonai szerek helyre állítását meg gátolta, felette tökéletlen volt. Ma-

gosabb néző pontból tekintve, az Oroszország előtt álló csata igen aggódtató fényben jelent meg, midőn az szint olly kedvetlen körülmények, egyéb hatalmasságok együtthatásának szintolly nemléte, a' viszonyos hadi erő szintolly iránytalansága közt, következőleg szintolly reménytelenül kezdődött, mint minden hasonló nemű elébbiek. Ő Felsége a' Császár mindent meg ajánlott, a' mi egyik vagy másik részről barátságos közbenjárást eszközle, hogy a' zivatar kitörését meg gátolja. Hogy azon időpont olly közel volt, mellyben ezen jólszánt lépések nem sükerülése, Napoleon császárnak sokkal veszedelmesebb leend, mintsem ellenfeleinek: azt még akkor emberi ész előre nem láthatá. De a' világ kormánya' tanácsában igy volt elhatározva.

„Midön a' háború kiütése többé nem volt kétséges, Ő Felségének szabályokról kellet gondolkozni, miként lehetne illyen feszült és veszedelmes állapotban a' tulajdon biztosságot, a' szomszéd statusok lényeges javára fordítandó, kötelesség szerinti tekintettel, megegyeztetni. Ama rendszerét a' védelem nélküli tehetetlenségnek, azon egyetlen nemét a' neutralitásnak, mellyet Napoleon császár nyilatkozásai következésében hagyott volna, nem lehetett az okos status-alaptörvények szerént megengedni, 's végre is mint erőtelen próbáját a' megfejtendő nehéz feladásnak, kikellett kerülni. Egy olly fontos hatalmasság, mint Austria, semmi feltétel alatt sem mondhatott le az Europa ügyébe való részvétről, sem olly állapotba nem helyeztetheté magát, mellyben béke és háborúkra egyeránt nem hatva, szavát és befolyását minden nagy tanácskozásokban elvesztette

volna, a' nélkül, hogy tulajdon határai biztosítására valamelly segítséget nyerhetne. Francziaország ellen hadra készülni, e' jelen körülmények közt az illendőséggel úgy, mint az okossággal ellenkező lépés lett volna. Napoleon császár, Ő Felségének ellenséges tettekre semmi személyes okot nem adott, 's ama kilátás, az egyszer megállapított barátságos viszonoknak egyes használása, bizodalmas képzelődések és szelidítő tanácsadások által, némű jótékony célra juthatni, még nem enyészett el minden emény nélkül. A' közvetetlen status-haszonra ézve pedig egy illy elhatározásnak okvetetlenül az a' következése lett volna, hogy az austriai artományok egy olly háborúnak első és legjelesebb néző helyévé lettek volna, melly a' monarchiát védelem szerei elégtelenségében, rövid idő múlva földre fogta sujtani. Ezen kinos állapotban nem maradt Ő Felségének más menedék, mint az, hogy Francziaország részén lépjen a' csatatérre.

Francziaországnak, a' szó tulajdon értelmében, pártját fogni, nem csak a' csaszár kötelességivel 's elveivel, hanem még a' kabinetje viszonozott nyilatkozásival is, melly ezen háborut minden visszatartóztatás nélkül helyben nem hagyta, ellenkezett volna. Ő Felsége az 1812. Mart. 14ki szerződés aláirásakor két bizonyos szempontból indúlt. A' legközelébbi vala, mint maga a' szerződés szavai bizonyitják, magát semmi eszköztől meg nem fosztani, melly által előbb utóbb a' békére hathasson; a' másik, kivülről és belölről olly állást nyerni, melly a' béke lehetetlensége esetében, vagy ha a' háboru folyama, elhatározott rendszabályokat szükségképp megkivánna, Austriát olly helyezetbe

tenné, hogy függetlenül munkálódjon 's minden feltételek mellett ugy fogjon a' munkához, a' mint az igazságos és bölcs politika elébe irná. Ezen okból, csak egy szorosan meghatározott és idomlag csekélyebb része a' hadiseregnek kivántatott segítségül a' hadi munkálatoknál; a' többi már készen álló, vagy még formálandó hadi erő semmi közösülésbe sem jött ezen háborúval. A' halgató egyetértés bizonyos neme által, még a' birodalom földje is minden háboruskodó hatalmasságoktól neutrálnak vétetett. Az Ő Felsége által választott rendszer valódi értelme és czélja, sem Franczia sem Oroszország sem a' világ történetei' bár melly bélátással telljes visgálója előtt, sem lehetett esméretlen.

„Az 1812ki táborozás emlékezetre méltó példa által megmutatá, miképpen füstbe mehet az óriási erőkkel felruházott vállalkozás, egy első rangu hadivezér kezében, ha ő nagy katonai talentomot érezve, a' természet korlátinak 's a' bölcsesség szabályainak daczolni akar. A' dicsvágy vakító mive Napoleon császárt Oroszország' belsejébe voná; 's egy hamis politikai nézet azon hiedelemre csábitá, hogy ő Moskvában békét szabna, az Orosz hatalmat egy fél századra elzsibbasztaná, azután győzedelmesen visszatérne. Midőn az Orosz császár fenséges álhatatossága, katonái dicsősséggel teljes tettei, népeinek rendithetlen hivsége ezen álomnak véget vetett, késő vala azt büntetetlen megbánni. Az egész franczia hadisereg szét üzetett és semmivé tétetett; négy holnap se került bele, hogy a' hadi nézőhelyet a' Dniepertől és Dwinától az Oderához, és Albishoz láttuk vísszatétetni. E' sebes és rendkivüli szerencse változás, Europa' átaljános politikai viszonyaiban leendő fontos revolutzio' előpostája vala. Orosz-

ország, Nagybrittannia és Svédország közti egyesülés minden körülfekvő országoknak új egyesülési pontot mutata. Poroszország régen dicsőségesen ellévén határozva akármelly végső merényletre, sőt még arra is, hogy a' közvetetlen politikai halál veszélyét, száraztó nyomások alatti lassu sorvadásnak elébe tegye, megragadá a' kedvező pillanatot 's magát a' szövetségesek karjai közé veté. Németország' sok nagyobb 's kissebb herczegei hasonló tettre készek valának. A' népek nyughatatlan kívánságai, kormányaik rendszabályos menetelét majd nem mindenhol megelőzék. A' saját törvények alatti függetlenség után való vágyakodás, a' megkeserített nemzeti becsület érzetét, az igen vissza élt idegen főhatalom elleni elkeseredést, majd nem minden oldalról világos lángba lobbantá.

„A' császár Ő Felsége teljesebb bélátással birván, hogy sem a' dolgok ezen fordulatát az előre bocsátott erőszakos feszültség, természetes és szükséges következésének tekintené, és sokkal igazságosabb, hogy sem ezeket neheztelve nézné, szemeit egyedül oda fordítá, mi móddal lehetne azt, éretten megfontolt és szerencsésen egybevetett rendszabályok által, az Europai közügy valódi és maradandó érdekére használni. Már December kezdete óta, nevezetes lépések tétettek az austriai kabinet részéről, hogy Napoleon császárt, az ő saját boldogságát szint olly közelről, mint a' világ javát érdeklő okokkal, igazságos és békés politikára birják. Ezen lépések időről időre megújíttattak és megerősítettek. Kiki hizelkedett magának, hogy a' tavali szerencsétlenség benyomása, egy isszonyu hadisereg haszontalannál

lett feláldozásának gondolatja, az ezen veszteség kipótolására megkivántató minden némü kemény erőszaki rendszabályok, a' franczia nemzetnek 's az ennek sorsába béfont minden tartományoknak a' háború elleni ellenszegülése, melly jövendőbeli kárpótlásra semmi kinézést nem nyujtva, belsejét kimeríté és széttépé; végtére, hogy maga ezen új 's igen kétes krizis kimenetele' bizonytalanságának, hidegvérű meggondolása, a' Császárt arra birhatná, hogy Austria előterjesztésire halgasson. Azon szellem, mellyben ez hozzája intéztetett, szorgosan a' körülményekhez vala szabva; úgy, a' minő komolyan csak a' czél nagysága, a' minő kéméllőleg csak a' kedvező süker óhajtása és a' fenn forgó atyafiságos viszonok megkivánták. Hogy az illy tiszta forrásból folyt nyilatkozások bizonyosan félrevettessenek, igen is, hogy várni nem lehetett. De azon mód mellyel az fogadtatott és még inkább Austria gondolkozás módja, és Napoleon császárnak ama sükerült béke próbatétel idejekori egész tselekvés módja közti éles ellenkezés, a' legjobb reményeket már korán lesujtá. A' helyett, hogy legalább mérsékelt beszéddel a' jövendőbe való tekintetet felvidámitsa 's az átaljános kétségbe esést enyhitse, Francziaországban a' legfőbb hivataloktól, minden alkalommal ünnepélyesen hirdettetett, hogy a' császár semmi béke ajánlatra halgatni nem fogna, melly Francziaország egészségét — a' szó franczia értelmében véve — megsértené, vagy a' békebelezett tartományok közül valamellyiket vissza kivánná. Egyszersmind még olly történhető feltételekről is, mellyek ezeu ön hatalommal felállított határvonált, még csak érinteni sem látszottak, majd fenyegető

vakmerőséggel, majd keserű megvetéssel szóllottak; mintha eléggé észrevehetőleg nem lehetett volna kijelenteni, melly erősen el légyen Napoleon császár határozva, a' világbékéjének csak egyetlen egy tetemes áldozatot sem nyujtani. Ezen ellenséges nyilatkozások Austriára nézve még ama különös boszuságot okozták, hogy még a' békére tett felszóllításokat is, mellyeket ezen kabinet Francziaország tudtával és szinlett jóváhagyásával más udvarokhoz juttatott, hamis és igen káros szinbe öltöztették. A' Francziaország ellen öszveszövetkezett fejedelmek, az austriai alkudozó és egyeztető ajánlatoknak, felelet helyett, a' Franczia császár nyilvános kinyilatkozásit vetették ellene. Midön Ő Felsége Martziusban követet küldött Londonba, hogy Angliát a' béke alkudozásba veendő részvetre meghívja, a' britt ministerium azt felelé, hogy nem hiheti, miképpen adhatna helyt Austria a' béke reményeknek, holott Napoleon császár időközben olly gondolkozás módot nyilatkoztatott, mellynek csak a' háború örökösítésére kellene vezérelnie; olly nyilatkozás, mellynek Ő Felségét annál fájdalmasabban kellete érdekelnie, minél igazságosabb és alaposabb vala az. Mindazáltal Austria nem szünt meg a' Franczia császárnak a' béke sürgető szükségét mind mind meghatározottabban és erősebben szivére kötni; minden léptét amaz elv vezérelvén, hogy mivel az egyensuly és a' rend Európában, Francziaország határtalan fellülmuló ereje által megzavartatott, ezen fellülmuló erő korlátozása nélkül, valódi békességet gondolni sem lehetne.

Ő Felsége ugyan azon időben hadiserege erősítésére és egyesítésére minden rendszabá-

lyokat előlvett. A' Császár érzé, hogy Austriának a' háborúhoz felkell készülve lennie, ha béke eszközlései minden erő nélkül leendenének. Ezen kivül Ő Felsége már régen nem titkolá, hogy a' háboruban leendő közvetetleni részvét esete felszámításiból nem lenne kihagyandó. A' dolgok eddigi állapotja nem tarthata soká; e' meggyőződéstől át lévén hatva a' császár, ez vala minden lépésinek rugótolla. Ha minden próbatétel a' békére, az első lépéssel füstbe menne, ugy ama meggyőződésnek még elevenebbnek kelle lenni. A' foganat maga magát megmutatá. Egyiken a' két út közül, alkudozás vagy fegyver erő által, kelle egy más állapotra jutni. Napoleon császár Austria hadikészületit nem csak előre látá, hanem még szükségesnek is esméré, és több alkalommal nyilván helyben hagyá. Elég oka volt hinni, hogy a' császár Ő Felsége a' világ sorsának illy elhatározó idő pontjában, minden személyes és mellékes tekinteteket félreteend, csak az austriai birodalom 's az azt körülkerítő országok maradandó javát tekintendi, és egyebet nem határozand, mint, a' mit néki e' legfőbb indító okok kötelességévé tesznek. Az austriai kabinet soha sem nyilatkozék ugy, hogy szándékainak más okos magyarázatot lehetett volna adni. Mindazáltal Francziaország részéről nem csak elesmértetett az, hogy az austriai közben vetés egyedül csak fegyveres lehetne, hanem több izben kinyilatkoztatott, hogy Austria, a' bé állott körülményekben nem szorítandja magát többé, mellékes szerepre, hanem nagy erővel a' néző helyen jelenend meg, és mint öncselekvő főhatalmasság közbevágand. Bár egyébkint mit remélt, vagy tartott is a' Franczia kor-

mány Austriától, ama vallomásban a' császár Ő Felsége által elhatározott és kivitt egész menetelnek előleges igazolása feküvék.

„A' viszonyok ezen pontig valának kifejlődve, midőn Napoleon császár Párist oda hagyá, hogy a' szövetkezett hadiseregek lépéseinek gátot vessen. Az orosz és porosz seregek vitézségének a' Májusi véres csatákban még ellenségeik is hódoltak. Hogy mindazáltal a' táborozás ezen első időszaki kimenetele nékik kedvező nem vala, részint a' franczia hadierő fellülmúló száma, és vezérjének az egész világtól elesmért katonai lángesze, részint a' politikai egybevetések, mellyek a' szövetséges fejedelmeknek egész vállalkozásoknál sinórmértékül szolgáltak, okozák. Ők ama helyesen felszámított feltétel mellett munkálódtak, hogy illy ügy, mint a' mellyért ők harczolnak, nem maradhat soká egyedül az övéké; hogy előbb utóbb a' szerencsében, vagy szerencsétlenségben, minden, még önlététől egészen megnem fosztott országnak szövetségjökbe kelljen lépnie, minden függetlenül maradt hadiseregnek az ő részöken állania. Azért seregeik vitézségének csak annyira, a' mennyire a' pillanat parancsolá, engedtek szabad emelkedést, 's erejők nevezetes részét azon időpontra tartogaták, mellyben kiterjesztettebb eszközökkel, nagyobb foganat után vágyhatni reméllettek. Hasonló okoknál fogva, és hogy a' történetek további kifejlődését bévárhassák, fegyver nyugvásra állottak.

„Időközben a' szövetségek visszavonulása által a' háború e' pillanatban olly alakot öltött, melly a' császárral napról napra jobban érezteté, minő lehetetlen volna ennek további haladása mellett munkátlan néző maradni. Min-

denek előtt a' porosz birodalom sorsa olly pont vala, melly Ő Felsége figyelmét elevenen foglalatoskodtatá. A' császár a' porosz hatalom helyre állítását, Europa politikai rendszerének visszahelyheztetésére, első lépésnek tartá; a' veszedelmet, mellyben az most lebegett, egészen a' magáénak nézé. Napoleon császár az austriai udvarnak már April elején kinyilatkoztatta, hegy ő a' porosz birodalom szétbomlását, úgy tekinti, mint Francziaországtóli elpártolásának, és a' háború további folytatásának természetes következését, hogy most csak Austriától függne, vallyon tartományainak legfontosbikát és legszebbikét birodalmával egyesíteni akarná e' vagy sem; melly vitatás elég világosan bizonyitá, hogy minden eszközt megkeljen próbálnia, Poroszország meg mentésére. Ha e' nagy czélt illendő béke által elérni nem lehet, akkor Orosz és Poroszországot hathatós segéd munkálattal támogatni kelljen. Ezen természetes nézö pontból indulva, mellybe magának Francziaországnak sem lehetett többé olly könnyen csalatkoznia, Ő Felsége készületeit fáradhatatlan munkássággal folytatá. Junius 1sö napjaiban lakvárát elhagyá 's a' hadi nézőhely közelébe mene, hogy részint a' béke alkudozásban, melly később is, ugy mint előbb, kivánságinak legfőbb czélja maradt, ha valamelly kilátás mutatkoznék reá, munkásabban dolgozhasson; részint, hogy az elő készületeket a' háboruhoz, ha Austriának más választás nem maradna, nyomosabban vezérelhesse.

„Kevéssel az előtt Napoleon Császár hirdetteté; „hogy ő Prágában egy békegyülést terjesztett elé, hol Francziaországnak az éjszak amerikai egyesült statusoknak, Dánországnak,

Spanyolkirálynak, 's több egyesült fejedelmeknek meghatalmazotjai, más részről pedig Angol, Orosz, Poroszországnak, a' Spanyol insurgenseknek és e' háborúskodó tömegből több szövetségeseknek hatalmazotjai jelenjenek meg és egy hosszú békének alapkövét tegyék le" — Kihez volt ezen előterjesztés arányozva, minő úton, minő diplomati formában, ki által tevődhetett, az Austriai kabinet előtt, melly csupáncsak a' nyilvános lapokból juthatott annak tudására, egészen esméretlen volt. Egyébaránt, bár miként volt is bévezetve az illyetén előterjesztés, miként származhasson az olly egyarányatlan elemek egyesüléséből, minden megegyezőleg elesmért alap, minden tervszerűleg el rendelt elémunkálat nélkül, egy béke alkúdozás, olly kevéssé lehetett megfogni, hogy szabadságban állt, az egész eléterjesztést előbb a' phantasia játékának, mint egy nagy politicai szabályra való komoly felszóllításnak tartani. Ausria, egy közönséges békének nehézségeit tökélletesen esmérvén, sokáig gondolkozott azon, vallyon ezen távol és bajosan elérendő czélra nem lehetne e' lassanként és lépést közelebb járúlni, 's e' véleményét nem csak Francziaország, hanem Orosz és Poroszországnak is, mint a' szárazföldi békéről fogalmát kinyilatkoztatá. Nem mintha az austriai udvar egy minden fő hatalmasságoktól közönségesen alkudott és kötött békének fölötte nagy böcsét, melly nélkül Europára nézve sem biztosság, sem jóllét nem volt remélhető, csak egy pillantatig is el nem esmérte, vagy azt nem vélte volna, hogy a' száraz föld megállhatand, mihelyest megszünendnek, az Angliától elszakadást úgy mint egy halálos gonoszt tekinteni!

Azon alkudozásokat, mellyeket Austria előterjesztett, — miután Francziország ijesztő nyilatkozásai által, Angolországnak egy közönséges béke próbában leendő részvételét majd éppen nem remélhették, — egy közellévő nagyobb alkudozás lényeges álló részének kelle tekinteni; azoknak e'hez előkészületül kelle szólgálniok, a' jövő fő tractathoz előjáró czikkelyeket nyujtaniok, egy hosszú szárazföldi fegyvernyugvás által, egy kiterjesztettebb és alaposabb alkudozásnak útat nyitniok. Ha azon állópont, mellyből Austria kiindult, más lett volna, akkor Orosz és Poroszország bizonyosan, a' leghatározottabb egyezések által Angolországhoz kapcsoltatva, soha el nem határozták volna magokat, az austriai kabinetnek hívásaira fület hajtani. Miután az Orosz és Porosz udvar egy a' császár Ő Felségére nézve igen hizelkedő bizodalomtól vezettetve, késznek nyilatkoztatá magát, egy béke gyűlésre, Austria közbenjárása alatt kezet nyujtani; a' volt hátra, hogy Napoleon császárnak igazi megegyezéséről bizonyosak legyenek, és azon részroli rendszabályokról értekezzenek, mellyek közvetetlen a' béke alkúhoz lesznek vezetendők. Ezen czélból elhatározá Ő Felsége, a' külügyek ministerét Junius hónap utólsó napjaiban Dresdába küldeni. Ezen küldésnek foganatja volt, egy Junius 30kán kötött egyezés, melly által a' császár Ő Felségétől ajánlott közbenjárás, egy közönséges, és az esetre, ha illyetén nem sükerűlne, egy előleges szárazföldi békére, Napoleon császártól elfogadtatott. Prága városa rendeltetett az összvejövetel helyéül, Julius 5ke a' megnyitás napjául.

ogy az alkúdozásra szükséges időt megnyerk, ugyan azon időben az határoztatott, hogy

Napoleon császár az Orosz és Poroszország közt Julius 20ig álló fegyvernyugvást nem fogja Augustus 10ke előtt felmondani, és a' császár Ő Felsége magára vállolta az Orosz és Poroszudvart egy viszonyos hasonló nyilatkozásra bírni. A' Dresdában vitatott pontok, erre ezen két udvarral közöltettek. Ámbár a' fegyvernyugvás hosszabbítása reájok nézve némelly bajjal, és némelly lényeges illetlenséggel volt öszve kötve, még is minden ellenvetést meggyőzött azon óhajtás, hogy a' császár Ő Felségének, bizodalmokról új bizonyságot adjanak, 's egyszer-'smind a' világnak tudtára adják, hogy ők semmi kilátást a' békére, bár milly gyenge és korlátolt legyen is az, elnem mulasztanak, a'hoz útat nyitó semmi próbálatot magokról el nem hárítanak. A' Junius 30ki egyezés nem változtatott meg, egyébb hogy az öszvejövetel megnyitásának határnapja, mivel az utólsó értekezödések nem végeztetthettek el olly hamar, egész Jul. 12re halasztatott.

„Időközben Ő Felsége midön reménységével, az emberiség szenvedéseinek, és a' politica világ rombolásainak egy közönséges béke által alapos véget vetni, még mind eddig fel nem hagyott, szinte egy újabb lépésre határozá magát a' britt kormánynál. Napoleon császár ezen szándékot nem csak kitetsző jováhagyással fogadta, hanem azt is ajánlotta, hogy az e' végett Angolországba küldendő személyek dolgait megrövidítse, megengedi azoknak, Franciaországon keresztül útazhatni. Midőn a' dologra került, váratlan nehézségek adták magokat elő; az uti levelek kiadása egyik határnapról a' másikra, különös ürügyek alatt, elhalasztatott, végre egészen megtagadtatott. Ezen

eset egy új és fontos alapot nyujtott nagy és igazságos kétségre, a' Napoleon császártól több izben nyílvánosan hirdetett békére hajlandóságának őszintesége felől, kivált mikor több nyilatkozásai szerint, éppen akkor azt kelle hinni, hogy a' tengeri béke különösen szivén fekszik.

„A' közben Ő Felsége az Orosz császár és Porosz király, ki nevezték meghatalmazottjaikat a' béke öszvejövetelre, és őket igen meghatározott útasítással ruházták fel, 's ezen meg hatalmazottak, úgy szinte Ő Felségének a' közbenjárósággal megbizott ministere Jul. 12kén Prágában megérkeztek. Az alkudozások, ha jó idején nem fordultak meg úgy, hogy kivánt foganatot lehessen előre látni, nem tarthattak tovább August. 12kénél. Ezen határnapig volt Austria közbenjárása által a' fegyvernyugvás meghosszabbitva; a' hatalmasságok politicai és hadi állapotja, a' hadiseregek állása és szükségei, azon tartományok körülménye, mellyeket birtak, a' szövetkezett fejedelmeknek amaz ohajtott kivánsága: egy kínzó bizontalanságnak véget vetni, nem engedének további elhalasztást. Napoleon császár jól esmérte mind ezen körülményeket, tudta ő, hogy az alkudozások tartóssága a' fegyvernyugvás határja által szükségképpen meg volt határozva.

Ezen kivül nem egy könyen titkolhatá magának Napoleon császár, mennyire függ egy szerencsés meg rövidítés, és az előtte lévő dolog vidám kimenetele, az ő elhatározásaitól. Azért valódi aggodalommal esett a' Császár Ő Felségének nem soká tudtára, hogy franczia részről, a' nagy munka siettetésére, nem hogy egyetlen egy komoly lépés sem tétetett, hanem

inkább úgy cselekedtek, mintha az alkudozásoknak késleltetése; és egy kedvező kimenetelnek megsemmítése lett volna bizonyos szándékjok. Volt ugyan az öszvejövetel helyén egy franczia minister, de minden megbizatás nélkül valamibe avatkozni, mig nem az első meg hatalmazott megérkezend. Ezen első meghatalmazottnak eljövetelét egy napról a' másikra hijában várták, csak Julius 21kén tudták meg, hogy, a' franczia és orosz - porosz biztosok közt a' fegyvernyugvás hosszabbitásakor történt megütközés, egy csekély fontosságu akadály, mellynek a' béke öszvejövetelre nem lehetett befolyása, és a' melly Austria közbenjárása által könnyen és gyorsan elhárithathatott volna, amaz idegenitő elkésést magyarázni és igazolni fogná. Midön ezen ürügy is elmellőztetett, megérkezett végre Prágába az első franczia meghatalmazott, Jul. 28kán, az öszvejövetel meg nyitására rendelt határnap után, tizenhatodnapra. Ezen ministernek megérkezése után, mindjárt az első napokon nem lehetett többé kétség az öszve jövetel sorsáról. A' forma, melly szerént a' meghatalmazásokat át kelle adni, és a' viszonos nyilatkozásoknak bé kelle vezettetniök, egy olly pont, mellyről előbb már is minden óldalról szóllottak, olly vitatásnak lett tárgyává, melly miatt a' közbenjáró ministernek minden törekedései füstbe mentek. A' franczia meghatalmazottaknak adott utasítások nyilvános elégtelensége, több napi hallgatást okozott. Csak Aug. 6kán nyujtottak át ezen meghatalmazottak egy új nyilatkozást, melly által a' fenn forgó nehézségek, a' formára nézve elhárittattak. Az alkudozás, lényeges czéljához, egy lépést sem járult közelebb. Gyümölcstelen

telen izenet váltás alatt amaz előforduló kérdések felett, eljött Aug. 10dike. Az orosz és porosz meghatalmazottak nem hághaták át ezen határnapot; az öszvejövetelnek vége lett; 's Austriának elhatározása, ezen öszvejövetel folyta 's a' béke lehetetlensége felől most már tökéletes meggyőződés, azon már régolta kétségtelen álláspont, mellyből ő felsége a' nagy vitatási kérdést tekinté, a' szövetkezettek alapszabályai és szándékai, mellyek közt a' császár a' magáéira reá esmert, végre a' legelhatározottabb elébbi nyilatkozások — által, mellyeket félre érteni nem lehetett, már előre elvolt döntve.

„Mély bánattal 's egyedül azon ön érzet által vigasztalva, hogy a' harcz megújítása elkerülésére minden eszközök kimerítettek, látja magát a' császár azon lépésre kénytelenítetni. Ő Felsége három esztendeig fáradhatlan álhatatossággal arra törekedett, hogy Austria és Európára nézve egy igazi 's tartós béke lehetőségének alapját szeléd 's engesztelő úton nyerhesse meg. Ezen iparkodások füstbe mentek; nincs más segédszer, nincs egyébb menedék, a' fegyvereknél. A' Császár minden személyes elkeseredetség nélkül, fájdalmas szükségből, ellenállhatlanul parancsoló kötelességből, 's olly okoknál fogva, mellyeket statusainak minden hív polgárja, a' világ, sőt maga Napoleon császár is a' nyugalomnak 's igazságnak egy órájában meg fog esmérni és helyben hagyni, nyul a' fegyverhez. Ezen háború igazolása, minden Austriainak, minden Európainak szívében, akár melly uralkodás alatt éljen is, nagy és olvasható vonásokkal van béirva, úgy hogy semmi mesterségre sincs szükség annak támogatására. A' nemzet és hadi sereg megteendik a' mago-

két. A' függetlenségökért felfegyverkezett minden hatalmasságokkal, köz szükség 's érdek által kötött szövetség, minden erőlködéseinknek tellyes fontosságot fog adni. A' kimenetel, az ég' segedelme alatt bé fogja tölteni a' rend és béke barátainak igazságos várakozásait."

Ezen nyilatkozás a' franczia rendszernek, 's az 1809ik óta történt dolgoknak derék karakter festése, és ama hirtelen haragról, mellyre e' felett a' párisi kabinet gerjedt, legjobban megesmérhetni ama festés igazságát. Maret durczásan fejezé be, Austria új hadi állásáról urához irt tudósítását: „hogy húsz győzedelmes esztendő kivántatnék azt megsemmíteni, a' mit húsz esztendei győzedelmek teremtettek." Az erős számvetésbeli hiba bizonysága nem vala távol. A' hadi nyilatkozás után a' három szövetkezett fejedelmek, az Austriai és Orosz császár és a' Porosz király Prágában öszvejöttek. Öszvejövetelöknek az látszott czélja lenni, hogy részint katonáik bátorságát emeljék, részint a' szövetkezett katonák közt könnyen megháborított egyet értést, annál erősebben fentartsák. Egyszersmind az austriaiak, oroszok és poroszok öszvevegyitése által az a' czél is eléretett, hogy a' netalán történhető szerencsétlenség, kizárólag nem érhetett egy nemzetet, és a' szemrehányást sem kellett értte egynek viselni, hogy inkább minyájoknak egyenlő mértékben kellett mind a' győzedelem gyümölcseit, mind a' veszteség kárát érezniök. Ezen bölcs rendszabályok által a' kétszeresen átaljános és közönséges népszerű gondolkozás is eszközöltetett, mellynek véres megtestesülése az idegen elnyomókra veszedelmet hozott.

Austria hozzá járulta, a' Német ügynek, melly különben is csak vigyázatos ellentörekvésben, alig pedig nyilvános ellentállásban próbálkozhatott volna, elhatározó fellülmúlósulyt adott, és a' szövetséges seregek számokra nézve is most voltak először erősebbek, mint a' Franciák; olly körülmény, melly eleinte ugyan, csak a' kárt távoztatá el, a' nélkül hogy a' szövetkezetteknek közvetetlen hasznot szerezzen; minthogy Napoleon körül mesze terjedő kerületben elszélledtek, és igy ez azoknak közepette, szokott rettentő sebességével, teljes hadi erejével mindenhol közelebb volt az ellenséghez, mint ez ő hozzá, 's igy az ő tulajdon ravasz horacziusi hadakozó módja szerint, az ellenfelet egyenkint egymásután telljes erejével elfogta nyomni, hanem ha a' szövetkezett hadiseregek czél erányos állásai, kik mindég egymást fedezék, és igy az őket megtámadónak homlokát és hátát mindenhol fenyegeték, ezen veszélyt szerencsésen el nem enyésztetik. A' szövetkezett hadisereg három fővezérek közt osztaték fel, ugy mint, Schwarzenberg Károly herczeg fő hadivezér, Blücher generál és Károl János Svédi korona örökös közt. A' Schwarzenbergtől vezérelt fő sereg Csehországban állott; ezzel volt a' három fejedelem. Mint alhadi vezérek ezen austriai generálok szolgáltak nála: Liechtenstein Alajos, Kolloredo Mansfeld Jeromos, Hardegg, Klenau, Bianchi, Meskó, Radeczky és Langenau Az orosz generálok ezek voltak: Barclay de Tolly, Wittgenstein, Miloradowits, Ostermann, Knorring, Yermaloff; a' poroszok: Kleist, Ziethen, és August porosz herczeg. Ezen kivül az orosz tábornoki karnál munkálódtak: Morreau, Jomini, Wolkonsky,

Neworowsky, Toll, Lanskoy, Nesselrode status minister és Cattiarth Angol követ; nagyobb részint olly nevek, mellyek ama nagy napok emlékezete felett ki kissebb ki nagyobb fényü csillagzatkint lebegnek. A' csehorszában levő austriai nagy ármáda, 80,000 oroszszal és poroszszal erősítetett. Blücher számos porosz-orosz sereggel fedezé Slésiát, míg az alatt a' Svédi korona örökös az éjszaki hadisereggel az ellenségtől keményen fenyegetett Berlint fedezé. Oudinot, Raynier és Bertrand alatt 80,000ből álló három franczia sereg állott ellene; a' Svédi korona örökös ellen Davoust munkálódott. Csehország felé az Albis jobb partján Poniatowsky, Victor, és Wandamme haditesteik dolgoztak; Saint Cyrnek az Albis bal partján kelletett a' Csehországból Szászországba vezető szoros utakat védelmezni. Würzburgban Augereau formált egy tartalék sereget a' Spanyolországból jött régi katonákból, Olaszországban pedig Eugen igyekezett mindennémü felszólítások által az elméket Francziaország részére birni és egyszersmind a' Spanyolországból vissza jövendő Olasz ezredekből, fiatal öszveirttakkal egybekapcsolva egy sereget képezni. Mind ezen fellülmuló erő után való erőszakos törekedés mellett is, Napoleon nem vihette erejét az óhajtott suly egyenre; mindenek előtt pedig Austria hadinyilatkozása által a' terrainra nézve zavarodásba jött, mert habár az Albisi erősségek, mellyekbe nagy munkálatit helyeztetnie kellett, néki félkerületben biztos tartalékot nyujtottak is, még sem ért fel ezen bátorságos ugyan, de korlátolt tér ama haszonnal, mellyet a' szövetségesek Csehország birásával nyertek.

Blücher, kit Napoleon kiváltképpen ellenséges figyelemmel tartott szem előtt, 's ki ellen, egy fő ütközetre kinyugodott, ezt látva a' Jauer mögé visszavonult. A' tőle Ney ellen szánt megtámadást az nem várta el; éppen olly kevéssé akarta Blücher is, Napoleonnak a' Boberen való átmenetelekor, az utóbbitól keresett fő ütközetet elfogadni. A' nagy cseh sereg-Szászországba benyomulásáról futott ijesztő hir, Napoleont sebesen elhivta Slésiából, hol minden erőlködésével se mehetett teljeséggel semmire is, sőt idejét és ereiét hijában elvesztette. Magdonald fő parancsnoksága alatt négy franczia haditest és Ney alatt Lauriston és Sebastiani maradtak hátra Slésiában. Napoleon elmenetele által az egymással ellenbe álló hadi seregek ereje egyenlővé lett. Blücher tüzes buzgalommal 's robajjal vágyott elhatározó ütközet után, melly Aug. 26kán a' kaczbach melletti csatában Jauer tájékán elérkezett. A' francziák sorai áttörettek, és nagyobb részint a' meredek partokról le, a' megáradt Kaczbach és Neisze elnyelő hullámai közé levettettek. Kétségbe esetten álla ellent a' franczia granátosokból álló legközepsőbb négyszög, a' brandenburgiak puskanyél ütései alatt pyramissá változva, véres öszvetolongásban fedé bé a' földet. Hijában igyekezett Magdonald éjszakán Liegniczből küldött tartalék sereg által, a' megfutamodtaknak segétségökre menni. E' sereg visszaverettetett; hasonlóképpen a' Blücher haditeste bekerítésére szánt osztály 700 emberig leveretett, és Lauriston utóserege, melly Wolfsbergen még egyszer állást vett 's magát dühösen védelmezé, holtakban és foglyokban szenvedett nagy veszteség után, vad futásnak üze-

tett. A' Kaczbachi győzedelem gyümölcsei, több győzelmi jelek, 's hadiszer tömegén kivül, 103 ágyú és 18,000fogoly vala; 's élénk lakonismussal értesíthette Magdonald, urát: „Felséges uram! a' Boberi hadisereg nincs többé!"

Az alatt, míg a' francziákat Kaczbachnál e' rettentő csapás utólérte, Groszbeerennél, Szászországgali öszveköttetésöknél, szinte igen megverték őket. E' megverettetés Oudinot tervét Berlint bevenni, megsemmíté, és sietve Torgauba vonult vissza. Lukkaut, Wobeser bevette 's a' szász őrizetet foglává tette; Hagelsbergnél, a' Gerardtestet rettentően magával vivé 's romjait Magdeburgba kergeté.

Napoleon a' fegyverszünet idejét arra használá, hogy Dresdát, a' mint csak lehet, erős védőhellyé készítse magának. A' rosz idő és az ettől lett rosz utak által, minden colonne csak Aug. 25kén érkezett meg Dresda közeletén, 's következőnap e' város dombjait ama mérész elhatározással lepék el, hogy a' várost ostrommal vegyék be. De Napoleon is dühös sietséggel jött ide Slésiából, 's 26kán reggel Dresdába megérkezett. A' várasbéli megtámadások dühösek valának, 's a' váras állandó tartalék pontot nyujta néki; a' fiatal franczia testőr, midőn visszanyomattatva ismét a' várashoz közelíte, saját pajtásaiktól puska lövéssel fogadtatott, és igy a' poroszok ellen visszahajtatott, kiket ez a' kétségbeesés erejével a' nagykertbe hátranyomott. Másnap reggel Napoleon fő megtámadását kezdé a' szövetkezettek ellen; az éjszaka esett iszonyu eső a' kis fegyvert csak nem egészen hasznavehetetlenné tette 's a' szövetkezettek abban egyeztek meg, hogy illy körülmények közt 's egy jól megerősített

váras ellen most csak lassú lépéseket keljen tenniek; azért a' hátrálást elhatározák. Sándor császár mellett, ezen dresdai ostrom alatt ama vitézlelkü, Napoleontól irigységgel üldöztetett, Moreau, a' reckniczi dombon elesett. Napoleon a' maga módja szerint a' győzedelmet hallatlanig tudta nagyítani. De egy kemény csapás csak hamar meghűté ezen örömbuzgalmat; mert Vandamme, kire a' szövetségeseknek Csehországba leendő visszatérttök' elvágása bizatott, a' kulmi dombokon 8000 emberrel 's egész tábornoki karával, mint fogol, a' szövetkezettek kezébe esett. Csak bajjal menekedhetett néhány száz lovag, lovaik' sebessége által. A' szövetkezettek különösen Osterman, Kolloredo és Kleist bajnoki vitézségének köszönték e' fontos győzelmet.

Hogy ezen isméti veszteséget, hirtelen elhatározó nyereség által feledékenységbe temesse, és hogy egyszersmind a' Groszbeereni veszteséget eltörölje, Neynak, akármibe kerülne is, Berlin ellen előre kelletett nyomulnia. Dobschütznél az ötszerte erősebb francziák, a' porosz honvédők rendkivüli vitézsége által, többb órákig feltartóztattak, ámbár a' franczia álgyúk, a' bajnokokat soronként lezuzták. Hasonlókép állott ellent Seidánál a' Tauenczieni haditest. De Demnevicznél, Jüterbogktól nem messze, Bülow és Tauenczien által, Ney elhatározottan meg veretett. A' tomboló Ney, Napoleontól Oroszország mezején, a' derékek legderékebbikének neveztetve, ön maga is nagy nehezen menekedett meg a' kozákoktól. Fog csikorgatva tulajdonitá szerencsétlenségét a' szászoknak, kik legelőszer hátráltak, 's állitólag, a' francziákat is futásokba bérántották.

A' szászok az idegen elnyomó ügye mellet már rég belső undorodással harczolván, ezen valóba nem érdemlett szemrehányáson kétszerte elkeserittettek, 's ennek következése az vala, hogy egész gyalogszázadok és zászlóaljak a' szövetkezettekhez átmenének. Milly nagyon kétségbeestek most már a' francziák a' kényszerités vagy szokás által még megmaradt szövetségeseik őszintesége felett, és miként látták már is előre, hogy nem sokára csak ellenségekről nem pedig szövetségesekről foghat nálok szó lenni, legjobban kitetszett Delortnak mérges nyilatkozásából: „a' Würtembergiek azért tolatnának mindég a' francziáktól legelőlre, mivel ezek azon vagynak, hogy az előbbiek tömegben veretnének agyon, midőn külömben is nem sokára ők is mint ellenség harczolandnak a' francziák ellen." — A' futó francziák rémülése és tökéletes zavarodása oly szörnyü volt, hogy három honvédő lovas 105 foglot hozott be, 's nyolcz porosz huszár előtt 200 ellenség tevé le fegyverét. A' gördei erdőnél 10,000 franczia, kiket Davoust Pechieux alatt az Albis balpartjára küldött, hogy a' tartományt felfelé Magdeburgnak a' számos kicsapásoktól megtisztitsák, körülvéttetett, 's kétségbeesett ellenviadal után, eltöröltetett. Ez időben támadta meg a' merész Czernitseff a' kevesé védett Kasselt, 's az otti Westphali Hyeronymus királyt a' városból kihajtá 's árnyék királyságának végét hirdette. Napoleon Szászország, Slesia és Csehország közti nyughatatlan és czéltalan ideodamenetelekkel vesztegette idejét; Dresdánál néki még egyszer világolt szerencsecsillaga' gyenge utófénye, hogy aztán örökre lehunjon. A' veszély köre mindég szorosabban kerité be őt,

mindég közelebb nyomultak hozzá a' pajkosan öszveesküdt ellenségek. Sept. 9kén az austriai, orosz és porosz uralkodók közt álló szövetség, Tepliczben kötött új hármas egyesség által ünnepélyesebben biztosítatott meg. A' közellenség állása Dresdában mindég kellemetlenebb lőn, mert a' szövetkezettek minden oldalról nyugtalaníták a' hajdan győzhetetlen névvel dicsekvőt, 's Csehországba tett kitöréseinek bal következései által nagyobbodott helyezetének kétes volta. Kénszerített szövetségesei közül, bukásához zordon utjában, egyik a' másik után maradozott el tőle 's oktoberben az általa fortélyosan használt Bajororszag is, elpártolt. A' legfőbb veszély órájában, mellybe magát ő érte döntötte volt, hidegen sorsára hagyta azt, 's ennél fogva a' bajor kormány annál szabadabban tehete eleget a' tőle 's a' nemzettől rég óhajtott kivánságának, fegyvereit a' szövetkezettekével egyesíteni, hogy a' legszebb, legnemesebb ügynek a' győzelmi ünnepet megszerezze. Dresda iszonyún szenvedett a' szorongó elnyomónak jelenléte által, ki, majd nem minden erős ponttól elvágatva, ezen utolsó fegyverhelyét görcsös makacssággal tartá körme között.

Rendkivüli merészséggel csikará ki magának Blücher, oktob. 3kán Wartenburgnál az Albison-átmenetelt; végre megindult Napoleon Dresdából, 's a' szerencsétlen szász király, 's ennek familiájától késérve, Lipcsébe ment. Ama nagy, századokat magában foglaló elválasztás napja, közelgetett. Iszonyu jelentését előérezve, oktob. 5kén Schwarczenberg herczeg az ő főparancsonoksága alatti szövetséges nagy sereghez egy felszólítást bocsátottki, melly,

távol a' franczia napi parancsok kalandos és dicsekedő szellemétől, a' német harczosokat, egyszerü felemelő móddal készité a' nagy szavazásra: „az elválasztó óra üt. Készüljetek az ütközetre! Ama kötelék, melly hatalmas nemzeteket egy czélra egyesít, a' csatatéren erősebben és szorossabban fog megfonódni. Oroszok! Poroszok! Austriaiak! Egy ügyért harczoltok, harczoltok Europa szabadságáért, hazátok függetlenségeért, neveitek halhatatlanságaért. — Minyájan egyért, kiki minyájaért! Ugyan ezen kiáltással nyissátok meg a' szent viadalt! Maradjatok hivei az elválasztó órában, 's a' győzelem a' tietek!" 'S ennek igy kelle megtörténni. Lipcse historiai mezején kelle az óriásicsatát kivivni, melly a' rémitőt lesujtá 's örökre leszegezé. Napoleon setét gondatlansággal vett bucsút szövetségesei utólsójától, a' szász Királytól, 's vaskeménységü arczal ugratott ki Lipcséből, melly neki és harczosinak iszonyu sírjává leve. Rémitő zavartt futásban kerestek menedéket ama francziák, kikkel még kevéssel elébb a' Véres, az egész világot el merte volna foglalni. Macdonald lovától szerencsésen átvitetett az Elsteren, ellenben hullámai közé süllyedt Poniatowsky, ama nemes bajnok, kit egy kétesjövendőjü hivség Napoleon sorsához lánczolt, méltó szebb halálra. örömmel vetette magát Lipcse, a' győztes szabadítóknak karjaiba; a' három szövetkezett fejedelmeket lelkesülve köszöntötték; őket követte ezen véres napok hőse, Schwarzenberg Károl herczeg, úgy szinte a' Svédi koronaörökös, Blücher, Barclay de Tolly, Wittgenstein, Bülow, 's a' t.

Napoleonnak futása után Németországból,

tsak hamar egymásután elszakadtak azon békók, mellyekkel ő egyes tartományokat, erősségeket és városokat tarta körülövedzve, 's az alatt, míg visszavonulásához még némelly szeretcsétlenségek kapcsolák magokat, Wellington győzelmei elragadták tőle Spanyolországot is. A' rajnaszövetség feloldása visszaadta azon fejedelmeknek, kiket eddig franczia hatalom és fortély fényes hálóval körülfont vala, önállásukat; elérkezett azon pillanat, mellyben Németország megszünt, egy méltán tisztelt politikai szerző' igaz hasonlításának megfelelni, ki azt nemes haragjában „francziaország embertárának, és megkötött állatnak" nevezé, „mellyet még akkor is fejnek, mikor már téj helyett vér foly csecseiből." A' hosszu sorvadás még dicsőbbé lőn, ugymint a' kivivott halhatatlan győzelmek, az ismét felébredő németszellem, 's a' vakmerőn megcsalt népeknek visszatérő, haragra tüzelt észrejövése által jóvá tétetve, kik most bájolás, és ijesztés nélkül leszaggaták a' halállal fenyegető győzhetetlenségnek Isisfátyolát ama kevély hazugképről, melly, mint egy szolgáló daemonjaitól elhagyott bűvös, hijában rebegé a' hajdan ijesztő esküformákat, — a' franczia Bülletinek nyelvét, 's azoknak mindenik újabb sükeretlen próbálásával meg új dühösségbe esett vissza.

Ama megbátortalanító észrevételhez, hogy Németország Napoleonnak nem csak melyébe, hanem hadimestersége titkaiba is bélátott, reá nézve még azon gonosz körülmény járult, hogy Németország példájára most már Francziaország is felkezdé nyitni szemét és száját ellene, 's néki, még azon nép ellenében, melly őt a' thrónra emelte, sem akart sükerülni, midőn

néha még, inkább régi szokásból, mint hatásábani bizodalmából, fellülmuló hatalma levillant menykövei után kapott. A' Lipcséből futás egy, idő előtt levegőbe vettetett hidról költ mese által, silányúl takartatott. A' még illy vas erővel parancsoló körülmények között is, csak félénk bizontalansággal békeohajtását nyilatkoztató Szenátnak, Napoleon félig megindulva, félig durczásan igy felelt: „esztendővel ez előtt egész Europa velünk tartott, most egész Europa ellenünk van, mert a' világ véleménye Francziaország vagy Anglia által határoztatik meg. Mindentől félhetünk a' nemzet ereje és hatalma nélkül. Az utó világ azt fogja mondani, hogy, mikor nagy és kétes körülmények által elő, akkor sem Francziaország, sem én nem csüggedénk el.“

Azon előre látható kérelmet, melly szerint a' háború, szükség és csaták által egyeránt igen kimerített nemzet, 300,000 ember kivevése által, meglátogattatnék, Regnaud de St. Jean d' Angely Statustanács ereje szerint támogatta. Ő az egész táborozási szerencsétlenséget kirekesztőleg a' bajorok és szászok elpártolásának tulajdonította: „a' körülmények hatalma által dicső győzelmek gyümölcstelenek, viszonozott triumphok elégtelenek voltak, 's az előre láthatatlan szomorú esete a' lipcsei hidnak, nagyította az ellenség hasznait, melly még egyszer olly szerencsés volt, egy triumphot, viadal nélkül, győzelmi oszlopokat veszély nélkül 's hasznokat dicsőség nélkül, magának kinyerni. Ha az ellenség egészen a' mi földünkre előre nyomul, a' szolgaság és sír békéjénél remélhetünk-e egyébb békét! Csak akkor kelhet fel Francziaország felett a' béke napja, ha

az ellenség országunktól messze üzetik.“ A' 300,000 öszveirtak kiállítása a' tanács által nyugottan megrendeltetett 's egyszersmind azon alkotmány elleni rendelés tétetett, hogy a' törvényhozó test elnökét a' császár nevezze ki, mi által természet szerént minden ellenmondásnak elenyésznie 's mindennek a' nyugtalan rontó vas akaratjának engednie kellett. 1813. December 19kén megnyitott törvényhozó testnek nyilatkoztatá Napoleon: „hogy minekutánna ő a' világ jólléteért, és szerencséjeért nagy terveket készített és vitt ki, mint monarcha és atya, még is érzi, milly áldással teljes legyen a' béke, a' thrónok biztossága és a' familiák bátorságos létére nézve; ez okból alkudozásokat kötött a' szövetkezett hatalmakkal, és elfogadta a' tőllök ki mondott előleges alapokat. Az öszvejövetel megnyitása elhalasztásának nem Franczia ország oka. Mindazáltal biztosan csak ugy alkudozhatnak a' nemzetek, ha egész erejöket kifejtik, azért hadiseregét számos ujonczok által kellete megerősítnie, és ezért fog a' bevételeknek növekedése elkerülhetetlen szükséges lenni.

1813. Decemb. 1én bacsátották ki a' szövetkezett monarchák Frankfurtból azon nyilatkozást, melly az akkori szabadító harcznak czélját és szándékát legszebben és legigazabban festette: „Az volna ohajtások, hogy Franczia ország nagy, erős és szerencsés légyen, mert Franczíaország nagysága és hatalma az europai status szövetségnek egyik fő alapja. Ohajtják, hogy Franczíaország szerencsés legyen, hogy kereskedése ismét feléledjen, hogy a' mesterség és tudományok, a' béke áldásai, ismét virágozzanak, mert egy nagy nemzet csak akkor

lehet nyugodt, ha egyszersmind szerencsés is. A' franczia birodalomnak olly ki terjedést igértek adni, a' minő királyai alatt soha sem volt; mert egy vitéz nemzet azért még nem sülyedne alá, mivel szerencsétlenséget szenvedet egy erős véres ütközetben, mellyben bátran harczolt.“ Már előbb tétetett, a' szövetkezetektől Góthában elfogott franczia követ St. Aignantól a' béke alkudozásokra bévezetés. Az alapok ezek voltak: Spanyol', Olasz', 's Németország', és Hollandnak függetlensége; ellenben Belgium és a' bal rajna part Németországnál maradjon, 's Anglia készen legyen a' kereskedési szabadságot, és a' hajózási jogot elesmérni, a' mint azt Francziaország, illendő status és népjog-szerénti előleges állításoknál fogva követelhet. Napoleon késznek mutatkozott egy illyen közeledéshez; hanem titkos ohajtásait a' mindég szolgai Szenátnak szájába adta, melly azokat Fontanes által elég értőleg kimondá; „A' szövetkezettek nyilatkozásának szelleme mérsekletel szinet, de a' mérséklet gyakran csak egy diplomati fortély. A' foglalásokról, felülmúló súlyról, 's egy közmonarchiáról való rendszer, régtől fogva hallatszó tábori kialtás volt minden egyezésekért, gyakran pedig azoknak kebeléből egy még dicsvágyóbb hatalom támadott. Minden kormány néha néha vissza élt hatalmával, mindnyájan áthágták a' mértéket, azért mindnyáján tartoznak megengedni. De a' veszél most szorongátóbb; nagy készületekre volna szükség, 's minden franczianak egyesülni kellene azon diadem körül, mellyet ötven győzedelmek fénye, egy elvonuló fellegtől sem homályosítva, körül ragyogott. Csak igy lehet egy becsületes béké-

hez jutni.“ És Lacepede a' Szenát nevében elhitette a' Császárral: „Hogy ő rendkivüli nagylelküség és bekeséges lélek jeleit adá, midőn az ellenségnek béke ajánlataihoz is hozzá lépett, kétség kivül mivel meg volt győződve, hogy csak azon hatalom erősíti meg magát, a' melly magának tud korlátot tenni.“ — Egy sokkal kevesebb következésü értelmet talált Napoleon, a' teremtményei által hijába megdolgozott törvényhozó testben, hol különösen két tag, Lainè és Raynouard, az elfoglaló, kényuralkodósa alatt példátlan hazafiui bátorsággal utjába állt. „A' szövetkezettek törekedését,“ — ugymond Lainè — „Francziaországnak tisztes békét adni, lehetetlen elnem esmérni; hanem nemzetekre, valamint egyesekre nézve is a' becsület, a' tulajdon követeléseknek megtartásában és idegen jogok tisztelésében áll. Hogy egy nép bátorságát feltüzeljék, nem elegendő arra a' felszólítás, hogy magokat védelmi állásba helyezzék, hanem meg is kell azt arról győzni, hogy vére csak a' haza védelmezésére, és a' mentő törvényekért folyik.“ És hasonló merész lélekben hallatta magát Raynouard: „Nem egyedül a' szövetkezettek, kik Francziaországnak becsülettel tellyes békét terjesztének elé, törekedtek annak folyvásti nagyobbodasának korlátokat vetni, hanem egy egész felrettent világ kivánja a' minden népeket közösen illető jogokat. Francziaország szerencsétlensége legfőbb fokára hágott, a' haza minden oldalról a' határokon fenyegettetik, a' kereskedés megsemmítetve, a' földmivelés megakadva, az ipar leverve áll, 's nincsen egy Franczia is, a' ki vagyonain vagy familiáján kegyetlen veszteséget ne szenvedett volna. Két

esztendő óta annyira ment a' dolog, hogy évenként háromszor tartatik emberaratás, mert egy barbár és czéltalan háború elnyeli időszakként Francziaország ifjúságát, és elragadja azt a' földmiveles és a' mesterségektől. Ideje volna, hogy a' thrónok ismét megerősítettnének, és hogy meg szünne ama Francziaországnak tett szemrehányás, hogy ő, revolutiója tüzes üszkével, az egész világot megakarja gyujtani." Napoleon az igazságnak szavát csak despoti dühvel, és megvetéssel viszonozhatá. Lainè előtte árúló volt, a' többi tagjai a' biztosságnak, fondorkodók. „Ők nem képviselői a' nemzetnek, hanem a' Departementek küldöttjei. „Én magam vagyok" — dörgé ő — „a' népnek igazi képviselője. Ki is egyébb lett volna képes ezen terhet magára venni. Mi ez a' thrón? Egy fajószág, bársonnyal bevonva. Az ellenségek én ellenem sokkal inkább elkeseredettek, mint Francziaország ellen; de azért engedjem-e az Országot eldarabolni? Hát nem áldozom-e én fel kevélységemet, és követelésimet, csak hogy békét nyerhessek? Igen is, nékem van mit követelnem, mert Francziaországért nagy dolgokat vittem véghez. Francziaország jobban rám szorúlt, mint én Francziaországra. Én az ellenséget felfogom keresni és megverni. Három hónap mulva légyen békétek, vagy én többé nem fogok lenni!" —

Az utólsó pontban megtartotta szavát. Míg Lipcsénél Németország szerencse koszorúzva a' függetlenség pálmájáért vivott, az austriaiak győzelmes fegyverei Olaszországban rendkivüli foganattal útat törtek magoknak és két hónap mulva Karinthiát, Kraint, Friault, Istriát, a' velenczei birtok és Dalmátország nagy részét,

déli Tyrollal együtt vissza foglalták. Decemb. 22ig a' szövetkezettek különböző pontokon átmentek a' Rajnán A' Napoleon által Schveicztól kicsikart neutralitást nem esmerték el: „mivel azt nem lehet úgy tekinteni, mint igazi neutralitást, mikor a' status, melly azt nyilatkoztatja, nem tökélletes független, hanem idegen kénytől kormányoztatik, és ez az eset van Schveicczal is.“ 1814dik eszt. kezdetével Francziaország egyszerre minden oldalról két hadiseregtől látta magát fenyegetve, a' Francziák mindenhol a' tartománybelébe hátráltak. Akkor végre Napoleon, a' ki hosszas Párisban tartózkodása által közömbös bizodalmat törekedett szineltetni, vadúl előrohant, mint a' barlangjában fenyegettetett tigris, Lanskoyt St. Dizierből kihajtotta, de Briennei megtamadása tetemes veszteséggel pattant vissza. Időközben Chatillonban új béke alkudozások nyittattak, mellyeket Napoleon, ki az illyes dolgokban soha sem volt komoly, csak időnyerés véget gyakorlott. Csak egy elhatározó győzelem tágíthatott azon szorongató hálón, mellyet a' szövetkezettek mindég szükebb körbe húztak öszve körülötte. Akkor nagy hatalommal Alsuwief ellen rohant, ki a' Sleziai hadisereg különbféle csapatainak egyesületét tartóztatá, megverte őt Champ Aubertnél, és elfogta. Montmirailnál megverte Sacken generált, és Soissons, és Rheims felé vissza nyomta. Másnap (Febr. 14.) a' Poroszokat támadta meg Vauchampnál, és Chalonsba veté őket vissza. A' franczia bulletinok már is a' sléziai hadisereg tökélletes megsemmitéséről szóllottak, de Napoleon érdekei ugyan akkor egy érzékeny hasítást kaptak a' soissonsi veszteség által. Nán-

gisnál pedig Napoleon (Febr. 17kén) megverte Wittgensteint, és következő nap erős ellentállás után, a' würtembergi korona örököst, a' Seinén át vissza nyomta.

Napoleon, a' ki szerencséjén mindég akkor kocsolt legdurczásabban, midőn ez néki legritkábban mosolygott, a' gyorsan egymásután kivívott érdekek által, mellyek állásának veszélyét éppen nem szüntették meg, hanem csak egy pillantatra szépítették, ismét legmagasabb daczára jutott; már is arról szóllott, hogy ő most közelebb van Bécshez, mint Párishoz. De Chaumontban, Ausria, Oroszország, Anglia és Poroszország (Martz. 1je) egy új és 20 esztendeig tartó erősebb szövetség által egyesültek a' czélból, hogy Francziaországot olly békére kinszeritsék, melly Europának függetlenségét biztosítsa. Martzius 5kén a' Francziák nagy veszteséggel ismét ki hajtattak Troyesből; ellenben Rheims kezeikbe esett, melly által a' Blücher és Schwarczenberg közti egybeköttetés megszakasztatott. Elsőbbi craoni állásában Soissons és Laon közt Napoleontól megtámadtatott és Laonba nyomatott vissza, de ott megállapodott és a' megtámadót kétszeres hatású ütközetben meg verte. Napoleon próbái, a' népet tömegben felkérni, és a' szövetkezettek háta 's oldala mellett egy köz felkelést eszközölni — egy olly tett, mellyet ő elébb Ausriának és Poroszországnak olly igen felhányt és rossz néven vett — nem akartak néki sükerülni, mivel a' szövetkezettek minden illy nemű mozdulást előrelátólag le tudtak tartóztatni. St. Priest generált tetemes vesztességgel ki kergette Rheimsból, és szembetünő haditesttel Epernay felé nyomúlt elő. Ezen

egyes sükereken olly igen elbizta magát, hogy ő, a' ki a' szövetkezetteknek első bémenetele után, olly meglehetős engedékenynek mutatkozott, most egyszerre legmagasbra csigázta feltételeit, és noha ő az elébbieket, mellyek szerint Franczia ország 1789diki határaiba visszatérendő volt, már elfogadta, mostan egyátaljan a' Rajnát kivánta határúl, úgy szinte Jósef és Hieronymus testvéreinek kárpótlást és Olaszország birtokát. A' chatilloni öszvejövetel olly formán bomlott-szét, mint elébb a' prágai, Napoleonnak látható ösztönzése miatt; és a' szövetkezettek azt hitték, hogy magoknak, népeiknek és Franczia országnak tartoznak, ezen elszakadás indító okait, a' következő nyilatkozásban hirré tenni: „Katonai esetek, minőket az előkor története keveset mutat, öszvezúzták a' múlt October hónapban azon iszonyú épületet, melly a' Franczia birodalom nevét viselte, egy politikai szülemény, mellyet birodalmak romjai támogattak, mellyek az előtt függetlenek és boldogok voltak, és a' mellyet ős régiségű monarchiáktól elszaggatott provinciákkal nagyobbítottak, mellynek egy egész nemzetség vére, jólléte és boldogsága, támaszúl voltak szolgálandók. Midőn a' győzelem a' szövetkezett hatalmasságokat a' rajnáig vezeté, jónak tarták ezek, egész Europa előtt még egyszer amaz elveket felállítani, mellyeken szövetségök, óhajtásaik és végzéseik alapultak. Minden dicsvágyi és foglalásra törekedő szándéktól távol és csak azon óhajtástól lelkesítve, Europa újra helyre állítatott alkotmányában, minden hatalmasságot a' maga idomzott lépcsőjére állitatva látni, azon erős elhatározással: a' fegyvert előbb le nem tenni, mint sem szándékjok eme nemes czélja

kivivatnék, e' rendithetlen elhatározásokat nyilvános iromány által, közrebocsátták, és legkevésbé sem kételkedtek az ellenség kormányának az ő változhatatlan elhatározások értelmében, nyilatkozásokat tenni.

„A' franczia kormány, a' szövetkezett udvarok ezen őszinte nyilatkozásait a' végre látszott használni, hogy békés gondolkozásmódot fitogtasson. Valóban szüksége volt illy tettetésre, hogy népei szemei előtt, az új megeröltetést igazolja, mellyet tőlök kivánni soha el nem fáradt. Azonban a' szövetkezettek kabinétiben jól átlátták, hogy mind ez csak oda vezet, hogy tettetett alkudozásokból hasznot vonjanak, oly czélból, hogy a' közvéleményt magok részére birják 's Francziaország az Europai békéről gondolkozástól távol legyen.

„A' szövetkezett hatalmak e' titkos czélzatokat átlátván, arra határozák magokat, hogy az oly igen kivánt békét, Franczia földen önmagok vivják ki. Számos hadiseregek mentek át a' Rajnán; alig nyomultak be Francziaországba, midőn a' franczia külügyek Ministere az előőröknél megjelent. Ettől fogva a' franczia kormánynak minden léptei oda czéloztak, a' közvéleményt megváltoztatni, a' franczia nép előtt szemfényvesztést üzni és a' szövetkezettekre, a' megtámadó háború gyűlöletességét hárítani.

„Ekkor érzék a' nagy szövetkezett udvarok a' történetek folytában Europáérti szövetkezésök egész erejét és erősségét, és azon elvek, mellyek e' hatalmasságok tanácskozásait egyesülésök pillanatától kezdve, a' közjóért vezérlették, egész tökélletességökben kifejlődtek. Már most semmi sem hátrálhatá őket, a' közös Statusépületje helyreállitására változhatlanúl megkivántató feltételeket kimondani. Oly sok előrebocsátott győzedel-

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

mek után, a' feltételek a' békét többé nem akadályoztathaták. Anglia vala az egyetlen egy hatalom, melly e' végett felszóllitatván a' béke mérlegébe Francziaország részéről kárpótlásokat tehetett, az áldozatok jegyzékéről nyilatkozhatott, mellyeket a' közbékének nyujtani kész akart lenni. A' szövetkezett fejedelmek végtére remélhették, hogy az eddig tett tapasztalások az oly hóditóra, a' ki már most egy nagy nemzet szemrehányásinak ki vala téve, 's a' ki fővárasában annak sokszoros szenvedéséről most vala először önmaga bizonyság, hathatós befolyással birtak légyen. Valóban e' tapasztalásnak, ama gondolatra kellett volna birnia őtet, hogy a' királyiszékek fentartása csak mérsékleten és igazságon alapúl. Meglévén győződve, hogy a' szövetkezett hatalmasságok által tett próbatétel, a' hadimunkálatok folyamát nem hátráltathatná, abban egyeztek meg, hogy a' békealkudozások alatt is folytatódjon a' háboru. E' határozásra a' mult idő története és némely szomorú vissza emlékezés inditták. — Meghatalmazottjaik, a' franczia kormányéival Chatillonban jöttek öszve.

„Ezután a' győzedelmes seregek csak hamar közelitének Francziaország fővárasához, 's ekkor a' franczia kormány csak ennek szabaditásáról gondolkodott. A' franczia meghatalmazott parancsot vett, fegyvernyugvást javallani, melly oly alapokon fekünne, mellyeket magok a' szövetkezett hatalmasságok is szükségesnek tartottak az átaljános béke helyreállitására. Ajánlást tettek azonnal minden várakat átadni azon tartományokban mellyekről Francziaország lemondana; mindazáltal oly feltétel alatt, hogy a' hadimunkálatok tüstént megszünjenek.

„De minthogy a' szövetkezett hatalmak húsz esztendei tapasztalásból meggyőződtek arról, hogy a' franczia kabinetteli minden alkudozásokban, szorgosan megkeljen különböztetni azt, a' mi csak rémlik, attól a' mi valóságosan előttök fekszik: e' fegyverszüneti ajánlatot el nem fogadák, és ellenben a' béke előleges pontjait azonnal aláírni ajánlkozának. Ezen aláírásnak, Francziaországra nézve, meg lett volna mind azon haszna, a' mi egy fegyverszünetnek, a' nélkül, hogy a' szövetkezett hatalmakat káros következéseivel vakittaná.

„Történt azonban, hogy Páris falai közt a' most élő nemzetség ifjuságából formált hadisereg néhány részes nyereséget kivivott. Ez vala utólsó reménysége a' nemzetnek, 's egy milliom derék férjfiak romjaiból álla, kik részint a' csatatéren maradtak, részint a' Lissabontól Moskváig való hadiuton sorsokra hagyattak, 's oly czéloknak áldoztattak fel, mellyek Francziaország érdekétől idegenek valának.

„A' chatilloni conferencziák már most más karaktert vettek fel. A' franczia meghatalmazottnak még mindég hibáztak utasitásai 's már most nem vala képes a' szövetkezett udvarok javallatira felelni. Ezen hatalmasságok igen világosan láták, minő szándékban légyen a' franczia kormány; azért elhatározó lépésre határozák el magokat, melly egyedül méltó vala önmagokra, hatalmokra és gondolkozások módja őszinteségére. Meghatalmazottjoknak kötelességül szabák, oly előleges békekötési javallatot közleni, melly mind azon alapokat magában foglalná, mellyeket a' politikai egyensuly helyreállitására elkerülhetlen szükségesnek tartottak, és a' mellyeket a' franczia kormány néhány nappal előbb, midőn létét ve-

szélyeztetettnek vélé, önmaga javallott volt. Ez en előleges békejavallatban az ismét helyreállitandó Europai Statusalkotmány' elvei, foglaltattak.

„Francziaországnak ugyan, miután neki ama térföldet, mellyet a' dicsősség, 's jóllét századaiban királjai pálczája alatt birt volt, ismét megbiztositották, Europával a' szabadság, a' nemzeti függetlenség és a' béke jótéteményiben osztoznia kellett volna. Csak a' franczia kormánytól függött a' nemzet fájdalmait bévégezni, néki a' békével együtt a' franczia gyarmatokat visszaadni, kereskedésöket 's iparok szabad gyakorlását uj emelkedésbe hozni, és pedig mind ezt egyetlen egy szó által. Mit kivánhatott még többet ez a' kormány? A' szövetkezett hatalmak azt az ajánlást tették, hogy egyeztető lélekkel a' birtoki tárgyak eránti kivánságaik felett kölcsönös egyetértésig alkudozzanak, mi által Francziaország határi nagyobbodnának, mintsem a' revolutzió háboruja előtt voltak.

„Tizennégy nap mult el a' nélkül, hogy a' franczia kormány felelt volna reá. A' szövetkezettek meghatalmazottjai már most mulhatatlan véghatárt kivántak a' békefeltételek elfogadására vagy visszautasitására. Sött a' franczia meghatalmazottnak még elég időt engedtek, hogy egy viszonos békejavallatot közöljön vélök, mellynek mindazáltal szelleme 's lényeges tartalmára nézve, a' szövetkezett hatalmaktól tett javallatokkal megkellett egyeznie. Erre köz-megegyezéssel Marcz 10-ke határoztatott. E' határidő elmultával a' franczia meghatalmazott nem tudott egyebet előladni, mint különbféle leveleket, mellyeknek visgálatával csak az időt vesztették volna 's a' helyett, hogy a' czélhoz közelitetnének haszontalan alkudozásokba kellett volna bocsátkozniok.

„A' franczia meghatalmazott nyilvános kívánságára, még néhány napi uj határidő engedtetett néki. Végre Marcz 15-kén egy viszonosbéke-javallatot nyujta át a' meghatalmazott, melyből azonnal világosan láták, hogy Francziaország szerencsétlensége a' franczia kormány gondolkozása módjában még a' legkissebb változást sem okozta. Ezen viszonjavallatban a' franczia kormány ismételi az eddig tett javallatit 's azt kívánja, hogy a' népek, kik előtt a' franczialélek teljességgel esméretlen, népek, kik századok óta fenálló kormányjokat soha sem kebeleznékbe a' francziákéba, tovább is állórészei legyenek Francziaországnak. Francziaország továbbra is oly térföldet akart megtartani, melly az egyensuly rendszerével és minden más nagyobb europai birodalmak viszonyival teljességgel meg nem egyeztethető vala. Mindazon helyzeteket és megtámadó pontokat megakará tartani, mellyek által a' franczia kormány Europa 's francziaország szerencsétlenségére az utóbb mult esztendőkben oly sok thrónokat felforgatott és oly számos zavarokat okozott. A' most Francziaországban uralkodó familia' tagjai ismét külthrónokra tétessenek, 's a' franczia kormány, melly sok esztendőkig csak az által kivánt Europán uralkodni, hogy egyenetlenséget hintett szét 's a' fegyverek erejét használá, továbbra is Europa belső ügyeiben 's az europai hatalmasságok sorsa felett választott biró lehessen.

„Ilyetén alkudozásnak folytában a' szövetkezett hatalmaknak mind azt elkellett vólna szemeik elől veszteni, a' mivel magoknak tartoztak, le kellett vólna mondaniok, ama dicsőséges czélról, mellyet magok elé kitüztek, és megengedni, hogy eddigi erőlködéseik mostantólfogva csak tulajdon népeinek kárára fognak lenni. Ha a' szö-

vetkezett hatalmak a' viszonos békeajánlat alapjai szerint aláirták vólna az alkut, akkor fegyvereiket a' köz ellenségnek fogták általadni, és népeiknek reménységét szinte úgy mint szövetkezetteiknek bizodalmát, megfogták csalni.

„A' szövetkezett hatalmak tehát nyilatkoztatták ezen az emberiség javáról oly elhatározó pillanatban, hogy ünnepélyesen adott szavokat ezennel megujítják, a' fegyvereket elébb le nem tenni, míg egyesüléseknek nagy czélja el nem érettett. Francziaország azon bajokat, mellyeket ezúttal szenved, magának tulajdonitsa! Csak a' béke gyógyithatja azon sebeket, mellyeket neki az, az egész világon uralkodni kívánó lélek ütött, kihez a' történeti évkönyvben hasonlót nem találhatunk. A' legközelebbi béke egy közönséges europai béke leend. Ideje már egyszer, hogy az uralkodó fejedelmek, minden idegen befolyás nélkül felvigyázhassanak népeik javára, hogy a' nemzetek az ő kölcsönös függetlenségöket tiszteljék, hogy a' fenálló polgári viszonok ne legyenek naponkint a' veszélynek kitéve, egy napról a' másikra, vagyonaikkal és szabad kereskedésökkel együtt földre tiportatni. Egész Europa egy kívánságban egyesült, és ez a' kívánság magában foglalja ama kötelékeit mind azon népeknek, mellyek mindnyájan csak egy, és ugyan azon ügyért egyesültek, és ezen közügy minden esetre fog győzni azon egyetlen akadályon, mellyel még meg kell küzdenie.“

Hogy ezen egyetlen le győzendő béke akadály alatt csak Napoleont kelljen érteni, kitetszett nem csak azon tetleges kémélésből, mellynek a' franczia nemzet a' szövetkezettek részéről mindenképp örvendhetett, hanem csak nem sokára nyilvános szóban is kijelentetett. Még egyszer meg

mutatta ő homlokát az előre nyomúlt nagy austria-oroszhadiseregnek, és kínszerítette azt Troyesből Bar sur Aubeba vissza vonúlni. De Marcz. 22. és 23. kiverte Schwarczenberg a' Francziákat egy köz megtámadásban, némü veszteséggel Arcis sur Aubeból. A' folyvást tartó nyugtalan gyors menetelek, mellyek által Napoleon szokott módja szerént elleneit egyenkint megverni, 's egymásután megsemmiteni reménylette, seregét kevés foganat mellett szörnyen kimeritették. Az ő tapasztalt régi harczosai kicsinyenkint elhaltak, vagy munkátalanúl az erősségekben feküdtek, és ama szüntelen szedegetése a' legéretlenebb ifjúságnak, kiket, az örökén szorittó katona szükében, a' hadi szolgálatra czéleránYosan mivelni nem is volt idejök, azt gyanittatá, hogy Francziaország nem sokára csupa alakokat fog a' csatatérre állithatni. . . . Napoleon terve: seregeinek szék-ét a' rajnai erősségekből magához vonni és belőlök az ellenség háta mögött egy hadisereget teremteni, rosszúl sükerült, mivel követei, kiket e' végett az erősségekbe küldött, nagyrészint elfogattak. Mindég mélyebben nyomultak be a' szövetkezett Angolok, Spanyolok és Portugalok déli Francziaországba; egyszersmint meg jelent ugyanott az Angoulemei herczeg is, és a' nép azonnal a' Bourbonok részére nyilatkoztatá magát. Bordeaux és Lyon, átment a' szövetkezettekhez, Olaszországban pedig egyik helyről a' másikra hajtattak a' Francziák, 's közép Olaszországnak legnagyobb része úgy színte Róma és Florencz tőllök elszakasztattak.

Az alatt míg Napoleon az ütközet kilátását rögtön megtörve Vitry és St. Dizier ellen előnyomúlt, azon szándékkal, hogy az ellenséget hátúlról a' városok és falúk remélt felkelése, és a' kiro-

hanó várőrizetek által készűlt lesből, támadja meg, Schwarczenberg és Blüchernek sükerült: egymással egyesülni, 's őtet ez által, Páristól egészen elvágni. A' szövetkezettek, kik tervén keresztül láttak, harcz nélkűl tova engedték vonúlni, és elhatározták egy gyors és összefogó előnyomulás által Párisfelé, az ütközetnek elválasztó fordúlatot adni. Schwarczenberg elkészitette a' sereget ezen közel nagy elválásra: „Ti culmi, lipcsei, hanaui, briennei győzők! táborozástokban öszvezúztátok Francziaország uralkodásának jármát a' külföld felett, ti magatok foglaltátok el Francziaország felét; 's mégsem akar a' francziakormány az illendőségről és mérsékletről mit is hallani. Francziaország maradna egy hódító hatalmasság, melly minden pillanatban szabadságunkat és nyugalmunkat fenyegesse. Ezért lett vége a' békealkudozásoknak. — Harczosok, a' ti kezeitekben nyugszik a' világ sorsa. Reátok vannak egész Europa szemei függesztve. Kevés pillanat még, és az ő igaz kívánságai általatok fognak teljesülni.“ Marmont és Mortier, kik egy 25000 emberből álló sereggel kisérték Napoleont, hogy neki az egyesülést Párissal megtartsák, Schwarczenberg és Blücher által Fére Champenoisenál tökélletesen megverettek, 's mellette többet vesztettek 10,000 embernél és 100 álgyúnál 's nagy tombolással vettettek bé Párisba. Marcz. 30-kán megjelentek a' szövetkezettek Páris előtt. Hijába próbálta a' párisi policzia azon hazugság által: „hogy csak mint egy 25 vagy 30,000 ember merészli egy vakmerő pártos vezetése alatt a' várost fenyegetni, ellenben 500,000 polgártól könnyüszerivel megtörettethetik.“ — a' polgároknak bátorságát feltüzelni és a' várost megmenteni. A' párisi halmok a' szövetkezettek' által egymásután

megvívattak; Blücher miután a' Francziáknak középütközetét hátra verte vólna, előre nyomult a' város felé, melly éjjel megadta magát. Marmont és Mortier elhagyták Párist 's a' győztesek kegyelmébe ajánlották. Mart. 31-kén tartá az orosz császár 's a' porosz király győzödelmi bemenetelét, — az austriai császár már előbb Dijonba menvén. Napoleon, kinek a' szövetkezettek nagy serege igazi közeledése, egyátaljan nem akart fejébe menni, sokáig meg sem győződhetett fő városa esetéről, 's midőn végre abban bizonyos lett, majd kis lelküséget, majd vad durczaságot mutatott. Már is kedve volt a' hozzá hívtelen Párist tulajdon katonái által raboltatni. Ez ellen Sándor császár a' szövetkezettek nevében, mindjárt a' bemenetel' napján nyilatkoztatá; „hogy többé nem fogna Napoleon Bonapartéval, sem familiája valamelly tagjával alkudozni;" April. 2-kán kimondá a' tanács Napoleon Bonaparte letételét, mivel az többféleképp megsértette az alkotmányt, 's 6-kán kinyilatkoztatott a' Bourbonok helyre állítása. Bonaparte sokáig kétkedett, ezer tervek üzék egymást lelkében; de midőn végre látá, hogy azok is, kikkel hadi dicsőségét legközelébb megosztá, 's ezek közt még Ney is a' legnehezebb elhatározásra kényszerítik, akkor végtére April 11-kén lemondott a' koronáról, mellynek fejében néki esztendei jövedelmül két millio frank, Elba szigeti fejedelemség, 's császári czim egész életére, hitvesének Maria Luiza császárnénak 's fiának: Parma, Piacenza és Guastalla, nem különben familiája többi tagjainak tetemes nyugpénzek köteleztettek. April 27-kén Frejusban hajóra ült, Elbába menendő 's mig ott partra szált, 18-dik Lajos Párisba bement.

1814. Jun. 15-kén Bécsben nyilvánosan kihirdettetett a' párisi béke és 16-kán Ferencz császár ünnepélyesen, örömkiáltások közt bé ment fő városába. Iszonyu idő mult el azon rövid szak alatt, mellyben Bécs lakosi köz attyok' szeretett arczát nem látták. Az ó Karintiai kapunál szép győzödelmi kapu boltozat alatt fogadá őt az összes tisztviselőség és austriai czimer színébe öltözött 200 gyermek 's leány, kik néki pálmát 's borostyán ágokat hoztanak. A' tisztviselőség köszöntésére igy viszonozott a' császár: „az én kedves Bécsieim minden időben, a' szerencsétlenségben ugy, mint a' szerencsében szeretetök 's hívségök' bizonyságait adák. Mindég örömmel tértem viszsza kebelökbe; de leginkább örvendek ma, miután olly békét kötöttem, melly azon igazságos reményt nyujtja, a' mit mindég óhajtottam, hogy hív népeim 's kedves fővárosom jóllétét tartóssá erősíthessem."

'S valóban ugy is volt. Europa ellensége ugyan még egyszer szétrepeszté Elba szikláját, mellybe a' világ itélete őt bérekeszté, 's a' zendülés és egyenetlenség tüzesüszkét még egyszer a' népek közé hajitá. XVIII. Lajos kormánya, mint azt önmaga megvallá, Francziaország pusztító kiáradásának lassankinti beapadását nem mindenhol segité czélerányosan elé, majd igen lomhán, majd igen merően lépett fel, a' tomboló tömeget rendszerinti korlátok helyett inkább feszes és elavult formákba igyekezett szorongatni, röviden, a' kormány saját vallomása szerint hibákat ejtett, állitólag azért, „mivel oly időkre jutott, mellyekben éppen, a' legtisztább szándék sem éré el czélját." Annál könyebb volt a' számkivetésből ismét előrontó világhódítónak régi báját a' katonákra és magára a' nép nagyobb részére meg-

újítani, és az elhúnyt fényes napok rémjét, Francziaországot, a' dicsőség és nagyság hazugképével még egyszer elcsábítani. Hijába remélte mesterkélt béketartás által Europa uralkodóit a' gondtól felmenteni; mint a' béke' közellenségének, a' háború egy értelemmel kinyilatkoztatott. Testőrzői a' régi öldökleni vágyó merészséggel ismét öszvegyültek körülte; ekkor az Angolok 's Poroszok győzedelme Waterloonál, álmodott magosságából lezuzá 's a' megrémült óriást a' tengeren által Sz. Ilona magános remeteségébe atijeszté, hol önmaga büszke személyét választván hadifortélyos-bölcselkedő gondolkodása' tárgyául, 's eloltott fényképének fontosságán tünődvén, rideg lemondás 's ingerlékeny roszkedvűség közt várá szabadító halálát, mellyet zászló alja előtt a' Waterlooi mészárlásban hijába keresett.

Igy lön vége — a' maga korában a' tagadás nagy lelke' — Napoleon Bonapartának, a' ki minden erővel fellévén ruházva, hogy a' vérrel tele revoluczió győző és engesztelő kötése légyen, e' helyett inkább annak görcseit mesterségesen öszveszorítá, 's a' mint ezek előbb csak ön magok ellen tomboltak, most a' világ és emberiség ellen hagyá dühödni; a' ki az emberi nagyság legfelsőbb forduló pontjára hágván, lábát inkább az elérhetetlenség tartalék nélküli ürességébe helyezteté és önmagát a' bukásnak átadá, mintsem hogy nyugodtan uralkodott volna az ő magosságában; a' ki végre, a' régi kor ama durczás vivójához hasonlólag, már lankadt erővel a' békefáját üregében még egyszer megragadta, hogy azt széttépje és haszontalan kifáradva és erejéből kifogyva, bünhödő kezeit végtére már vissza nem huzhatta és igy ön

maga által meglévén fogva, kinzó dicsőség nélküli halált lelt. *)

---

*) Midőn a' Nagybrittanniai parliament vitatásiban (megnyittattak 1815. Febr. 19kén) a' vélekedések bizonyos ide oda hanyatlást árulának el, Grattan Ur igen helyesen és erővelteljesen állitá igazi szinbe Napoleon hatását és uralkodása elveit: „olly ország, mellynek elvei mások bátorságával öszve nem egyeztethetők, ezen bátorságnak utjában áll. Ha egy rablás által felálló és foglalásra intézett hadisereg az alkotmányához tartozik, ugy ez öszveesküvés a' szomszédjai ellen, 's a' kihajitásra mindenkor néki csóvalt gyujtófaklya. Ezen hatalmasság igen is fog néktek békeigéreteket tenni, mig az alatt vesztetekről gondolkodik. Dicső és mély értelmü maximákat fog ez néktek adni a' nyugalom aldásiról, mellyek önmagokban ugyan elég bölcsek, 's csak akkor nem bölcsek, ha ti azokat ezen esetben követitek. Illy béke követek a' háború eszközei 's azon hatalmasság, melly ezeket néktek küldi, a' ti bolondozágtokkal letetek ellen öszve esküszik! Azt mondjátok: Bonaparte jelenségét adta a' jobbulásnak. A' rabszolgai kereskedést eltörlötte. Jól vagyon. Dicsérjétek őt, hogy a' feketéket megszabadítja; de ne segítsetek néki a' fehéreket békókba vetni. Vallyon nyugodtan essünk e' annak kezébe, kinek egész élete borzasztó cselekedetekből áll? Vallyon a' vétek, a' maga mérsékletébe gerjessze-e utálatunkat, de ha óriássá válik, okoságunkat megállitsa, bámulásunkat gyerjessze és végre bennünket csudálkozással töltsön-e el? E' férjfiu szelleme, tűze által nagy válalatokra ragadtatik, mig türhetetlensége hátráltatja őt, hatalmát megerősíteni. Országokat alapítani ő igen ügyes, azokat fentartani szerencsénkre igen ügyetlen férjfiu. Elég ereje és talentoma van, Francziaországot fenyíteni, és Europát meglátogatni. Azt kell mondanunk a' francziáknak, mi nem tolunk rátok semmi uralkodást is, de nem szivelhetjük, hogy olly uralkodást válasszatok, melly erőtöket veszedelmüukre fordítja."

Europa kivivá a' békét, igen is véres áldozatokkal, mellyek bizonyára szelidebben ütöttek volna ki, ha előbb már meglettek volna győződve, hogy egy hatalmas és ravasz ellenség ellen, csak minden erő hathatós és szeghetetlen egybekötésében leljenek ellentállást és szabadulást, és hogy magános tekintetekből nézve bár hányfelé szakadjának is Németország' érdekei, még is a' függetlenség 's nemzeti becsület pontjában oszthatatlan öszve fügjenek és egymásban fekügyenek. Az egyes lökések, mellyeket Europa a' fáradhatatlanúl szorongató ellenségnek vissza adott, ön magát gyengiték, a' nélkül hogy amazt megsebesítették volna. Csak midőn szoros öszvetartás által, nyomos és többé ide oda nem hanyatló ellenszögezés lön lehetséges, multa fellyül az ellentállás sükere saját várakozásaikat, 's a' meglepett ellenfél, a' kit legfellyebb csak visszatartóztatlatni reméllettek, a' győző Europa reményén fellyül, előtte öszverogyott. Europát a' háború elve mentette meg; melly a' védelmezés esetében, mindég legbiztosabb módja a' vég szabadulásnak, valamint a' megtámadás esetében, legbiztosabb kezese a' vég bukásnak. Azért ezen esetben a' háborút, alkalom, amabban elv gyanánt kell venni. — De Austria fennséges császárja alatt bajnoki álhatatosság által a' szerencsétlenségben is, a' vélekedésében megzavart Németországnak, mint dicsőséges példa, mint nemzeti ön érzés és német érzetek erős gyüjtő pontja, ragyogva elébe világolt; vonagló pártoskodások' harcza közepette, erős kézzel elébe rajzolá a' német léleknek, a' néki szint olly szükséges, mint hozzá egyedül méltó pályát, 's miután elhagyatva 's

ré-

részint önnön védettjeitől elesmérve, a' Németország függetlenségeérti harczból, dicső, de mély sebeket hozott, bár karja nyugodni látszott, még is hathatósan felemelé szavát a' békeért, becsületért és szabadságért, mig Németország felébredő szelleme, harczoló társakat vezetett hozzá 's győzedelmesen megszelidíté ama mindenhatót, melly Európát olly soká tartá félelemben és reszkető szolgaságban. Oltalmazva és elhárítva, 's még is félre értetve és kétségbe hozva, Austria — mintegy Németország hív Eckardja — mellette állott; ekkor világított fel Oroszország' véres hómezejéről, Moszkva' lángjaiból a' hálanapja Németország eránt, 's Bonaparte' óriási épűlete, mellyet Németország — nem gyanítva, hogy saját tömlöczét építi, — ön maga segített felemelni, Németország által boszusan letöretett.

Nyolczadik Szakasz.

A' második párisi békétől, Ferencz Császár haláláig.

A' párisi béke és a' bécsi congressus Europa nyugalmát megalapíták 's már most mindegyik fejedelem igyekezett a' háborúk sora által tartományain ejtett sebeket meggyógyítani. Ferencz császár, ki népei boldogságát élete czéljának tüzé ki, minyájoknak például ment elől. Első szemügye a' finánez állapot megjobbítására volt függesztve. A' bécsi Bank felállí-

tása, melly csak hamar igen virágzó állapotra jutott, 's a' státus adósságait eltörlő alapítványnak felállítása, áldással tele hatott Austria financziájára, a' Statuspapirosok folyamatja felment, a' papirospénz tömege megkissebbedett 's a' státus hitelezői pontos fizetések által az előbb szenvedett vesztességért kárpótlást nyertek.

Az Aacheni congressusban, melly Franczia-ország foglalásának véget vetett, Austria ismét bebizonyítá igazság szeretetét, a' midőn Franczia-ország nyugalma biztosítása után, annak kiürítésében örömmel megegyezett.

Mig Austria, Europa többi tartományaihoz hasonlólag, a' béke szelid áldásaival élt, 's ennek sükerei a' kézimesterségek, gyárok 's kereskedés virágzásában gazdagon mutatkozának, az alatt egy igen érdekes ország, Europa nyugoti részében, egy nyughatatlan párt prédájává lőn. Spanyolország a' szabadság szeretete kábulásától elragadtatva, a' királya által félre vetett alkotmányt erőszakos módon adá magának 's kinszerité ezt annak elfogadására. A' szomszéd Portugal követé e' példát és Nápolt, azután Piemontot ugyan ezen szédülés fogta el.

A' Laibachi és Veronai Congressus arra valának rendeltetve, hogy ezen zavaroknak véget vessenek. Austria 's Oroszország hadiseregei, hadi erejeket Olaszország ellen irányozták; de az Austriai elősereg elégséges vala Nápolt és Piemontot megzabolázni, 's a' törvényes urnak törzsökös hatalmát ismét visszaadni. Franczia-ország győzedelmesen ment bé Spanyolországba, egy hatalmas felekezettől az országban segítetve 's a' Cortesektől Cadixba hurczolt királt, ismét visszavitte Madridba.

Mig ezek Europa déli részében történtek, az alatt Németország is a' nyugtalanságok lelkétől kinoztatott, melly a' szép országot szerencsétlenséggel 's veszedelemmel fenyegeté. A' háborúk fergetegei által felgerjedt ifjuság, melly sok, indulatos reménységiben megcsalatkozott, szövetségeket kötött 's fondorkodásokra adta magát, mellyeknek czélja, Németország egysége 's szabadsága' tüneményképének kellett volna lenni.

Ferencz császár, ki, mint a' Német szövetség első tagja, kötelességétől szívéből buzgott, e' gonosz szellemnek határt vetni igyekezett. A' karlsbadi és Troppaui tanácskozásoknak ez vala czélja 's a' Császár nemes igyekezetének sükerült, a' német nemzetben, a' benne lakó okos észt felébreszteni, 's ez boszonkodva háritott vissza minden próbatételt, melly nyugalmát háboríthatá 's őtet a' feneketlen örvény' szélére vezette volna.

Austria 's ennek felséges képviselője Ferencz császár, uralkodása kezdetétől egész haláláig mindég ugyan azon elv mellett, t. i. az isteni és földi jog' elve mellett harczolt, 's e' nyughatatlanságok alatt is, mellyek Európát mozgásba hozák, minden lépései ama jog' érzetétől vezéreltettek. Jól tudta ő, hogy minden földi intézetek, javításra képesek legyenek, de az igazság' és elesmérés' szelid útján, nem pedig irtózással tele felforgatások által eszközöltessenek azok.

Ha a' császár szíve a' németországi felgerjedés jelei által megszomorítatott, ellenben tulajdon császári birodalma sokszor alkalmat nyujta néki az örömre.

A' Császárné koronáztatása az 1825ki Posonban tartott Országgyülésen, a' koronaherczeg Ferdinándnak Magyar Királlá koronáztatása az 1830ki országgyülésen szinte Posonban a' magyaroknak alkalmat nyujtának az uralkodóház eránti hivségöket 's szeretöket bébizonyitani. Uralkodása utólsó esztendeiből két épochát nem halgathatunk el. Az első az, midőn a' Császár nehéz betegsége után felgyógyulván népe előtt legelőszer ismét megjelent, a' második, midőn uralkodása negyvenedik évét bétöltven, ez idő pontot minden tartományai, a' népek történetiben nevezetes örömittasságban ünnepelték. Ezen időpont Magyar Országra nézve annál elfelejthetetlenebb, minthogy ez vala az egyetlen egy ország, mellynek szerencséje volt érzeteit különös kiküldöttség által a' thrón lábaihoz rakhatni le.

Az 1830ki esztendőnek Európát erősen megkell vala ráznia 's ennek több tekintetben új alakot adnia. Három nap elég vala Francziaország régi dynastiája ledöntésére 's egy újnak a' thrónra emelésére. E' történeten egész Europa megrémült 's félt, hogy nyugalmát ismét veszedelmeztetni látja.

Ferencz császár, kinek éles látása minden történeteket átláta, 's állása magos fontosságát esméré, népei nyugalmát és szerencséjét nem akará koczkáztatni. Azt vélé, hogy hozzá illene olly magatartást felvenni, melly szerint Austria minden esetekre elkészülve, akármelly történetnek is ellene álhat. Ezen magatartás parancsolólag hatott Olaszországra 's a' forrásba jött Németországra, a' nyughatatlanságok az Esztei tartomány' szomszédságában, csak hamar lecsillapíttattak 's Németország állapotja

tanácskozások alá vétetett, mellyeknek szerencsés foganatja az ezen Országnak újra megalapított békéje által, biztosítva lön. Austria, szorosan egybeköttetve Orosz és Poroszországgal, ijesztő kép lön a' jó rend' minden ellenséginek, 's minden jó ember a' Császár óltalmazó paizsa alá rejtezék.

Ezen fenséges állásban maradt Austria a' császár' haláláig, 's bár az országnak megerőltetései a' financzia végett, erősek is, még is elesméri a' fejedelem, hogy ezek elkerülhetetlenek légyenek, ha népei boldogságát bizontalan történeteknek koczkájára kitenni nem akarja.

Ezen időbe esik, a' Magyarországra nézve olly fontos országgyülés, mellyet mihelyt az 1831dik esztendő közepétől fogva, annak szinte végéig, országunkban is kémilletlenül dühösködött epemirigy' rettentési elmultak, 's az országos küldöttség munkái, a' tanácskozás alábocsáttatásra készen voltak, Ő Felsége Posonba, az 1832dik esztendő, Decemb. 16ra összehivott; mellyben az ország java felett tanácskoznak 's a' magyar alkotmánynak ama javittást adandják, mellyet a' köz jó szorgosan megkíván. Mit fog szülni ezen nagy várakozásokat gerjesztett országgyülés, rejtve van a' jövendők titkában; de maga az, hogy az országos biztossági munkálatok sorában első helyre az urbér elintézése tétetett; hogy ezen országgyülés tartására megkivántató minden költségeket a' nemesség önkint magára vállalt: méltán azt reméltheti, hogy ezen — mint látszik, a' század', az igazság', szeretet' és emberiség' magos kivánatit felfogó — országgyülés, egy fényesb, boldogabb időszak kezdete leend történetink évkönyvében.

Mig e' szerint minden Országok a' legjobb haza attya jótéteményei éldelésében bövelkedtek, mig életének elért 67dik esztendeje' örömhangjai alig hangozának el, az alatt a' végzés elhatározá, egy boldog népet nehéz próbára tenni 's az attyát tőle elragadni.

Az 1835dik esztendő, Februar végével a' császárt gyulasztó láz lepvén meg eleintén a' betegség' folyama rendszeres vala, 's ennél fogva alaposan remélheték, minél előbbi javulását.

Febr. 26kán kevéssel éjfél után a' betegség a' láz' növekedése miatt némüleg megnehezült, 's reggeli 8 órakor, saját legfensőbb kivánatira Ő Felsége a' halotti szentségeket felvette.

Febr. 27kén 's 28kán mind emelkedvén a' láz, betegsége nehezült 's 1ső Martziusról 2kra éjtszaka, ¾ kor egyre csendesen és kegyesen, mint egész élete tettekkel teljesen eltelt, — elszunyadt az úrban. Azon fájdalmat, mellyet lakóvárasa' és minden országai' lakosi éreztek, szóval kinem fejezhetni, és azt minnyájan a' legérzékenyebb módon nyilatkoztaták. Hasonló szívfájdalom lepé meg Europa minden udvarait, 's népei keservében az egész világ részt vett. Az utólsó római császár meghalt, a' jóg védője, 's az igazság' jelképe eltünt. A' mint ő egész életében mindég csak a' jóért harczolt, ugy ő előtte egy sem cselekedett. Ő nem ura, hanem attya és barátja volt népének, 's jó szíve a' legkésőbb időkben is folyvást élni fog népe emlékezetében.

A' császár életét rajzolván, annak charakter vonásihoz egyebet nem adhatunk hozzá, és azt véljük, hogy ezen rajzolatot méltóbban

nem rekeszthetjük bé, mintha végrendeléséből ama kivonatot közöljük, a' melly népeit érdekli:

§. 14.

Szeretetemet hagyom alattvalóimnak, Reménylem, hogy imádkozhatok értök az istennél; felszóllítom őket az én törvényes követőm iránti hűségre 's ragaszkodásra, valamint azt erántam a' jó 's rosz napokban bébizonyitották. Hiv hadiseregeimnek szívesen köszönöm szolgálatjokat, mellyet nékem tettek, 's a' melly által thrónomat megtartották. Felszóllítom őket, hogy utódomhoz mindenkor ugyan azon hivséget és ragaszkodást mutassák. Minden Státus' szolgáinak, kik nékem jól szolgáltak, ezennel köszönetet mondok. —

MÁSODIK OSZTÁL.

Iső FERENCZ CSÁSZÁR

BELSŐ INTÉZVÉNYEI ÉS RENDELÉSEI.

I. FERENCZ CSÁSZÁR

BELSŐ INTÉZMÉNYEI ÉS LENDÜLETE

Nem oly könnyen álhat szemünk előtt egy fejedelmi alak, melly a' kivülről oly véghetetlen mozgásba hozott időbe tartozik 's a' melly önmagában a' legtisztább béke' oly tökélletes képét mutatja, mint I. Ferencz, kit méltán eme zavarok és jelenetek közt álhatatlanúl ide oda hánykódó század' világ és nyugpontjának nevezhetni, melly, hijában gyujtogatván körülötte, végre, álhatatos akaratjában megtörve, hajlékonyan lábaihoz letelepedett. Hoszszas 's véres harczai mellett is mellyeket áldozattal örömest, de becstelenités által soha sem igyekezett eltávoztatni, országainak törvényadója, visszahelyheztetője és szépitője lön; a' háboru rémségei közt a' béke' minden kötelességeit és áldásait gyakorlá 's bölcs rendszabások által minden közelitő uj csata sebjeit, mintegy előre meggyógyitá.

Valamint a' zendülés szellemének, melly Francziaországból jövet, Németországban is gyökeret verni és minden törvényességnek hasonló felforgatást, mint ott, okozni fenyegetett, legörömestebb és egyszersmind a' legszelídebb és alaposabb módon, tudni illik: a' tanítás és nevelés utján, eleit venni igyekezett; ugy a' templom, oskola és törvény is, mellyeknek ápolása 's gyámolitása élete 's munkássága folyvást tartó feladása vala, uralkodók maradtak 's győzedelmesen pállyát nyitott nekik a' korvéleményei elvadulásán 's a' meggondolatlan ujitási vágy utbatelepedésén keresztül, mellyben az időkor szenvedett.

II-dik Jósef' változtatásait, minden áldással tele czéljok mellett, a' dolgok természeti feszitőerejéhez még is igen kevéssé alkalmazva, nem lehete anyira közvetetlen tovább mivelni, mint inkább derék utmutatásnak tekinteni 's e'hez képest czélerányos válogatással tekintetbe venni. II. Leopold ezen álláspontot, mellyből elhunyt nagy elődének és báttyának munkásságát folytatni akará, a' néki saját egész éles tekintettel, hirtelen felfedezte, de igen rövid uralkodása gátlá őtet annak teljes alkalmaztatásában. I. Ferencz ki már mint feljebb megjegyeztetett, II. Józseftől a' cselekvés nagy tanuságán kivül, az eltávoztatás' még nagyobb tanúságát vevé, ebben egészen nemeslelkü attya' bölcsenlátó lelke szerint, lépett elé. Különösen figyelmezni akart e' bélátó tekintet a' törvényekre, mellyek II. Józef alatt részint a' formának hirtelenkedő elmellőzésével, igen is subjectio elvek szerint, részint az idő szelidebb lelkével ellenkező keménységgel gyakoroltattak. Igy tehát szükséges vala Józef törvény könyvét némü némüképp közelebbről meghatározni vagy változtatni is, és első Ferencz Austriára nézve, nem tehetett fontosabb és emlékezetre méltóbb rendszabást, minthogy (1801. Jan. 1.) „a' vétségekről és sulyos policziai áthágásokról irtt törvénykönyvét" életrehozá, melly a' Józefének minden elsőségeit szint oly szerencsésen egybefoglalá, mint a'nak hijányait eltávoztatá 's magát különösen érthetőség, 's a' jelenkor tisztult nézetiveli egybehangzása által kitünteté. Szinte illy jelesnek találtatott az uj közönséges polgári törvénykönyv, melly 1812-ben Jan. 1-jén nyert törvényes erőt. A' törvénynek minden részeiben körülményes és lelkiesméretes megfontolása, mi előtt azt a' császár hathatósnak találja, csak ama

lelkiesméretességhez hasonló, mellyel a' már egyszer törvényes erőre kapott törvényt, formájára 's valóságára nézve alkalmaztatja 's annak legpontosabb megtartására vigyáz. Ama helyes tapasztalás, hogy, leginkább a' törvénynél vagyon legszorosabb öszveköttetés a' forma és valóság közt, valamint a' test és lélek közt, 's hogy az elsőnek megsértése az utóbbinak károsodását vonja maga után, a' császárt amaz elvre birá, hogy a' törvényes formához szorosan ragaszkodjék és valamint Státus szolgáinak, ugy legkevésbé ön magának sem engedi meg az attóli eltávozást. Ezen elv mellett ama tőle ismételve hallott nyilatkozás: „a' mit én a' törvények megsértése nélkül a' dologban tehetek, szívesen megteszem", — igen tiszteletre méltó jelentést nyer.

Valamint a' császár által napfényre kelt új törvények világosság és alkalmaztathatóság által kitünnek, szintugy az iszonyu Monarchia törvényszékeinek és Collegiumoknak elrendelésében és kölcsönös viszonaiban csudálatra méltó egység és egybehangzás létez. Ámbár olly különbféle elemekből öszvetett tartományok' kapcsolata sok oldalu érdekeihez mérsékelve a' törvénykezésnek sokszoru lépcsőzeteken 's változó formák közt, kelljen mutatkoznia, még is mind ezen meszsze szétoszló egyes törvényszékek egy közönséges közép pontra, egy egybekötő tartalomra törekesznek, mellyet az egész austriai országok egyesülete számára a' császár szent személye képez. A' császár különös tekintete a' törvénykezés folyamatja leglehetségesb egyszerüsitésére 's könyitésére vala függesztve, 's a' menyire ezt csak ellehete érni, szakadatlan munkássággal rajta dolgoztak. E' czélból különbféle lehetséges esetekben az eddig szétválasztva volt hatóságok egyesitése eszközöltetett;

más Collegiumok, czéljok élesebb elébe rajzolása által, meghatározottabb hatáskört nyertek. Ferencz császár mindenhol legmaradandóbb érdemeket szerzett magának, a' törvényhozás és a' törvények leglehetségesb alkalmaztatása körül, 's a' jövendőkor is okvetetlen a' legfőbb helyet adja néki a' habsburgi fennséges törzsök' uralkodói közt, kiknek ősrégi rendeltetésök eleitől fogva az vala, hogy, a' gyakran önmagában szétbomlott Németországba a' nyugalmat és rendet ismét béhozzák.

I. Ferencz császár alatt ujjonnan felállott vagy lényegesen átváltoztatott hatóságok 's tisztségek közé tartoznak e' következők.

A' Directorium in Cameralibus et publico-politicis a' magyar-erdélyi 's német örökös tartományokban, felállott 1792-ben, a' cs. kir. cseh-austriai-udvari Cancellaria, a' cs. kir. udvari kamara, a' ministerialis banco-deputatio 's a' kereskedési udvari hivatalnak, egy udvari dicasteriumba lett öszvehuzása.

Az olasz udvari Cancellaria 1793-dik év' Martz. 29. támadt.

A' galiczíai udvari kamara 1797-ben kapott létre.

A' cseh-'s austriai udvari Cancellaria a' politicus 's törvényes ügyekben, 1797-ben a' Directoriumból in Cameralibus et publico politicis etc. formálódott, mellyre már most csak az adóbeli publica politica bizattak, 's a' melly egyszersmind a' törvényes ügyek bajok fő igazgatását nyeré el.

A' cs. kir. Status-'s Conferenczialis Ministerium, 1801-ben lépett az előbbi Conferenczialis-'s Status-tanács helyébe, 's magába foglalá a' legfontosabb bel-'s künföldi ügyeket. Elölülö maga a' császár saját személyében.

A' cs. kir. financz ministerium 1816-ban állítatott fel.

A' csász. kir. udvari fő policzia hivatala 1792-ben.

A' cs. kir. közönséges udvari kamara, a' titkos hitelező udvari biztosságnak, ministerialis Banco udvari küldöttségnek és kereskedési udvari hivatalnak, úgy szinte a' pénzverés-'s bányászati udvari kamarának, az udvari kamarával lett egyesítése által, 1816-ban jött létre.

Az udvari biztosság a' törvényhozási tárgyban 1797-ben állítatott fel, 's ugyan azon esztendőben a' tanuságok udvari biztossága.

A' csatornaépitő udvari biztosság, 1802.

Az utcsinaló udvari biztosság, 1804-ben.

A' tanuságok udvari biztossága Bécsben. 1808-ban.

A' Normáliák udvari biztossága, 1809-ben.

A' földbirtoki adó regulázás-'s a' katonai eleséges - systemizaló- udvari biztosság 1813-ban egyesíttetett.

A' középponti organizaló udvari biztosság 1814-ben állítatott fel.

A' kereskedési udvari biztosság. Bécsben, 1816-ban.

A' tanuságok udvari biztossága Magyar-'s Erdélyország számára, 1817-ben.

A' kormány Insbruckban, 1815-ben.

A' városkapitányság Prágában 1794-ben.

A' kerületi hivatal Triestben, 1803-ban.

A' kerületi hivatal Kolomeaban, Galiciában, 1811-ben organisáltatott.

A' kerületi hivatalok Tyrolban, Roveredon, Trienten, Botzenban, Bruneckben, Schwatzon, Imsten, és Bregenzen, 1815-ben léptek munkásságba.

A' tarnopoli és Czortkowi kerületi hivatal Galiciában 1816-ban állíttatott fel.

A' Salzburgi 's Riedi kerületi hivatalok az Ennsen fellüli tartományban, 1816-ban.

A' kerületi hivatal Pisinóban (Mitterburg) 1822-ben.

A' kerületi hivatal Rzeszowban, Galiciában, 1824-ben.

A' fellyebbviteli Itélőszék Insbruckban 1815-ben.

A' fellyebbviteli Itélőszék Fiuméban, 1817-ben.

A' belső austriai fellyebbviteli Itélőszék 1817-ben kétfelé választatott, ugy mint a' belső austriaira Klagenfurtban, és a' tengerpartira Fiuméban, de a' tengerparti 1822-ben még is egyesítetett a' belső-austriaival.

Az egyesült tengermelléki és alsóaustriai fellyebbviteli Itélőszék Klagenfurtban, 1822-ban kapott létre.

A' Nemesek törvényszéke Linzben 1793. az ottani kormánnyal egy hivatallá egyesítetett.

A' Nemesek törvényszéke Salzburgban, 1807-ben állitatott fel.

A' városi 's nemesek' törvényszéke Triestben, Görzben, és Laibachban, 1814-ben rendeztetett.

A' város' 's nemesek' törvényszéke Insbruckban 's Trientben 1815-ben állott fel.

A' város' 's nemesek törvényszéke Triestben 1815-ben.

A' város' 's nemesek' törvényszéke Salzburgban, 1817-ben.

A' város' 's nemesek törvényszéke Linzben, 1820-ban.

A'

A' *nemesek törvényszéke* Rovignoban 1821.

A' *fenyítő igazság kiszolgáltatása* Kaurzim városban, 1792-ben a' prágai magistratusra bizatott.

A' *fenyítő törvényszék* Görzben 1794-ben a' tartományi kapitánysággal 's az ezzel egybekapcsolt városi 's nemesi törvényszékkel egyesíttetett.

A' *fenyítő törvényszék* Triestben, 1794-ben az odavaló városi 's nemesi törvényszékkel egyesítetett.

A' *fenyítő törvényszék* Beraunban, 1804-ben Prágába, az új városba tétetett által.

A' *fenyítő törvényszék* Salzburgban 1808-ban állott fel.

A' *fenyítő törvényszék* Triestben, Görzben 's Laibachban, 1814-ben.

A' *fenyítő törvényszék* Insbruckban, 1815.

A' *polgári és fenyítő törvényszék* Rovignóban, a' tengerparti tartományban, 1816-ban.

A' *polgári és fenyítő törvényszék* Boczenban és Roveredóban, 1817-ben állitatott fel.

A' *fenyítő főtörvényszék* Fiumében, 1817.

A' *fenyítő törvényszék* Nzesowban, 1818.

A' *fenyítő törvényszék* Lembergben, 1818.

A' *polgári és fenyítő törvényszék* Dalmatiában Zarában, Spalatóban, Raguzában és Kattaróban, és az ezen tartományi Praelaturák 1820-ban kaptak létre.

A' *fenyítő-visgálódó törvényszék* Landeggben, 1822-ben Raudersba helyeztetett által.

A' *kereskedői és Váltó törvényszék* Salzburgban 1807-ben állitatott fel.

A' *kereskedő-Váltó-és tengeri Consuláris alsó törvényszék* Rovignóban a' tengerparti tartományban, 1816-ban.

A' policzei directió Triestben, 1792-ben.

A' legfőbb policzei igazgatás az öszves örökös tartományokra nézve. II. Jósef császár' rendszabása szerint 1793-ban ismét felállitatott.

A' policzei directiók Klagenfurtban és Laibachban ugyan azon esztendőben rendeztettek.

A' politzei directio Insbruckban 1795-ben.

A' policzeirend Tyrol' fővárosaira és mezővárosaira nézve 1795-ben hozatott bé.

A' policzei directió Laibachban 1817-ben állitatott-fel.

A' boczeni nemesek' itélőszéke 1794-ben megszüntetett, és a' nemesség feletti igazság kiszolgáltatás Vindschgauba, Etslandba és Eisakba, azután Ronsból és Triestből a' boczeni tartományi Kapitányság igazgatójához tétetett által.

A' helybeli törvényhatóság rendbeszedése Gallicziában 1794-ben kezdődött.

A' kerületi törvényszék Serethben 1804-ben töröltetett el.

A' patrimonialis törvényszékek Tyrolban 1815-ben ismét helyre állitattak.

Az önnöntörvényhatóság gyakorlása a' tyroli birtokosoknak 1816-ban megengedődött.

A' Collegial törvényszékek Voralberg részére Feldkirchben 1817-ben kezdtek munkálódni.

Az uralkodó herczegi és magános urodalmi törvényszékek (uriszékek) Tyrolban és Voralbergben ugyan azon esztendőben.

A' Salzburgi törvényszékek és patrimonialis törvényhatóságok 1818-ban ismét helyre és felállitattak.

A' Collegial törvényszék Rovignóban 1821-ben város és nemesek törvényszékévé változtatott által.

A' tartományi itélőszék Feldkirchben, Tyrolban 1821-ben alapítatott meg.

A' tartományi itélőszék Castelreutban 1824-ben mint harmadik rendü uralkodó herczegi törvényszék, állittatott fel.

Tiers törvényszéke 1824-ben a' Korneidi uralkodó herczegi törvényszékkel egyesitetett.

A' nemesség 's papság feletti törvényhatóság Kastuában, Castelnuovoban és Loveranoban 1825-ben a' triesti város és nemesek törvényszékéhez vitetett által.

A' bánya törvényszéki substitutio Laibachban 1792-ben saját bánya törvényszékké változtatott által.

A' bánya törvényszék Miesben 1804-ben állitatott fel.

A' főbánya törvényszék Leobenban 1810.

A' bánya törvényszék substitutio Brünben, 1811-ben.

A' bánya törvényszék Klagenfurtban, 1814.

A' bánya törvényszéki substitutio Pittenben 1815-ben a' fő műszerek főigazgatói hivatalához Reichenauba vitetett által.

A' belaustriai bányászi törvényszék Leobenban ugyan azon esztendőben Styriai főbányászi hivatallá és bányászi törvényszékké emeltetett.

A' Tyroli-Voralbergi bányászi törvényszék Hallban 1816-ban állitatott helyre.

A' harmadik kerületi bányászi törvényszék Vieliczkában 1818-ban nyert hatóságot.

A' bányászi törvényszékek Gallicziában 1818-ban kezdtek reguláztatni.

A bányászi törvényszéki substitutio Kaczydában, Gallicziában, 1820-ban ismét helyre állitatott.

A' Könyv visgáló hivatal Klagenfurtban 1795-ben állitatott fel.

A' könyvvisgálat Bécsben 1811ben a' császári kir. legfőbb udvari policzia hivatalra bizatott.

A' Könyvvisgálati hivatal Insbruckban 1818-ban állittatott fel.

Egy magistratusi-törvényszéki igazgatás 1793-ki császári meghatározás szerint Bécs külvárasi telkeinek minden policziai kerületében felállitatott, és pedig a' kevésbé fontos törvényes dolgok elintézésére, 's a' fontosabb peres kérdések jóságos elegyenlítésére.

Neufeldenben az Ensen fellüli Mühlkerületben a' tisztviselőség 1805-ben ujra rendeztetett.

A' politikai 's gazdasági tisztviselőség Salzburgban 1819-ben helyreállítatott.

A' tisztviselőség Linczben 1820-ban politikai 's gazdasági tisztviselőséggé változtatott által.

A' tisztviselőségek Boczenban, Insbruckban 's Roveredóban elveszték az itélő tehetséget 's e' helyett egy váras és országos birót kaptak.

A' tisztviselőség Skutsch és Hlinskó városiban, Csehország Hrudimer kerületében szabályoztatott.

A' bankal-jövedelmek' igazgatása Linczben 1796-ban állíttatott fel.

Az ut- hid és töltésvámok a' katonai határszéleken átaljában majdnem mind csak az ujabb időkben támadtak, jelesen 1810-ben 's a' jövedelmek csaknem mind a' határjövedelem fundusába folytak.

Az illyriai státusjószágok' igazgatása 1825-ben a' Styriai-Karinthiaival Gräczben egyesittetett.

A' kereskedői vámhivatal Duinóban 1827-ben állíttatott fel.

A' cs. kir. vám jövedelmek igazgatása, 1831-ben cs. kir. kamarai jövedelmek igazgatására emeltetett.

A' K. bányahivatal Miesben Csehországban, alapíttatott 1801-ben, és 1804-ben a' kerületi bányász törvényszékkel a' pilseni és klattaui kerület számára egyesittetett.

A' fő kammer-grófi hivatal Eisenerczben 1810-ben támadt.

A' bányászi hivatalok Przibrámban és Joachimsthalban Csehországban 1814ben kaptak létre.

A' főbányász hivatal Klagenfurtban ugyan azon esztendőben.

A' bánya és Salinák igazgatása Hallban 1816-ban.

A' Salinák igazgatása a' tengerparti tartományban a' tengeri só készittésére 1821-ben.

A' bánya és só ügyek igazgatása Salzburgban 1828-ban.

A' Styriai és Ens feletti Salzkammer jószág igazgatása 1825-ben a' Gmundeni fő sóhivatal felügyelése alatt egyesittetett.

A' földbirtoki adó 1817ben szabályoztatott.

A' földbirtoki adó provisoriuma 1819-ben hozatott bé.

Az adó szabályozása, mellyre nézve már II. Jósef az egész Monarchiában felmérést rendelt, 1820-ban béfejeztetett.

A' földbirtoki adót szabályozó tartományi biztosság az Ens feletti Austriának állandó karacterére nézve 1824-ben

Az 1829-ben *megszüntetett néposztályi és személy adó helyébe* 1829-ben a' felemésztés adója hozatott be, melly különösen az által, hogy

idegeneket is érdekel, kiterjedtebb felosztást enged, következésképp egyes embernek kevésbé érezhető.

A' cs. kir. udvari haditanács Bécsben Károly főherczeg által 1802-ben ujra rendeztetett.

A' katonai fellyebbviteli itélőszék Bécsben 1803-ban állitatott fel.

A' judicium delegatum militare mixtum, Tyrol 's Vorarlberg számára Gräczben 1818-ban.

A' törvényhatósági norma a' cs. kir. tengerre nézve 1824-ben.

A' katonai főeleségi hivatal Bécsben 1801.

A' katonai geografiai intézet Mailandban a' tartomány 's adriai tenger lerajzolásával foglalatoskodik.

A' Napoleon időszaka által okozott iszonyu hadizavarokban, mellyeket Austria, mint meghódító ellenerő, élesen és hajthatatlan álhatatossággal, legyőzni igyekezett, minél inkább ez a' tartós harcz előtérét meglepve tartá, minden szorongatásait is ennek kellett legközelébb és legmélyebben éreznie. Illy sok kétesjövendőjü körülmények közt I. Ferenczcnek teljes bölcsességére és nyugalmára vala szükség, hogy a' külső visszonok átaljános zavartságát, tartományainak belső Statusi életébe benyomulni ne engedje, és a' történetek vadon egymásrahányt tömegén keresztül egy rendező elvet kivigyen. Leginkább irányzá figyelmét a' császár ama leganyagosabb, következésképp legmegsebesithetőbb helyre, mintegy minden nagy birodalom Achillesi sarkára: *a' finanez ügyre*, és nem érzéketlen áldozat nélkül, mint azt ama kemény idő mindenképp reá mérte, de még is egy oly természeti 's erkölcsileg erős tartománynak, mint Austria, saját reproductió tehetségének kiterjedése' sőt határai' csudálatra méltó

biztos és helyes felszámitásával, a' külső vadon lenyomás ellen, a' belső erő' egyensulya, győzedelmesen fentartatott. Mind az uralkodó, mind a' nép részéröli magát feláldozó szeretet 's a' nemzeti méltóság erős nemes érzése segíték az elkerülhetetlen áldozatot elviselni. I. Ferencz nem elégült meg, a' sebeket, mellyeket a' hosszas elkeseredett harcz az országnak okozott, csupán csak szélébe és mélyébe kimérni; ő meggyógyitá ezen sebeket, mellyeket mélyen alapitott népszerüségével az országgal megosztá, nem csak egy orvos tudományával, hanem szintoly igen atyaiszívvel is, és csak midőn az ország gyógyulása sikerült, tartá önmagát meggyógyultnak. E' mellett Austriának legvigasztalóbb vala az az érzés, hogy a' kiállott fájdalmakkal legalább szebb 's reményel gazdagabb idő vásároltatott meg, hogy a' jelenkor a' nagy harcz' minden áldozatit bátran saját vállaira vevé, hogy e' szerint Austria inkább nagyobb pillanati veszteséget, mint kissebb, lassabban fizetendő és folyvást tartó kamatok által megújuló veszteségek elláthatlan sorát választotta, következőleg egy hirtelen erős, de elmuló lökést, elébe tett a' lassan sorvasztó állapotnak, 's hogy a' jelenkor ezen áldozatja által legalább kilátás nyittatott, a' kár örökössé nem tétetett, hanem elhatároztatott és igy a' jövendőnek semmi alap a' panaszra nem hagyatott. Az iparkodás, a' had által Austria belső Statusi gazdálkodásában okozott kárt ismét kiegyenliteni, már Napoleon időszaka alatt, de kivált azután fő vonását teszi I. Ferencz uralkodásának. 1798-ki Januar 8-kán és 1817. Januar 22-kén a' Státus adósságait lefizető alapitványának, a' Státus jószágai eladása által leendő felállitása, határoztatott el; 1810-ben az egyesített bankóczédula-béváltó és lefizető küldöltség, va-

lamint következő esztendőben a' börze biztosság Bécsben felállitatott. 1816-ban Julius 1-ső napján a' szabados austriai nemzeti bank is Bécsben létet nyert. Ennek foglalatosságai a' következők: a' papiros pénz béváltása, a' banknóták kiadása a' béváltás végett, a' banknóták felváltása pengő pénzel, 's a' béváltott papiros pénz elégetése; e' szerént a' banknóták készitéséről 's kiadásáról gondoskodik, a' papiros pénz béváltására szánt pengő pénzt általveszi, 's azt a' felváltó cassák ellátására fordítja. Ezen austriai nemzeti bank 1820-ban Marcziusban a' forgásban lévő papiros pénznek a' Státus költségén leendő beváltását általvette.

Az iparra 's ennek ágaira nézve I. Ferencz alatt az austriai Státusokban új élet támadt. A' hoszas harcz minden elméknek oly feszültséget adott, melly, midőn ki vala víva, még soká tartott, hogy már most minden erejéből a' béke munkálatira, *a' nemzeti ipar* szelídebb vetélkedésére szánja magát. A' császár, ki a' békét, teremtő gondoskodással szívén hordozá, különbféleképp buzditá és segité a' kézi müszorgalom igyekezetét, és az austriai nemzet, a' kitett tetemes jutalmazásoknál, inkább érzé magát azon gondolat által buzditva, hogy munkás ipar által a' szeretett uralkodó békességét megalapitsa 's hatósága értelméhez csatolja. Fölülről szinte nagy rugót kapott *a' mezei gazdaság*, a' minden valódi egészséges Status' alapja, ezen tápláló forrás, melly szint oly kimerithetetlen mint a' természet, mellynek örökös teremtő erején nyugszik. A' mezei gazdaság minden ágaira, jutalmak és becspénzek állottak fönn, névszerint a' gyümölcs 's kertmivelés, a' méh-szarvas marha és lótenyésztés előségéllésére. A' nemesített szarvasmarha és juh

kiállításakori jutalom elosztás 1822. óta létez 's esztendőnkint Bécsben, Májusban történik meg. A' császár maga szokott jelen lenni ezen jutalom kiosztásnál, 's a' hazai ipar' ezen hasznos ágának, egész részvétét szentelni. A' Magyarországi selyemtenyésztés elősegéllésére 1811ben Budán, egy saját országos biztosság állott föl, mellyben a' Főherczeg Nádor ispán ül elől. Az erdő gyarapodására 's kéméllésére többféle czéleránvos rendszabások hozattak, mint p. o. a' kerületi erdei hivatalok Styriában, az erdőre fölügyelő tisztviselőség alsó Ensi Austriában, az ugyan ott nyilvánossá tett erdei rend mellett; ugy szinte Magyarországban is czéleránvos törvények hozattak az eránt. Még valamelly jeles szőlőszörp készítésére is jutalom hirdettetett 1811ben.

Hasonló munkássággal 's figyelemmel munkálódott a' császár thrónra lépte óta a' belföldi manufacturák és gyárok virágzásán, és hogy ezeknek számáról és neméről folyvást igazi átnézete legyen, és mintegy folyvást kéznél legyenek, már 1792ben minden országos hivataloknak meghagyatott, az ugy nevezett kereskedői 's manufacturai schema' kidolgozása, mellyet az óta folyvást szemügyel kellett tartani, hogy a' cs. k. udvari kamarának minden esztendő végével a' lényeges változásokat elébe lehessen tenni. Illy móddal lehetséges vala a' kormánynak az austriai ipar' nagy és igen széllyelágozott testét szünet nélkül szem előtt tartani, 's minden részeiben folytatni, ugy, hogy a' jó helyen tett czélirányos segítség soha sem hibázott 's az austriai ipar, általa meglepő sebes és teljes erejü felemelkedést nyert. Rendkivüli nyomosságot kapott ez a' jutalomra méltó fel-

fedezésekre, találmányokra és javításokra adott pátensek és kiváltságok által, mellyeknek következésében az illető felek kizárólagi hasznát vevé bizonyos időre az általa tett vagy javított találmánynak, melly idő' elteltével ezen találmány közjóvá válik és igy, miután a' Státus illy pátens haszna által azon találmányt a' tulajdonostól mintegy megváltotta, végtére, közös használásra esik. Hogy egyébb jutalmazások és buzdítások nem hibáztak, számos és folyvást tartó példák mutatják 's ez által az austriai gyárokba olly életszellem és ipar jött, melly azokat rövid idő alatt olly magosságra vitte, hogy a' leggyárszorgalmatosabb tartományok legjobb gyáraival méltán vetélkedhetnek. Ezen iparbeli tökélletesség' gyümölcsei, azon kedvező helyheztetés által, hogy Austria közös tartományain belől, egyszersmind csak nem minden materiálékat az általa készített gyármivekhez maga építté, véghetetlenül emelkedtek, 's a' termesztő és feldolgozó erők ezen állandó, kölcsönös belső felsegéllésében, mi által végre, ámbár pénz teszi az eszközlendő elemet, mintegy folyvást tartó kicserélés létezik, mellynél mindegyik nyert,—nyugszik Austriának méllyen alapított jólléte. Az ezen tekintetben az országs iparral igen szorosan egybefüggő kereskedésnek, a' legjobb szabadságok és kedvezések nyujtattak 's ez nem csak az Austriai összves tartományokon belől, rendkivül elevenen mozog, hanem a' külfölddel is, nyereséget hozó viszonba helyeztette magát. Sok országos termesztmények, név szerint: gyapjú, sáfrány, vas, chromvas, réz, ólom, sárga réz, kéneső, só, gubacs, bor, dohány, komló, granátok, üveg, bőr, vászon, selyem és gyapjú szövetek,

posztó, schawl, selyem, fortepiánók, órák, kalapok, porczellán, kocsik, galanterie portékák 's a' t. egészen Brasiliába és Chinába vitetnek ki. Bécs' izlése a' franczia fővárosával, mintegy magában fenálló norma, szemközt áll, innét Páris mellett Bécs uralkodik elegáns találmányai, kimerithetlen kellemetes újságai által, a' müvészet és divat fiókjában, a' Német szárazföldén, sőt bizonyos tekintetben még Franczia 's Angolországon is, és ezen fellülmulósulya a' mesterséges és müvészeti feltalálói tehetségnek és kivitelnek, a' bécsi portékák 's termesztmények' eladására nézve, igen fontos haszon. A' több természeti és müvészeti termesztményeknek az ország belsejében a' vám alól lett felszabadítása, a' belső adást, vevést nagyon elősegité, valamint a' külkereskedés az I. Ferencz uralkodása alatt sok Státusokkal kötött szabad kereskedési szerződések által, elésegítetett. Hasonló kedvezéseket nyert a' hajózás és a' tengeri kereskedés, 's ezeknek segítségére sokféle czélerányos rendszabások tétettek. Igy 1800 Ensen föllüli Austria számára, hajózási rend tétetett nyilvánossá; 1814ben minden austriai hajóknak a' vadrablók megtámadásaik elleni óltalmazása, szerződésnél fogva megállapítatott, valamint szinte 1818ban a' portával kötött kereskedői szerződés által az austriai alattvalóknak a' hajózás a' Dunán 's a' kereskedés Törökországban csak három procenti vám mellett, kieszközöltetett. Az 1822ki esztendő különösen gazdag vala a' hajózásért tett hasznos intézvényekkel, minthogy a' tengerparti hajózás hatósága körében kiterjesztetett 's a' szomszédország partjaival, eleven adás vevés állapítatott meg, továbbá

ugyan azon esztendőben Prágában az Albisi hajózási ügyben egy országos biztosság állítatott fel, az albisi hajózási oklevél, melly ezen folyón szabad hajózást biztosít, életre hozatott, a' Kattimó dij a' Levantei kikötőkben kettőről egy procentre szállítatott le, sőt a' constantinápolyi kikötőben egészen eltöröltetett. Tetemes hasznot nyujta a' tengeri oklevél ereje tartósságának meghosszabbítása háromról, hat esztendőre, és nagy kilátást nyujta a' jövendőbe az 1827ben Brasiliával kötött kereskedői és hajózási szerződés. De megbecsülhetlen ajándékot kapott Velencze a' Császár' kegyelméből, midőn ez 1829ben a' csupán St. Georgio szigetre korlátozva volt szabad kikötői jógot, jövendőre az egész várasra kiterjeszteni méltóztatott 's ez által Velenczére nézve, új kereskedői virágzásnak csiráját elveté. A' tengeri kereskedésnek ezen kedvezései az austriai birodalomban utóbb is folyvást tartottak 's a' készített csatornák és kikötők által igen jól elésegítetett. A' tengeri kereskedés kiterjesztésével, a' tengeri hatalom is napról napra nevekedett 's általa az austriai lobogó tekintetében és nyomosságában annál inkább megerősítetett. A' Státus 528 kereskedői hajókkal bír, a' parti hajók és halász hajókon kivül; mellyek 6863 hajós legényel, és 2369 álgyuval vagynak megrakva.

Austria I. Ferencz alatt szóló bizonyság lön arról, milly gyorsan haladhat egy természeti tehetségekkel felruházott status, ipar tekintetben a' tökéletesség legmagosb fokára, ha a' kormány vele az ő lelkét igazi módon tudja közölni. Csudálatos gyorsasággal töröltettek el egy hosszu 's nehéz harcz' minden nyomai, a' pusztulás romjai egy új műszorgalmi élet által

zöldültek fel, a' már elragadt jóllét erősen visszaa helyheztetett, 's mind ez azért, mert a' kormány, maga az uralkodó, fáradhatlan figyelemmel nyujtá oda kezeit, mert az utóbbi, szüntelen, mint a' nép tömeg' ösztönöző lelke, mutatkozott. A' legkülönfélébb erőnek kelle példátlan egybehangzással, egymásba kapcsolódni, hogy az őrülten felijedt idő' örökké megujitott lerontó próbálatitól, ezen felséges teremtményeket kivívja; kellett rontatnia 's felépítetnie ugyan azon egy időben, 's ugyan azon kéznek, melly a' fiatal vetést szét szórá 's ápolgatá, kellett azt harczolva is védenie. A' puszta hadi tapasztalásnál több kivánták, hogy a' szerencse bája által oltalmazott, a' Revolutio kábulása által hordoztatott ellenfél ellen boldoguljon, ki nem csak seregei tömege, hanem inkább a' világ dühe, az ő legveszedelmesb fegyvere által mindenkit lenyomott. De miután a' népek hódítója az emberiség elleni harczban elnyomattatott; még több kivánták pusztitásai nyomának eltörlésére, mellyek a' szorult tekintetre minden honnan rátolódtak. Még rémittőbben, mint Europa feje, munkálódott a' lezuzott zsarnok rémje a' nyomoruságban, mellyet a' földnek hátra hagyott, 's a' győző világszabadítók karjai nem foghaták át a' testetlen öldöklő angyalt, melly, ámbár sokára az újra biztosított béke után, a' városok és faluk hamvaiból, a' csatatérek vérittas tarlóiból felemelkedni fenyegetődzött. A' lehetetlennek tetsző, egy Ferencz császár practicus bölcsességének, 's népei bátor szeretetének 's állhatatosságának, sükerült.

Ama' fényes példa után, mellyet a' császár szemei előtt Austriának ipara adott: buzgón

törekedtek a' status egyesület' többi tartományai. Legbuzgóbban követte Csehország, olly tartomány, melly lakosainak velek született műszorgalmok, úgy szinte az ő felette kedvező, 's különbféle termesztmények által magát kimerítő természete által, egy illy nemű versenyre különösen alkalmatos. Annak folyvásti buzditására Dietrichst in gróf' törekedései által 's fő igazgatása alatt 1833ban Martz. 1sőjén Prágában egyesület támadt, mellynek nemes célja *) a' kézművek' lelke 's a' műszorgalom élesztése Csehországban és a' melly a' császár, 's haza részéről, a' legtiszteletesb elesmérés és tettleges gyámolitásra talált.

---

*) Ezen czélnak elérésére, eszköz gyanánt, Dietrichstein gróf ezen igaz hazafiúi egyesület tapasztalt alapitója, legelől is következendőket rendelt: 1.) nyilvános műkitételeket; 2.) a' kitett termesztményeknek részre hajlatlan dologhoz értők által igazságos megitélését, és azoknak nyilvános hirré tevését nyomtatás által; 3.) a' különösen sükerült munkákért, részint becses jutalompénzek 's megkülönböztetések oda itélését 's ünnepélyes kiosztását; 4.) Jutalom kérdések meghatározását; olly termesztmények készítésére mellyeket előbb csak a' külföldről lehetett kapni, leendő felbuzdítás, vagy egyébb különös hasznu tettek felvállalása végett; 5.) külföldi termesztmények, találmányok és javítások mustra darabjainak megszerzését, olly mesteremberek számára, kik azt használni 's magoknak tulajdonokevá tenni akarják; 6.) egy olcsó, könnyen érthető. a' praktikus tanitásra alkalmatos, technikai folyó irás kiadását, melly mindent magában foglaljon, mi a' kézművek, gyárok, 's kereskedők hasznára szolgálhat. Ezen folyó irással 7.) öszvefüggésben van egy technika könyvtárral egyesített olvasó kabinet, melly által a' mesterséget üzők a' technika folyóirás czikkelyeivel közelébb megesmértetnek 's foglalatosságaik egymás-

Valamint Austriának ipari 's kereskedői állapotjában mindenhol, az egység utáni erős és bizonyos törekedés foganatja mutatkozik, ugy áltjárja ezen alapvonás a' többi viszonait és intézvényeit is. Név szerint megjegyezhetni ezt az oskolákról 's egyetemekről is, mellyek megfelelő formájoknál fogva, a' nemzetiség folyvásti kifejlődésére főbb értelemben törekednek 's a' különbféle rangok szükségeinek megfelelő intézvényeik által, a' praktika élet kivánatihoz a' lehetségig csatlakoznak. Szegény nevendékek 's tanulók felsegéllésére, Austriában a' legczéleránosb 's jóltévőbb intézetek tétettek, mellyek, részint közvetetlen az uralkodástól eredvén, részint ez által fentartatván és elősegítetvén, közvetetlen idomzatban állanak hozzája. A' nyilvános oktatás főbb helyen átoljában a' legillendőbb segítséget leli 's egy-

---

sal jó foganattal közöltetnek; 8.) A' tehetetlen, de becsületes 's ügyes mesteremberekneк elesmértek felsegéllésére alapítandó segéd intézetet.

Lásd közelébb ezen derék mód rendezett intézetről ezt az irást: Der Verein zur Ermunterung des Gewerbgeistes in Böhmen, seine Begründung und Wirksamkeit. Aktenmässig dargestellt von K. I. Kreuzberg. Prag, 1833. Igen helyesen itél ebben a' szerző Csehországról: „a' külföldel való viszonára nézve, egy sincsen a' beltartományok közt ollyan, mellynek fekvése, a' kereskedésre nézve olly fontos lehetne. Nincs ugyan az a' kedvezése, hogy tenger parton, de vagyon az, hogy a' szárazföld közepette, ugy szólván Europa' minden tengere és országa égő pontján feküszön. Ugy vagyon alkotva, hogy egykor jobb idővel, a' szomszéd tartományok kevésbé különböző vámtörvényeik, 's a kelet jobban előre haladt miveltsége mellett, az Europai szárazföldnek kirakodó 's vásári piarcza legyen."

szersmind jó felvigyázat által, minden gyámoltalanságtól óva vannak. Művészeti 's tudományi gyüjteményekre nézve, tekintvén azoknak számát és bő tartalmát a' német Státusok közt Austria igen is elérhetlen polczon álhat, legalább tartalom és népszerűség sehol sem egyesülendnek illy módon. Ezeknek nagy száma I. Ferencz uralkodása alatt jött létre, 's új bizonyságát adja annak, mennyire hathat egy uralkodás lelke a' népre 's mennyire hozhatja azt saját igyekezete' irányába. Ezen intézetek közé tartoznak a' gróf Széchenyi Ferencz által 1802ben alapított „nemzeti muzeum Pesten;" a' János főherczeg által 1811ben alapított „Johanneum, Gräczben," melly a' Mineralogia, Zoologia, Astronomia, Numismatika, Archaeologia, Technologia körebeli gyüjteményeket, ezen kivül Chemiai Laboratoriumot, Levél és könyvtárt, 's tanító intézetet is 's a' t. foglal magában; az 1812ben alkotott „Anatomi-Pathologi Muzeum," a' cs. k. közönséges betegházban Bécsben; az 1814ben megnyitott „Troppaui Muzeum," tekintetre méltó régiség, művészet 's természeti kincsek' gyüjteményével; az 1817ben a' császár és Thurn Mihál gróf, a' régiség nagy esméretű visgálója' részvéte által, felállított „régiségek Muzeuma Cividalében;" az 1817ben Scherschnik Prépost és Gymnasium Praefektusa által alapított „Tesseni Muzeum;" az 1818ban Mitrowszky Antal Ferencz gróf munkás buzgalma által a' Gräczi Johanneum mintája szerint alkotott „Morva-Slesiai országos Muzeum" (Ferencz Muzeuma) Brünben, mellynek czélja a' hazát érdeklő szét szórt természet és művészeti szorgalom anyagait öszvegyüjteni 's közhasznuvá tenni; a'

Kol-

Kollowrat Liebsteinsky gróf által 1818ban alapított „hazai Muzeum, Prágában," melly Csehország' művészi kincseinek 's emlékeinek gyüjtésével 's felállításával foglalatoskodik; a' Chotek Károly gróf által alapított és az ifjabb magyar király pártfogása alatt álló tyroli nemzeti museum (Ferdinandeum) Insbrukban, a' természet' országából, úgy szinte a' mesterség különböző osztályaiból, a' literatura 's történetből gyüjteményekkel; a' Zugliói museum az udinei tartományban, az annak környékén bőven találtató római régiségekből, mellyeket Forum Julii város maradványainak tartanak 's a' t. Természeti, mesterségi 's művészeti kabinetek következők állottak fel: „a' cs. k. pénz és régiség' kabinete," a' bécsi udvari várban, mellyet I. Ferencz az elszórt metzett kövek', Cameék', pénzek', emlék pénzek' gyüjteményeinek egyesítése által állíttatott fel, honnét az ezen kabinetbe való bemenetel felett ezen felirás áll: Franciscus Austriae imperat. museum vet. monumentis instruxit locum ampliavit;" továbbá a' rendkivül nagy gazdagságú „cs. k. minerák vagy kövek kabinete" a' bécsi vár udvarban, mellynek utólsó szobájában egy jeles mozaik munkák', asztalok' 's képek' gyüjteménye van, mellyeket a' császár tetemes költséggel készítetett Florenzben; az I. Ferencztől alapított: „cs. k. állati- füvész- vagy az ugy nevezett állat- kabinet" Bécsben a' Jósef piaczon; az Eberle prépost 's igazgató által elrendelt „physicai- astronomiai- természeti- 's művészeti kabinet" Bécsben; a' már 1807ben I. Ferencztől alapított a' cs. k. polytechnicumi intézet' nemzeti gyár termesztmények kabinete" Bécsben, mellyhez minden gyáros és kézműves je-

les készítményeket adhat bé. Az „austriai alpi növények gyüjteménye“ a' schönbruni kertben 1802. — 1805ki esztendőkben, János fő herczegtől személyesen kerestetett öszve az austriai hegyekben, és 1806ban a' dicső „cs. k. ambrazi gyüjtemény,“ melly drága hadi öltözeteket, művészeti 's történeti régiségeket foglal magában, az Insbruk melletti ambrazi fejedelmi mulató várból, Bécsbe hozatott 's az ottani Belvederében felállítatott. Ugyan azon esztendőben vetette meg a' császár „a' James Cook gyüjteményeit“ árverésen Londonban, 's ezen a' tartomány 's nép esméretre nézve olly fontos kincset a' Belvederében felállitatta. Ide tartoznak még, a' cs. k. gazdasági társaságtól 1817-ben alapított „Minerák gyüjteménye“ Prágában, a' Gieseke professor által a' császárnak hagyott gyüjtemény, Bécsben, a' Belvederében, melly nevezetes grönlandi tárgyakat foglal magában, a' szép „brasiliai kabinet“, melly brasiliai fegyverekből 's eszközökből, ugy szinte mind azon természet-országi tárgyakból áll, melliyeket az I. Ferencztől, Leopoldine fő herczegasszonynak az akkori brasiliai császárral való egybekelése alkalmával, ezen tartományba küldött természet visgálók, ott gyüjtöttek.

A' képező mesterségekre valódi lélekkel hatott, 's az által annál örvendetesb foganatot ért el, minél nagyobb gyámolitást találtak ezen intézetek az Austriaiaknak velek született művészi érzeteikben. A' „cs. k. képező mesterségek Academiája Bécsben, 1810ben a' császár által helybe hagyott újabb szabályok felállítása által erősebb 's czélszerűbb alakot nyert, melly szerént ezen intézet úgy, mintegy művészeti oskola 's társaság áll fenn, melly a'

rajzolásnak, festésnek, szobrászatnak, rézmetzésnek, kőmetzésnek 's építő mesterségnek minden ágait magába foglalja. Az academia közvetetlen, a' legfensőbb védelem alatt áll, honnét neki pecsétjében szabad viselni a' császári sast ezen körirással: „Caesarea regia academia artium."

A' szorgalmatos 's nagy talentomu tanítványok' buzdítására 's jutalmazására, évenkint a' jelesebbek között ezüst pénzek, és minden két esztendőben aranyok osztatnak ki a' nagyobb munkákért. Minden három esztendőben pedig egy nyilvános művészeti mutatás rendeltetik, hol a' művészek alkalmat nyernek, műveiket a' világgal megesmertetni, 's nékik kedvellőket, vagy vevőket nyerni. Ezen intézet' közvetetlen védője a' művészet 's tudomány minden ágaiban olly nagy érdemü Metternich herczeg. 1800ban a' művészet' baráti társasága által „rajz oskola is" alapitatott Prágában, úgy szinte 1817ben a' „szép művészeti academia" Velenczében megnyittatott. „A' mozaik oskolát" Majlandban, a' császár olly művész tanítványoknak rendelte, kik azon mesterség' megtanulására a' bécsi, majlandi 's velenczei akademiáktól oda küldetnek. A' tanuló művészek hasznára megnyerték azok az 1798ki császári végzés szerént az engedelmet, a' „cs. k. képgalleriában" Bécsben a' Belvedereben felállított képek után, helyben, dolgozhatni; egyszersmind azólta ezen szép gyüjtemény a' művészet kedvellőknek is hetenkint háromszor megnyittatott. Ezen galleria, jeles művészeti tárgyai, ugy szinte főkép igen példás elrendelése által tünik ki. A' képek ennél fogva, gazdag számok' daczára még is mint egy bizonyos

ön állással birnak, melly mindegyik' hatását tökéletes szabadon megtartja, ugy hogy nem mint sok más kép galleriákban, végeztig átaljában csak képeket, hanem mindenhol egy képet láthatni. Attems Ignácz gróf, tartományi fő kapitány által 1818ban kép galleria alapítatott Gräczben. Ezen művészeti intézetek, mellyek részint maga I. Ferencz által támadtak, részint az ő tőle mindenkép buzdított lélek által életre hívattak, az austriai tartományokban, a' technicai 's művészeti érzés mivelésére különös befolyásuak voltak 's az austriai iparnak ama' mély jelentését megnyerték, mellyet még, a' némű tekintetben nem mindég igazságos külföld is, neki megád.

A' tudomány az ő mosolygó huga, a' művészet mellett, nem maradt hátra, a' mint a' könyvtárak' rendkivüli gazdagsága mutatja. A' cs. k. udvari könyvtár Bécsben I. Ferencz alatt ritka tartalmuvá lett, és az ujjabb munkák megvételére évenként 15,000 pengő pénzt huz. A' császárnak kézi könytára az udvari várban, mintegy 40,000 kötetnyi. Károl fő herczeg 1801ben a' cs. k. udvari hadi levéltárnak könyvtárát alapitá Bécsben a' hadi épületben. Több hasonló érdem tellyes intézeteken kívül, 1816ban a' minden Gymnasiumukban teendő könyvgyüjtemények 's 1825ben a' plébániai 's decáni könyvtárok fel állítása ajánltatott.

A' kertészség és fűvészség körül is, fűvészi kertek ültetése, vagy bővítése által nagy érdemeket szerzett magának a' császár. Ide tartoznak a' schönbrunni fűvész kert, a' Belvedere austriai florájának kertje, az austriai tartományokban szabadon növő minden növények számára, a' cs. k. egyetemi fűvész kert

Bécsben, a' cs. kir. udvari kert, a' cs. kir. vár' dísz piacza előtt, és a' cs. kir. kert az ország uton.

Rendkívüli figyelmet fordított a' császár, országlása' kezdetétől ólta az egészségi állapotra 's e' végett a' legderekabb rendelések 's intézetek alapíttattak általa, úgy, hogy Austria e' tekintetben csaknem elérhetlenül áll előttünk. A' gyógyítási ügy, nem csak általányoson a' legczélszerübb felügyelés alatt áll, hanem kiváltképen a' vagyontalan nép osztályra van különös figyelem fordítva 's róla jeles módon gondoskodva. Midőn 1831-ben a' legbővebb tartalmu biztossági szabályok' daczára is, az ásiai cholera minden felállított cordonokat átugrott 's Austria' fő városába is betört, mindenekelőtt a' császár' maga viselete, ki, a' nélkül, hogy magát a' rettentő baj elöl elvonná, folyvást segétséget 's vigasztalást hozva, a' fő városban mutatkozék, az emberekbe bátorságot 's bizodalmat öntött. Gondosan vezettettek a' gyógyítási intézetek és szerencsés süker által, a' titoktellyes mirígynek mindég szerencsésben vonatott szét homályos fátyola, míg az a' komolyabb 's biztosabban gyógyítható betegségek' köz osztályába viszsza lépett 's megszüntette a' félelmet, mellyel egyszersmind öldöklő erejének nagy része is elesett. Hijába tanácsolták a' császárnak, hogy a' veszedelem ideje alatt, hagyja el a' fővárost 's vonuljon Salzburgba; de ő elhatározottan nyílatkozék, hogy nem választand más tartózkodó helyet, mint „a' hová minden gyermekeit t. i. alattvalóit, magával viheti.“ Helyesen nyílatkozék erre nézve az egri patriarcha érsek, 1832-diki Martz. 5-kén tartott emlék beszédjében, hogy a' császár bebizonyított rendületlen bátorsága által, mellyel az övéi kö-

zött tartózkodik, mindnyájok' elméjét felélesztení, sőt a' halál' rémítő fullánkját is elvenni látszott, és, hogy az ég vígyázott a' császár' feje felett, ki segítséget 's szabadítást szerezve, nem vonakodott a' kórházakba belépni, a' munkátlanoknak keresetet adott, 's népe közt gyakori megjelenése által a' bátorságot mindenek szívében felébresztette."

A' császár' charaktere 's uralkodása' szelleme a' köz jóltévői érzést nagyon felbuzdítá, 's a' mindenektől szeretett fejedelem példája, ki a' jótéteményben soha sem állapodék meg, *) a' nemes 's áldással tellyes intézeteket a' szegények 's szükölködők számára, gazdag számmal hozá életbe. A' legjelesebb polgári 's katonai nyugpénzi 's tápláló intézetek, mellyek I. Ferencz alatt vették eredetöket, főkép a' következők:

*) Egy künföldi nyilvános hírlap, a' császár' szelíd 's gyengéd jóltévőségének igen szép új vonását adá nem rég. — Egy nyugalmazott katona, számos család attya, nyugpénzével nehezen érhetvén be, a' császárt kegyelmes ajándékért kéré. A' császár az esedező levél alá ezen jegyzést írá, hogy ezen embernek 5,000 forint fizettessen ki a' császár chatoulleból. A' pénztárnok a' nélkül, hogy, még egyszere megkérdezné nem merte kifizetni ezen summát: azt vélvén, hogy írásbeli hiba ejtetett légyen benne, 's 5000 for. helyett 500nak kellene állani. Az iromány t még egyszer eleibe terjesztik a' császárnak az ő végzésével együtt. Mosolyogva, 's nemzeti nyelve jólelküségével mondá a' császár: „igen, igen, itt egy nullával több csuszott ki a' tollamból; de már minthogy így van írva, csak hadd maradjon ez a' summa. Fizettessen ki az embernek 500 for. 's a' többi 4,500 for. adasson haszonhozólag kamatra a' gyermekei számára." —

A' Leopoldi alapítvány, 1793-ban azon 145,000 forinton alapult, mellyet a' csehországi Rendek, II-dik Leopold császárnak koronázási ajándékul hoztak. I. Ferencz esen summából 12-000 for. a' tüz által szerencsétlenné lett klattaui lakosok felsegélésére rendelé, 's 133,000 for. mind nemes, mind polgári származásu szegény leányok' intézete alapítására szentelé.

A' közönséges özvegy- 's árva intézetet Prágában, 1793-ban képezé, úgy szinte azon évben

Az özvegyek' 's árvák' morvai tápláló intézetét Ollmützben, minden cs. kir. tartományok számára, melly már 1817-ben 2,028. tag mellett, 769,032 ftnyi vagyonnal bírt, 's 244 özvegyet úgy szinte 55 árvát tetemes nyugpénzekkel segített.

A' tisztviselők nyugpénz intézete Grätzben 1794. több tisztviselők egyesülete által alapult.

A' trivialis oskola tanítók özvegyei' 's árvái' intézete Bécsben, felállott 1796-ban 's a' császártól ezer forintot kapott tőkepénz gyanánt az oskolai pénzalapítványból, e' mellett a' szegények 's árvák pénzeiből esztendőnként kétszáz forint adatott.

A' magyarországi öszves tisztviselők' özvegyeinek 's árváinak gondviselő intézete Budán, 1796-ban állott fel.

Az előbbi Olaszország Statusszolgái számára való nyugpénzek császári engedelem mellett, 1821-kifizetődtek, és pedig ugyan azon mértékben, mint akkor lehetett várni, ha ezen Ország nem bomlott volna fel.

A' közönséges özvegy- 's árva-penziós intézet Bécsben, a' császártól megengedtetvén 's kedvezésekkel elláttatván, az 1823-dik eszt. Febr. 12-kén, mint a' mindenektől tisztelt fejedelem

születése' napján, ünnepélyességek közt nyittatott meg.

A' galicziai özvegyek 's árvák' magános penziós intézete, 1823. nyert császári helybenhagyást, ama' kedvezés mellett: hogy az intézet penziósai, a' netalán a' Statustól nyerendő penzióktól ez által elne essenek, vagy az meg ne kissebbítessék.

Szegény katona leányok gondviselését, a' bécsi árva házban, hogy ott szolgálóknak neveltessenek, 1811-ben a' császár különös tőke által alapitá meg.

A' hazáért harczoló katonák' hátra maradt családjai felsegélése 1813-ban a' városokhoz, felsőbségekhez 's községekhez bocsájtott felszólítás által megparancsoltatott.

A' császári austriai elöregedett katonák felsegélésére szolgáló intézeti egyesület, olly tisztek számára, a' hadnagytól lefelé, 's olly katonák számára az altisztől lefelé, kik az 1813-ki 1814-ki, vagy 1815-ki táborozásban elgyengültek. A' kinevezés jogát gyakorolja a' császár; az igazgatás a' cs. kir. udvari hadi tanácsnál vagyon. Az elosztás esztendőnkint Jun. 16-kán történik, a' császárnak a' dicsöségesen befejezett háború után 1814-ben Bécsbe lett viszszatérte' emlékezetére.

A' tartományi elagodt katonák ápoló intézete 1815-ben kéregetések által formálódott, hogy azon Invalidusoknak, kik a' magános gondviselő intézetbe felvétetni nem akarnak, segéd pénzt nyujtson.

Átaljában az Invalidusok segítségére a' császári kegyelemből, különös tekintet vala; így a' többek közt 1817-ben rendeltetett, hogy az Invalidusok a' mennyire lehet, polgári 's magános szolgálatokra fordítassanak.

Károly fő herczeg' alapítványa 30,000. pengő forint tőkén alapul, mellyet ő, a' Nro 3. jeles ezered közepette, Sept. 16-kán 1830-ban Kremsben ünnepelt ötven évi szolgálati örömünnep emlékezetére, olly czélból tette le, hogy a' kamatokból a' cs. kir. hadiseregbeli tíz katonatiszt leányok hét esztendős koroktól, befejezett husz esztendős korokig segíttessenek, ha nevelésöket, — mellynek czélja a' házi gazdálkodás 's erkölcsi miveltség légyen, — közvetetlen szüléiktől veszik.

Ezen jeles alapitványokhoz, mellyek közül itt csak a' nevezetesebbek hordattak fel, számos felsegítő alapítványok 's stipendiumok csatlakoznak szükölködő deákok 's tanulók számára, mellyeket itt egyenkint felhordani a' hely nem engedi. Hasonló figyelem fordítatott a' bátorsági intézetekre minden tekintetben, névszerént többnyire minden austriai tartományokba 's több városokba, új tüzoltó rend hozatott bé. A' szegénység' felsegélése által szint olly igen eleje vétetik az erkölcstelenségnek, mint a' policzia hivatal figyelmes felvigyázása által rendetlenségek eltávoztatnak, elkövetett vétségek könnyen és hamar felfedeztetnek. Mindkét mód az erkölcsiségen munkálódik, melly igyekezetet, Austria lakosinak természeti erényérzése, szerencsésen elősegíti. A' császári udvar fő erkölcsi tisztasága ebben igen derék példával megy elöl, 's legközelebbi köréből, az erkölcsi nemesség 's vídám erény fényét veti Austria minden tartományira 's lakosira, hol is vidám életet, gondnélküli gyermekséggel legszorosabban, 's világi tónt szives meleg érzettel párosítva találni.

Ama' sokszerü javításokhoz, mellyeket a' császár' körülnéző figyelmetessége 's bölcsessége ho-

za életre, tartoznak az utak javításai is. E' részben, uralkodása alatt, Austriában példátlan sok tétetett, 's ő maga, részint munkás segítség, részint ezen igyekezés' jutalmazásai 's tisztelő elesmérése által segélé elő. Sőt még a' nehéz háborus esztendők sem gátolhatták az útak csináltatását, 's az ismét viszszahozott béke után kettős elevenséggel haladtak elő, ugy, hogy Austria ez oldalról, csaknem egészen új külső alakot nyert. Úgy szólván minden esztendő, valamelly czélirányos út építés elvégezéséről vala jeles. Az austriai országok' 's tartományok' magok közti egész belső kereskedési egybefüggésökre nézve, igen fontos következésüek, a' közöttök felállított egybekapcsoló útak; mint p. o. az 1819-ben Tyrol, Lombard-Velenczei ország 's az illyriai tenger parti ország közt csinált út. A' hozzá tartozó, 's 1821-ben bevégezett út Bormiótól Veltlinbe, a' Braglion és Stilfer-Jochon keresztül, Európában a' legmagasbnak neveztetik. Úgy szinte a' wellebiti hegytetőkön keresztül vezető út, melly 1832. végeztetett bé. Ama' hegy eddig Dalmat's Horváthországot olly formán választá el, hogy a' tetőn csak nagy élet' veszéllyel lehete keresztül menni. Az útat csak mérhetetlen erővel 's költséggel lehete elkészíteni, 's csak az 1832diki évben harmincz ezer minéknál többet kellett felvettetni. A' császár' nagylelkü adakozása vitte végbe ez iszonyú munkát, 's neve' napján, 1832ki October 4-kén) az út ünnepélyesen megnyittatott. Az 1833-ban bevégezett Krems 's Znaim közti egybekötő út által, mind a' birodalom' éjszaki 's déli tartományai közti alkalmasb, mind a' Németországba vezető úttali sok következésü, egybeköttetés tetemesen könnyíttetett. A' legmérészebb 's szebb kocsi útakhoz tartozik Tyrolban, a' worm-

ser Jochon 's Umbrailon lévő út. Ezen útak' hasznai megbecsülhetlenek, 's az általok eszközlött nagyobb 's közönségesebb adás vevés következésében, még a' különböző nemzetek' lelki pallérozódására, 's egymáshozi erkölcsi közelitésére is nagy befolyással birnak. Hogy az útcsinálás' rendkivüli elölmeneteleiről I. Ferencz alatt egy kis megfogásunk legyen, elég megjegyezni, hogy míg századunk' elején a' mesterséges utak Csehországban, csak 61. mértföldet tettek, 1829-ben 1,474,816. ölre, vagy $368\frac{1}{2}$ mértföldre nevekedtek, és hogy ezen ország már most, fő-pósta- 's kereskedői útak' neve alatt, 22 útvonált számlál. Hasonló arányban haladt elő az útcsinálás Magyarországban, az utólsó években, mellyben leginkább Posony, Nyitra, Árva, Gömör, Torna, Beregh, Fejér, Baranya, 's Posega vármegyék tüntek ki. Czélirányos felbuzdítás végett, 1814-ben jutalmak tétettek ki olly személyek 's községek számára, mellyek az önkényti útépítésnél munkálódnak, 's 1816-ban 50 éves útivám engedtetett meg magános személyeknek 's társaságoknak, mellyek töltéses utakat épitenek 's fentartanak. Az épített útak közül sok, névszerént a' tyroli, dalmáti 's a' t. méltán vetélkedhetnek a' Rómaiak míveivel. Az ez által felébredt 's elősegített vállalati szellem, munkás 's dologhozértő emberek által lett több vasútak építését vonó maga után.

A' szárazföldi egybekötő utakhoz csatlakoznak, a' császár' gondossága által, minden austriai tartományokban készült vizáltali egybeköttetések, hajókázható csatornák, mellyek által az út megrövidítetvén, rendkivül sok a' nyereség; mint p. o. az 1793-ban kezdődött, 's 1801-ben bevégzett bácsi csatorna által Magyarországban, a' mesz-

szi 's bajos út a' Dunából a' Tiszába 2—3 hét helyett, 2—3 napra rövidítetett meg. Az ezen nagy vállalathoz öszveállott fő részvényesek közt valának Dietrichstein, Lichtenstein, Esterházy, Kinsky herczegek, Apponyi, Aspermont, Batthyáni, Harrach, Kollonics grófok 's mások többen. Az Albert-Karasicza csatornát, Albert herczeg 's hitvese, Mária Krisztina fő herczeg asszony, saját költségökön állíták fel, melly által, egyébb hasznon kívül, három mértföldnyi hosszaságu mocsár szárítatott ki, 's 5702 hold rétet nyertek meg. Hasonlókép a' Jarcsina csatorna által Szeremben, mellyet 1808. Lajos fő herczeg csináltatott meg, 80,000. hold föld tétetett termékennyé. A' Pó vizébe folyó Tessinnel egybekötött csatorna Majlandtól Páviáig, Majlandot közösülésbe hozza a' tengerrel. E' jeles munka, mellyet a' császári gondoskodásnak köszönünk, 7,694, 707. Livre 34. Cent. építési költségbe került. A' vizáradások 's kiöntések eltávoztatása végett is, sokrendbéli csatornák készültek, 's ez által iszonyú termékeny földi telkeket megnyertek. Hasonló czélból, névszerént pedig a' hajózás legnagyobb hasznára, több folyók kitisztítása 's szabályozása elrendeltetett, mint p. o. 1799-ben a' Száva vizéé Magyarországban Sissecktől a' Zágrábi hidig, mellyhez a' megkivántató költségeket a' császár megengedé. Továbbá 1812-ben slavóniai határon, a' Száva partján lévő erdőségek 15 ölnyi szélességben, kivágattak, 's ez által a' hajózás a' Száván viz ellen felfelé elősegítetett; 1818-ban a' Dniesternek Galiciában szabályos folyás szereztetett 's ez által nem csak a' hajózáson segítettek, hanem 45 négyszegü mértföld a' víztől megmentetett 's mivelhetővé tétetett. Szinte úgy a' Theya medre is Morvaország-

ban, a' gyakori káros kiöntések' eltávoztatása végett szabályoztatott. A' Duna Magyarországban részint sarkantyuk felállítása által szabályoztatván, részint Vaskapunál a' hajózást gátló kőszirtek munkába vett kivettetése 's tördelése által a' hajózásnak út nyíttatván, úgy szinte a' Mura, Brenta, 's Bachiglione, a' Pó, 's más folyói Olaszországnak folyamokban szabályoztatván 's korlátoltatván, — a' hajózás a' leghathatósb módon elősegíttetett. E' tekintetben nevezetes érdemü, a' cseh hydrotechni' magános társaság, melly 1807-ben a' Monarchiának több jeles férjfiaiból állott öszve, hogy a' cseh folyamok hajózhatása és a' Moldvának a' Dunával egyesítése eránt tett javallatok munkálatba vétetődjenek. A' Császár nyilván meghagyta a' tartományihivataloknak, hogy ezen társaságot munkálataikkal mennyire lehet, gyámolítsák. A' császárnak gondoskodása által az épitésidirectió is, a' folyamok rendezése és tisztitása, ugy szinte a' hajózás könyittése és az áradások elkerülése végett, felette czélerányos módon kapott életre.

A' folyamok ezen szabályozásával szoros egybeköttetésben állott a' hasznos töltések alapitása is, mellyek, részből, éppen oly nagy erölködéssel, mint haszonnal vétettek munkába. Közönséges hasznok mellett: a' földtöltésnek épitése a' hid helyett, Bécsben, a' Stubenthornál; egy töltés tsinálása Nuszdorfon, az áradások elleni védelemre; a' tisztátalanságcsatorna ásása a' Wien' jobb partján, és a' Glacisen tett munkák, még különösebb áldássalteljes foganatuak voltak. A' császár tudni illik, ezen az 1831. esztendőben kezdett 's bevégzett munkák által Bécsnek mind azon lakosait foglalatoskodtatá kik a' Cholera beütése és a' vele egybekötött sok gyárok bézára-

tása által kenyér és munkátalanokká levének, 's igy ezen nyomorúknak, kik a' monarcha ezen atyai gondossága nélkül, az éhség és nyomoruság miatt végképp elvesztek volna, elegendő élelem keresetet nyujtott. *) Hasonlóképpen, hogy a' cholera ideje alatt munkátlanná letteknek foglalatosság és élelem adódjon, 1832dik esztendőben, a' Moldva partja' egy részének rendes sarkantyúkkal — leendő megerősítése Prágában (a' kis Kreuzherren utszától egész az előbbi fonóházig) munkába vétetett.

A' mocsáros és vizenyős tájékok kiszárítása által ismét sok termékeny földet nyert az ország; igy lett a' Császár rendelésére a' Laibachi mocsarak 1819ben kezdett

*) Hogy a' császárnak ezen életmentő játékonysága, a' legfőbb inség idejében, szívemelő jelenetekre adott légyen alkalmat, könnyű elgondolni. Több mint 12,000 ember foglalatoskodtaték azon munkák által. A' császár szokott egyszerűségében, őrizet vagy egyébb kiséret nélkül maga is gyakran kiment ezen munkákhoz, 's szemügyre vevé azokat. Midőn egykor a' császárnéval ott megjelent, hogy a' csatorna építés haladását megtekintse, egy asszony felkiáltott egy lyukból: „Ihol jön atyánk és anyánk!“ — „Valóban derék gyermekek é,“ viszonoza a' császárné azonnal az ő tulajdon nyájassága és népszeretetével. Ezen valóban annyai szív' méllyéből származott szavak, lelkesítve hatottak a' munkások tömegére. Örömmel kiáltozák ezek: „Fenn éljen a' mi atyánk és anyánk!“ és akaratjok ellen is megzendítték ama Népdalt: „Isten tartsd meg Ferencz Császárt!“ melly minden üregekben visszahangra lelt.

Ez, 1831ben történt, mellyben Németország és Belgiom az 1830ki Juliusi napok utólármájától zajogtak; legjobb bizonyság ez arról, hogy bölcs és atyaiképp gondoskodó kormány által minden kétes jövendőjű időszak magától elveszti fullánkját.

kiszárítása által, majdnem három négyszögmértföld mivelhetővé, 's az, az által termékenyé tett szántóföldekből hasznot évenkint többre lehet számítni négy millió forint p. pénznél. Továbbá az e' felett 1814ben támadt második vitatás következésében, a' katonai határokon lévő Gacska mocsároknak leszivárogtatása munkába vétetett, 's a' tótországi határlakosoknak, kik a' mocsáros helyek kiszárítása és termékenyé tételével kivántak foglalatoskodni, — tulajdon birtok és tizenkét esztendei adómentesség igértetett. Hasonló buzgalommal kezdettek déli Tyrolban az Etsch tartomány mocsárainak, és a' Pinczgani és Gasteini iszapnak, Galliczia nagy mocsáraínak, név szerint a' Saan és Dniester mellékén, kiszárításai, nem különben Magyarországban is, ugy hogy, a' Mohácsi tájék mocsárainak Eszékig eszközlött kiszárítása által, több mint 100,000 hóld nemes föld tér nyeretett meg; ugy szinte több 1000 hóldak mentettek meg a' Duna áradásaitól. A' véghetetlen Lanskopolyi mocsárak is Horvátországban, a' Száva mentében, kiszárítattak, 's termőkké tétettek; igy a' Dalmatiai mocsáros tájak 's a' t. A' fölmivelés és miveltség ez által éppen annyit nyert, mint a' tájéknak egészséges léte. Hasonlóképpen a' puszták termékenyé tevése igy p. o. az Ennsen föllüli tartomány Welsi pusztája, Magyarországi nagy puszták kiirtása által 's a' t. tetemes földtér lett haszonvehetővé.

Az épittés mestersége Austriában I. Ferencz alatt inpenelte aranykorát, mivel Ő, példájával, országai minden tartományiban és városiban feltudta gerjeszteni a' szépitésnek buzgó lelkét. Uralkodása folytában e' tekintet-

ben csudálatos sok történt 's némelly városok egészen új és nemesített alakot nyertenek. Hijában keresnénk valahol a' háboru rongálásainak nyomait, a' mesterség és közérzet eme homályos emlékezeteket a' jelennek nyájas képei által, mindenhonnan elnyomta 's a' pusztításnak vad diadali emlékeit, győzelmesen lenyerte. A' szépségnek ezen élénk lelke, I. Ferencz alatt a' Monarchia minden tartományira elterjedett, sőt ezen tájékok is, mellyek egy emberkor előtt még csekély fontosságuak voltak az értelmesség mérlegében, az óta szerencsével 's jó foganattal a' magasabb miveltségre való köztörekedéshez csatolkozának, és a' mesterség nyájas és felemelő műveiben, előmentségeiket, — egy bölcsen 's atyaimód nevelő uralkodásnak következéseit — kijelentették és hirdették. A' Sz. István piaczának szépítése Bécsben, egy volt az ujonnan koronázott Császár első munkái közül. Dicső diszére válik a' Császári városnak, az 1809diki háborus évben lerontott erősségnek ujonnan felépítése és szépítése. Ezen épitményekben a' fénynek és fennségnek charaktere, a' népszerü kellemmel és virittással felette szerencsésen van egyesülve. A' császári vár előtt épített nagyszerű kapunak, 1821. Sept. 11kén maga a' Monarcha tevé le alapkövét. Az óriáskapunak megnyitása 1824ben, Oktober 18kán a' Lipcsei ütközet évnapján, történt, és a' középépület, felirásul a' Császszárnak jelmondását viseli: „Iustitia fundamentum Regnorum.“ A' külvárosokat a' belvárastól elválasztó széles térség' (Glacisnak hivják), ugy szinte a' bástya' beültetése és diszítése, melly a' várost körül övedzi, és minden külvárasokra 's az egész környékre telljes

ki-

kilátást nyujt; — sokféle szépítések vagy czélszerű építések a' belvárosban — mint p. o. a' Leopold és Weiszgärber-külvárosokat egybekötő Ferenczhidnak építése a' Dunacsatornán, és az azon ugyan átvívő Ferdinándhidja, továbbá a' magos piarcz és kutjainak szabályozása és diszítése 's a' t. — az utólsó években Bécset a' magosság és vendégszerető nyájasságnak bájos képévé emelték fel. De egyébb városok sem maradtak hátra e' tökélletességre-törekedésben 's a' császártól hasonló buzdítást és gyámolítást nyertek. Névszerint 1808. a' Császártól helybenhagyott, 's a' Nádor Főherczeg közvetetlen vezétése alatt álló szépítési-biztosság Pesten, rendkivül czéleránnyosan hatott ezen derék városnak belső helyesítésére; Prága is az újabb időkben a' czéleránnyos szépítések — névszerint a' városárkainak vidám sétahelyekké lett változtatása — által, 's a' t. nyájas tekintetet kapott, a' nélkül hogy feltetsző komolyságából egészen kivetkezett volna. A' Császár munkás kegye mellett, Csehország fővárosa, újabb jelességeit, Chotek fővárgróf' buzgó szépítési lelkének köszönheti. Grácz és Brünn hasonlóképp használták felvettetett erősségeiket, kellemes tájék és mulató helyeknek alapítására. A' kormány, a' tőle közvetetlen eredt építéseken kivül, minden módon megerősítette és gyámolitotta a' szépíttés lelkit, az ő munkálódásiban; igy p. o. 1811ben megjelent kegyelései az újabb bécsi építésvezetésnek, melly többek közt még huszesztendőre adó alól is felmentetett, ugy szinte az 1817. tett rendelés, a' házaknak tüzkármentes építése végett 's a' t. Felette örvendetes átnézetét 's egyszersmind fontos bizonyságát adja az uralkodás különös befolyása által

fáradhatlan előhaladó erkölcsi 's világi pallérozódásnak Austriában, az újonnan alapított 's felállított oskolai épületek rendkivüli száma, mellyek csak 1809től fogva 1831ig 791. építtettek a' birodalomban; leverő megczáfolása ez a' külföld amaz egyoldalu itéleteinek, mellyek, szokásszerént hirlapi papiros szemüvegeken távolyról tett elfogult észrevételeken, ha csak nem szántszándéki részrehajló lelken alapulván, még mindig Austria oskolai 's nevelési dolgainak félszegségéről, vagy éppen egy helyben állásáról álmodoznak.

Az utak' fellyebb leirt tökéletesítésével a' p ó s t a á l l a p o t' javítása egybe függésben vala. Névszerént a' sebes posták' igen czéleránvos felállítása által minden ügybeli, tudományos 's világpolgári kereskedés, mind be mint ki, hathatósan elősegítetett. A' közönség' kevésbé vagyonos részének pedig nagyon hasznos vala az ugy nevezett „Gesellschafts- vagy Stellwägen" féle kocsiknak, az uralkodás által készséges feláldozással megengedett 's kedvezésekkel elősegített béhozatása, minthogy ezek bár a' pontos rend 's kényelmeségre nézve nem is, de a' sebességre nézve csak nem felérnek a' sebes postával. Ezek naponkint keresztül kosul járják a' birodalom több részei felé, az egybe kötő utakat, úgy szinte a' legkedvesebb mulató helyekre 's látásra legméltóbb környékekre kijárnak, 's alkalmat nyújtanak, tetemes utazásokat sebesen, 's csekély költséggel tehetni.

Az óriási harcz a' franczia revolutio ellen, valamint az időnek olly igen sok erőszakos krisiseit, ugy egy új h a d i i s k o l á t is hozott létre, a' millyent többnyire minden különbözőleg munkálódó hadierő surlódása, mind

két részre nézve, származtatott, mivel közülök mindegyik veve fel valamit a' másiktól 's ruházott át valamit a' másikra. Az ide tartozó javitások körül legbizonyosabb érdemei vagynak Károly főherczegnek, mellyek nem csak a' hadi fortélyra nézve a' legfőbb dicséretet érdemlik, hanem erkölcsi tekintetben is becsületére válnak e' bajnoknak, mivel a' lehetségig szelid 's becsülettel tellyes katonákkali bánás módot hozák bé magokkal Az első tekintetben a' katonai 's munkálódási dolgokba nagyobb mozoghatás, és a' környülmények' 's alkalmak' sebesebb kézenfogása hozatott bé, mintsem az, az előbbi hadi alkotmány mellett általjában lehetséges vala, 's az egyes katona, ámbár néki mint egy láncz szemnek, az egész' mozgásaitól közvetetlen függésben kell lennie, még is bizonyos önlétű munkásságot nyert, melly néki annyival inkább alkalmat ád férfiui erejét kimutatni 's magát észrevehető módon vitézség, ügyesség által kitüntetni. Érdemeinek, előljáróitól részrehajlás nélküli méltánylása, és az ezzel megnyitandó biztos kinézés által a' legfelsőbb előmozditásokra, buzgalma és bátorsága annál elevenebben feltüzeltetik. Más részről buzdító vala a' capitulatió, melly 1802ben az örökös hadiszolgálat helyébe lépett, 's a' melly a' katonának reményt nyujt békés állapotra visszaléphetni. Minél inkább viszajött az újabb hadi tudomány, a' csupa physikai tömeg' hatósága hiedelmétől, 's minél inkább keresi fellülmuló erejét a' lehetségig eltalált és öszveható munkálatokban, mellyeknél a' katonák' könyüsége és gyors alkalmaztatása nevezetes tekintetbe jön, annál czélerányosabb vala minden csupa tehernek, lehetségig való eltávoztatása. Azért a'

nehéz lovasság száma kisebbítetett, a' könyülovasság ellenben szaporíttatott, a' czéleránytalan vassüveg, a' nehéz sisak, a' gyalog katona kardja, mint néki haszonvehetetlen eltöröltetett. A' fegyvernemek használása a' hadakozók nemzeti sajátságával mindég bizonyos öszvehangzásba tétetett, minthogy a' Magyar ügyes fordulata 's sebes lova által ostromi, lovassággali hirtelen megtámádásra, valamint a' német, ereje 's rettenthetlensége által, az általjános megtámadásra, a' hol tömeg tömeg ellen harczol, leginkább alkalmatos, mig a' cseh, álhatatos türödelme 's ügyesen használt nehéz lőszerei által, az ütközetet czéleránnyosan födezendi. Ezen erőknek hasznos alkalmaztatása és e'osztása a' hatalmas és ravasz ellenség elleni erőszakos ellentállásban 's számos fényes győzedelmekben igen meggyőző módon adá bizonyságait, 's az ellenfél, mégott is, hol győzött, egy pillanatig sem becsülé kevesebbre 's nem rettegé kevésbé az Austriai erőt. —

I. Ferencz Ő Felsége, különösen Magyarország belső javáról is, voltaképpen gondoskodott. Egynéhány izben tartatván Diétát, a' végre, hogy a' közönséges dolgok' elrendelése, a' hibák' megorvoslása és a' fogyatkozások kipótolása, semmi késedelmet ne szenvedne. Az 1792. esztendőbeli Budai Diéta után, melly, csak a' magyar nyelvről (Art. 7.) hozott végzéséért is, örök emlékezetet érdemel, három izben, úgymint: 1796. 1802. és 1805. *) Posonyba; — egyszer, úgymint 1807. Budára; 1808. pedig, ismét Posonyba gyültek egybe,

*) Az 1805. esztendőbeli posonyi Diétának, a' Francziák' közelgetése miatt, hirtelen félbe kellett szakadni.

felséges királyunk meghívására, a' Rendek. Ezen Országgyülésein, a' polgári és hadi állapotra; a' törvényszékekre, és törvénykezés könnyebbítésére; a' kereskedésre; a' munkásság' élesztésére 's a' t. hasznos végzések hozattak. Az 1796. esztendőbeli Diéta, különösen nevezetes azért: mivel az Ország, mostani kedves Palatinusa, Császári 's királyi fő herczeg Jósefnek, fő hivatala esztendeit, attól fogva számlálja; kinek bölcsessége és egyenessége által, a' következett ország-gyüleseken, a' közönséges tanácskozások úgy vezéreltettek, hogy mindenkor mind a' királynak, mind a' hazának valóságos javára szolgálnának. A' terhes háborúk végződése, és az ország csendességének visszaállítása után: a' feljebb való 1811. esztendőben, annyival készebb volt Ő Felsége a' hív magyar Rendeket, Aug. 26. Posonba hivni, azon a' dolgoknak, mellyek ez idő szerént halasztást nem szenvedhetének, a' legjobb móddal való elintézésére.

A' franczia háborúk alkalmatosságával, ugyan annyiszor kelt fel a' magyar országi nemesség. Az első felkelés (Insurrectio) lett 1798. A' felkelő sereg, Szombathelynél gyült egybe. Ámbár pedig ütközetre nem ment: még is sokat tett arra, hogy a' Campoformiói béke, olly feltételekkel készült meg, mellyeknél sokkal kedvetlenebbektől lehet vala tartani. Másodszori felkelése a' Nemeseknek, 1800 esett. Táborozásuk helye Decemberben, Kis Marton alatt volt. Azután Laxenburg környékére Austriába mentek; a' lünevilli béke megköttetése után pedig, 1801. Németujhelynél oszlattattak el. A' harmadik felkelés 1805. és a' negyedik 1809. a' veszedelemhez képest rendkivül való volt. —

Minden háborúskodásai mellett, kiváltképpen örömét találta abban Ő Felsége, hogy örökös tartományinak főbb részeit, azok között Magyar- és Erdélyországot, más europai tartományoknak sokféle változási között, abban az állapotban 's polgári alkotmányban tarthatta meg, mellyet azok legféltőbb kincsöknek tartanak.

Ő Felsége nemes igyekezetének jeles intézetei közül Magyarországra nézve, e' következendőket kell megjegyeznünk:

1802. Mártz. 19kén napján, Váczon siket némák oskolája állott fel.

Ugyan csak 1802. római catholica oskolákban való tanítás és nevelés végett Ő Felsége, a' Benedictinusok, Cisterciták és Praemonstratensisek szerzeteit, régi jószágaikkal 's jövedelmeikkel együtt, vissza állította, általadattván ezen Rendeknek némelly Gymnasiumok.

1803. a' gazdasági oskola, mellyet tolnai Festetits György gróf, Zala Vármegyében, Keszthelyen, a' Balaton tava partján, Georgicon név alatt, kevés esztendőkkel az előtt kezdett vala felállítani, tökéletességre ment, 's mind e' mai napig virágzik.

1806. a' széles kiterjedésü egri püspökséget, három részekre, úgymint: egri érsekségre és kassai 's szathmári püspökségre osztotta fel Ő Felsége.

1806. a' Ratio educationis publicae nevű könyv szerént való tanítás, a' római cath. oskolákba bé-vivődött.

Azon hadi oskola eránt, mellyről már 1802. esztendőben is volt szó a' Diétán, az 1808. esztendőbéli ország-gyülés végzéseinek 7 czikkelyében, határozás tevődvén; Ő Felsége, annak helyévé Váczot rendelni és minél előbb le-

hető felállására, épületet 's szép summát ajándékozni méltóztatott. A' felség' példáját sok buzgó hazafiak követvén: azon hadi oskolának, mellynek a' fels. királyné nevéről Ludovicea név adódott, egy millió forint tőkepénze gyűlt. Az 1811dik esztendő Aug. 28dik napjára öszvehívott országgyülése a' Ludovicea fundusára ismét 369,971 forintot ajánlott. Az akkori háborús környülállás miatt mindazáltal mindjárt meg nem nyitódhatván: az 1826diki országgyülésen egybegyült Rendek sürgetésére, a' XVII. czikkelyben végeztetett: hogy ezen hadi oskola haladék nélkül Pesten felállíttassék, 's az e' czélra szánt váczi épület az academia javára eladattassék. Ez alkalommal is nevezetes pénzbeli ajánlások tétettek ezen hasznos intézet gyarapítására. Ezen törvény czikkely következésében, felséges Nádorunk kormányzása alatt, fel is épült már a' Ludovicea roppant épületje, a' Jósef városban, az előbb úgy nevezett B. Orczy kert' fundusán.

Ugyan azon 1825diki országgyülésen, vettetett meg a' magyar tudós társaság' fundamentoma; a' midőn azon intézetnek szabad akarat szerént való adakozásokból Pesten leendő felállítatása törvénybe tétetvén: hazánk nagy lelkű és buzgó fiai, kiknek neveit, azon Országgyülés törvénnyeinek XII. czikkelye halhatatlanokká teszi, arra a' végre, hogy a' magyar nyelvnek és azon, a' tudományoknak és mesterségeknek, hazánkban való virágoztatására, magyar tudós társaság állana fel.

Melly intézetnek pártfogását országunk szeretett Nádor Ispánja Jósef ő cs. k. fő herczegsége vállalván magára: méltóztatott az óhajtott czélnak minél előbb lehető elérése végett, hazánk esmeretes férfiai közül, olly kiküldöttsé-

get választani, melly a' magyar tudós társaságnak mi móddal, 's minémű törvények szerént leendő felállításáról tanácskoznék. Ezen kiküldöttség 1828dik esztendei Mart. 11kén Pesten egybegyülvén 's a' reá bizott munkát kidolgozván: minekutánna ez a' kir. kegyelmes helybehagyást megnyerte, Nov. 18kán 1830 a' nevezett tudós társaság, tagjai választásával, munkálódását elkezdte, 's az ólta nevekedő hatással, az egész hazára, különösen nemzeti nyelvünkre és literaturánkra jóltévőleg folytatja.

1830dik esztendőben ismét országgyülést tartott, mellyen mostani Királyunk Ő Felsége V. Ferdinánd megkoronáztatott.

Úgy szinte az 1832dik eszt. Dec. 16kára a' fellyebb már érdeklett országos tárgyakban, a' magyarországi Rendeket, Posonba egybegyüjté.

Igy, bár melly ágát tekintsük is az igazgatásnak I. Ferencz császár 's király kormányában, mindenhol a' legkiterjedtebb figyelmet, a' minden oldalra ható munkásságot tapasztaljuk. A' békét, 's jogait visszanyervén, a' rendet helyrehozván, a' győztes kardot, szántó vasnak meghajtá, midőn a' visszafoglalt hazai földben tápláló gabonát termesztett, 's hasznos törvényeket hozott. Igy fejté ki Austriának minden előbbi időt fellülmúló nagyságát, de még inkább erkölcsi erejét, népeinek belső boldogsága 's nyugalmát, azon fejedelem' áldással tele munkássága, — kiről, — ha harczait, mellyek uralkodói élte első szakaszát körül vevék, győztes befejezésökben tekintjük át, bételjesedett amaz áldás: „légy boldogabb, mint August, és jobb, mint Trajan!“

DEBRECZENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Leit. 1965-1955

757698

756698